

ÖTVENÉVES A HÍD

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

HOLTI MÁRIA ÉS BURÁNY NÁNDOR ELBESZÉLÉSEI
TOLNAI OTTÓ: AZ ULTRAVIOLETT TOLSEPRŰ (VERSEK)
RÉSZLET DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ NIN-DÍJAS
REGÉNYÉBŐL

NÉPRAJZI TANULMÁNYOK — KATONA IMRE, JUNG
KÁROLY ÉS BELA DURANCI ÍRÁSAI
DOKUMENTUM — PILINSZKY JÁNOS
BELGRÁDI INTERJÚJA

TOLNAI OTTÓ: MLADEN LESKOVAC APRÓSÁGAI
GEROLD LÁSZLÓ AZ ÉDES ANNA BEMUTATÓJÁRÓL

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA

1984

Február

HÍD

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

XLVIII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sröder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szelei István és
Vicsek Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Böndör Pál és Gerold László
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Holti Mária:</i> Irtáson (elbeszélés)	117
<i>Burány Nándor:</i> Kultivátor (elbeszélés)	142
<i>Tolnai Ottó:</i> Az ultravioletta tollseprű (versek)	166
<i>Dragoslav Mihailović:</i> Számvetés (regényrészlet)	174

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Katona Imre:</i> A pingált szobák meséjének művelődéstörténeti háttere (tanulmány)	181
<i>Jung Károly:</i> Egy nitka „rontóige” és egykorú párhuzamai (tanulmány)	186
<i>Bela Duranci:</i> Agrártörténeti emlékeinkről (tanulmány)	197

DOKUMENTUM

<i>Jung Károly:</i> Pilinszky János belgrádi interjúja 1975 őszén	211
Mindenkor újra semmit sem tudni — A belgrádi <i>Književne novine</i> beszélgetése Pilinszky Jánossal	212

IRTÁSON

HOLTI MÁRIA

A déltenger nem hasonlított az előre megalkotott képre. Kiszámíthatatlan; a mollok lágysága és a dúrok keménysége ötvözetének háttérben a dolomitok vasfüggönyével, a csalóka-zöld feketefenyő foltokkal, a párával, azokkal a mesterkélt figyelemmel életre — vagy hallálra — hívott, fülledten egzotikus növényekkel, a márványvénusz torzókkal, vízköpőkkel telezsúfolt parányi udvarokkal és előterekkel, melyeknek kőcsipkés padjain — félig a kőasztal korongjára dőlve — képzelete nem bírta áthágni a küszöböt annyira sem, hogy megálljon a félköríves ajtóban, míg mögötte összecsapódnak a tamariszk ágai, belekarmolva az elvadultan burjánzó filodendronok, liánok olajos leveleibe, és ezt mondja:

— Megnézhetnénk a barátokat.

A szamojéd spicc egykedvűen vakkant ikedvenc helyén. a magnólia legalsó, ösztövért ágán; hajómotor zúg el a közeli szirt mögött. és hosszan felbúgatja szirénáját. Az erőszakos zaj nyomán hullámkeltően összecsapódik a megbolygatott csend két szárnya. Akár a tamariszk. gondolta. amikor ellép alatta.

— Jön az apály.

A vékony hajókötéllé csavart, kötött márványoszlop kerítés mögött a déltenger hullámszik, a tetőző dagály utolsó vízcafatai szétfröccsennek az alacsony hullámtörőn, és habos tócsákat hagynak a fehér kőlapos sétányon. Férfiarc jelenik meg a kerítés mögött:

— Szóval?

— Mehetünk.

Szökellve, mint a dolomitok holdbéli tájainak hallatlan eleganciájú, muflonjai, a mólón terem, és elfoglalja helyét az agyonfoltozott, a fenekén mindig eresztő vitorlás kormányánál. Felkuperodott, kíváncsian nézte, hogyan válik meg engedelmesen a kötél a bójá-

tól, míg a spicc aprókat vakkantva, kétségbeesetten futkosott a kőkerítés előtti partszakaszon. Messziről, a vitorlás orrából hallja Pinkit:

— A szentségit, már megint baj lesz az olajjal.

— Baj lesz.

— Akkor ma nem megyünk sehová.

— Én megyek — suttogeta, és kihajol féltettel, delfinmód a vízbe siklik. — Kezdődik az apály. Hat órán át tart, ha tetszik, ha nem.

Egykedvűen tűrte, ahogy az izmos karok a vitorlásba emelik.

Part mentén haladtak. Besötétedés után már nem is beszéltek, minden figyelmüket és erejüket arra fordították, hogy lehetőleg párhuzamosan haladjanak a parttal, elkerüljék az elsodródás vagy a part menti sziklához verődés, az összezúzóadás veszélyét. A hullámok már veszedelmesen csattogtak.

— Holnap elmegyek. Lejárt.

— Én is úgy számoltam.

Mari úgy tesz, mintha nem hallaná a választ, erőltetetten felnevet:

— Sajnálom azt a piszok spiccet.

— Én nem. Valahányszor megismerkedek valakivel, rám ragad, és nem tágít az istennek se.

— Mondd, téged tényleg Pinkinek hívnak?

— Á, ezt még az öcsém találta ki, valamikor régen. Mi érdekel még, velem kapcsolatban?

— Semmi. Csak úgy eszembe jutott. Ne kérdezzelek?

— Nyugodtan, ha neked az jó. — Idegesen felnevet: — Azt a spiccet a barátok adták, nem került semmibe. Látod ott azt a világitótornyot?

A partszegélytől elszakadva a torony felé vették az irányt. Kűszködtek a hullámokkal. Nemsokára egy régi sólepárló körvonalai bontakoztak ki a távolban. Az ágaskodó falak mögött sötét, várszerű tömb emelkedett. Közelebb kerülve csodálkozva vették észre, hogy a sötét tömb ablakai gázszerű fényben úsztak.

A hullámverésbe betársult az evezők csattogása. Már nem ért semmit a vitorla, szélsérend állt be, az eső szemerkélt.

A velük együtt érkezett hullám taszította fel a rozszant vitorlást a kavicspartra. Sokáig feküdtek a parton a szemerkélő esőben. Kü-

lönös volt az esőpermettel ellenérzés nélkül való érintkezés; azok az apró, óvatlan, kiszámíthatatlan ritmusban ismétlődő kis koppintások a testen, a bőrön; kicsit utánozva a gondolatok különben egyenetlenül lüktető ritmusát, azokat a csillaggal, néha számmal jelölt, lábjegyzetes gondolatokat, melyek majdnem kivétel nélkül valamilyen dac jegyében fogantak, és semmilyen felismerésre nem vezettek, csak keringtek egy bizonyos süket, élettelen körben. Ez a kör félelmetesen hasonlított a nyomasztó, hánykolódtató álmokra.

Feltámadt a dagály végét jelző szél, hogy utána a déltengeri áramlás ismételten bemutassa a nagy bűvészmutatvány elleshetetlen trükkjét: partot változtasson. Harang kondult, egyetlen ütés; a hang beköborogta a félszigetet, végül megült a sómedence szétmart betonlapján.

— A szél — mondta Pinki. — Harangozni nem nagyon szoktak, mert rajtuk kívül itt nem lakik senki. Zsebórára miséznek, az mindegyiknek van, odaátrol hozzák — magyarázza, és a kobaltkék víz felé int.

A lány, akit Marinak nevezett — maga sem tudta, miért éppen Marinak —, fázósan felguggolt:

— Te már jártál itt?

— Hogy jártam-e? — Pinki a térdére csapott. — Évekig én fuvaroztam ide számárfogaton a misebort. Tizennégy kilométerről. Aztán egyszer csak megszakadt a munkaviszony, valami ellenőrök jöttek, azt firtatták, hogy bejelentettek-e szabályosan. Hallottam, vettek egy oldalkocsis motort, az ügyletet egy bizonyos Kollárra bízták, állítólag jogot is tanult, szóval azzal nem volt baj. — Pinki az öklébe nevet: — A konyhakert meg tele volt novíciákkal. Képzeld, ásás közben kánont énekeltek.

— Szép lehetett — mondja Mari fásultan, és szemét a szemben pajzsként emelkedő dolomitok szegélyére függeszti, a tévétorony alatt. — Az szép, a kánon.

Két acsarkodó bokszes kíséretében egy esőkázmzsás alak lopakodik elő a magnóliák sorából, és lőfegyveréből lead egy figyelmeztető sorozatot a levegőbe. Álmos, riadt madarak serege emelkedik az esőfelhők felé.

— Mióta nem vagy itt, a barátok is elmentek. Fuzionáltak, vagy mi. A dominikánusokkal.

A kázmzsás gondosan elrakja a fegyvert, az eső eláll, erősödik a holdfény, már meglátszanak az árnyak is. Mari köhögni kezd, visz-

szaszalad a vitorláshoz, de annak a vásznán kívül semmit sem lát, amibe betakarózhatna. Pinkiék a két megfélemitett bokszer kíséretében eltűntek a szőlőlugasban.

Nedves, sótól ragadó fürdőruhájában Mari ügetésbe fog. A kocsibejárónál éri utol a két férfit. Pinki hátrafordul, a vállára teszi a kezét:

— Hát mégis eljöttünk, látod, a barátokhoz. Igaz, nincsenek itthon, de nem fognak hiányozni. Nem igaz, öregfiú?

Az öregfiúnak nevezett őr, Kollár, megrúgta Pinki bokáját:

— Ne örülj kkorán. Az apátnak külön kulcsa van, a legszokatlanabb időpontokban szeret visszajárni. Kikapcsolták a telefont, csak ezt a pisztolyt hagyták nekem meg a bokszereket.

— A novíciák is elmentek?

— Novíciák sincsenek, kánon se — mondja Kollár, és kitarja a refektórium ajtaját: — Éhesek vagytok?

A választ meg se várja, az ebédlőszekrényből kaviáros szendvicsekkel megrakott fatálcát húz elő, az almáriumból ónfedeles fajszenzbögrét rak át a teremhosszú, kecskelábú asztalra.

— Mindezekén kívül — Pinki az asztalra mutat —, mivel foglalkozol még?

— Kérlek, egy ilyen fúzió után az embernek millió és egy terve van. Itt van például, magunk között szólva, ez a rablóvár. Talán ki is bérelhetném — elmozdítja a keresztút egyik képét. A kép mögé vájt üregben aprócska hűtőszekrény berreg. Három üveg dán sört választ ki a rejtekben, csendben megjegyzi: — Olcsóbb, mint a hazai. Az olaszok hozzák.

Mari fázik, térdei összeverődnek. A súlyos, a koldulórendek csuhaanyagából varrt függöny redői közé húzódik, haja barnasága belesimul a függöny színébe. Pinki letérdel elé, az üveget két kézzel a feje fölött tartja, mint egy áldozati kelyhet:

— Ha nem ismernélek, nyugodt lélekkel elhíresztelném, hogy jelenést láttam. Hogy megjelent a... kicsoda is?

— Az orléans-i — segíti ki Kollár.

— Az nem jó, az nem volt egészen szabályos.

— Egyébként bomba üzlet lehetne, semmi befektetés, semmi kockázat — törülgeti Kollár a sörhabot a száján. — Itt van, adok nektek egy kulcsot a hálótenmekhez, aztán reggelig sokasodjatok békében. Franciaágy, deszkapriccs, ízlés szerint minden van. Egyébként, ha fölmentek a padlásra, a kiugróban ott maradt az egész hóbelevanc, a csillagvizsgáló. Ezt én kértem el tőlük. Lesztek szívesek,

időnként ráirányították a tengerre, majd rájöttek, hogyan. Ha né-
tán motorcsónakot vennének észre, lefáradtok a földszintre, és föl-
ráztok. Végre tisztességesen kialhatom magam. A lemaradásom öt-
ezer óra.

A kámzsás léptek elhalnak a lépcsőkön. Pinki a függönyben le-
begő jelenéshez fordul, és kicsit zavartan, kicsit gyámoltalanul ezt
mondja:

— Nem látszik veszélyesnek.

— Ki tudja — suttogja Mari. Tartva attól, hogy túl messzire
vetette a súlykot, megkérdezi: — Hogy hívják? Elfelejtett bemu-
tatkozni.

— Azt hiszem, Kollárnak. De annyit előre megmondhatok, hogy
ez az ember állítólag mindent tud. Állítólag azt is, amiről fogalma
sincs.

Jócskán benne jártak az éjszakában, erre nemcsak a lomha inga-
órák ütései, de a főleg éjszaka élő (kis állatok) élénkülő surrogása-
surranása is figyelmeztetett egy udvariatlanul hangos óceánjáró
(kürtje mellett. A penészszag miatt az ablaktáblákat kitárták, kint
vézna holdfény fűrésztötte az épületet. A házban sehol semmi fény,
ebből Pinki arra következtetett, hogy a világítás csak egyetlen köz-
ponti kapcsolóval kezelhető. Kollár ezt nem mondta. A kobaltkék-
be játszó víz ismét emelkedőben volt.

Mari a lópokrócos vaságyon fázósan magába tekeredett, mint a
félsziget alvó mangusztái. A fiú megállt az ágya mellett, eligazított-
ta a takaróját, félresimította a haját. Száraz volt. Gyufát gyújtott,
és egészen közel hajolt Mari fölé, rácsodálkozott a sima homlokra.
Először nézte ezt az arcot, nemcsak látta, két hét óta.

Kilopózott a folyosóra, elindult abban az irányban, amerre a
padlásfeljárót sejtette. A folyosó végében kitapogatta a vasajtót, az
ajtó engedelmesen kinyílt. Gyakran járkalhatnak itt — gondolta —
ha ennyire rendben tartják a zárat.

A kis tetőkiugróban ott állt a Cassegrain felirattal ellátott táv-
cső, az állvány melletti asztalkán félbetört, csorba lencsék egész
sora. Megilletődve nézte a műszereket. Eszébe jutott Kollár meg-
bízása a motorcsónakkal kapcsolatban. Kihajolt a párkányon sajt:
kis vitorlását fürkészte, de a fekete kavics tömegén kívül semmit nem
látott a parton. Dulakodás hangjai szűrődtek fel a földszintről, ab-
ból az irányból, amelyben Kollárt sejtette. Megfeszülten figyelt,

percek múlva elhalt a dulakodás; azt hitte, a halántéka ütőere dobolta túl a zajt.

Pinki egyszerűbb dolgokhoz volt szokva, most viszont úgy érezte, hogy egyáltalán nem ura az eseményeknek. Kis fejtörés után rájött, hogy itt nem segít a különben mindig jól bevált módszer: felülről szemlélni vagy lekicsinyelni mindazt, amit nem ért; most mintha az események tornyosultak volna a feje fölé. Ebben az elrendezésben egyre jelentéktelenebbnek tűnt önmaga előtt.

Kelepcében érezte magát. Első ösztönös gondolata az volt, hogy mint mindig, ebben a helyzetben is megpróbál valahogy berendezkedni, és megbarátkozni a nyomasztó érzések közül azokkal, melyek legkevésbé látszottak nyomasztóknak. Ekkor újabb akadályba ütközött: nem tudott választani. Ez a felismerés nemcsak megalázta, de fel is bősítette; szeméből esőszzerű váladék szivárgott. Idő kellett ahhoz, hogy megállapítsa: sír.

A füttyűrésző Mari lépteire tért magához. Megismerte a mezítelen talpak nesztét.

— Gondoltam, hogy itt vagy. Képzeld, ettem, az ötödik és hatodik kép alatt is volt valami. Ezt neked hoztam — mondja, és egy almát nyom Pinki kezébe: — Nem mostam meg. Verekedtél?

— Én?

— Arra ébredtem. A földszinten dulakodtak, már arra gondoltam...

— Lehet, hogy az apát jött. Megnézzük?

— Nem érdekel. — Mari a távcsőhöz lép: — Használtad?

Mit mondjon? Használta? Nem használta? Látott valamit, amit azelőtt soha: önmagát, felülnézetből. Tudja, hogy amit eddig magával kapcsolatban hitt, gondolt, hamis és valótlan. Rádöbrent tehetlenségére, azéra, akinek egy be nem gyakorolt helyzet is felkavarhatja az életét, már amit addig annak tartott.

Mi volt az élete? Lebegés a tengerben. Az ár és az apály törvényes törvénytelenységével tett fél- vagy negyedmozdulatokat előre vagy hátra, kósza bolygók vonzása-taszítása szerint. Misedbort fuvározott számarfogaton. Lefektette a novíciákat. Piszkos kis ügyleteket bonyolított. Kereste Kollár, a csempészkirály ismeretségét. Ha terhére volt, belerúgott a spicobe. Literszám itta az égetett bort, olyankor kötözködött. Cinkelte a kártyát. Mari a nevét sem tudja.

Mari a távcsőrendszer kis kerekét forgatja. A Mars két holdjáról beszél meg arról, hogy a foltok tavasszal kékeszöldek, ősszel barnák;

a Jupiter négy fényes, ellentétes irányban mozgó holdjáról beszél, a fehéres fátyolról, az Uranus év nyolcvannégy napjáról.

Délkeletről motorberregés keresztezi a szavak útját. Még semmit nem látni, a lent ringó tömeg egyenletesen kobaltkék; mélyen lent, a kavicson előgurul a két bokszer, ugatásuk szabálytalan hörgés. Az állatok délkeleti irányban száguldanak a parton; hangszalagról, messziről Pink Floyd ásít és recseg az éjszakában, a téglapallón csótánykülönítmény kígyózik, közel a falhoz. Egyesével jönnek a fekete, fényes hátú bogarak, egyesével és fegyelmezetten; a motor még pontosan ott berreg, ahol a vitorlásnak kellett volna lennie. Pink Floyd hangjára Pinki ösztönösen megvonaglik, néhány lépést tesz vaktában, ropognak az ostoba csótányok, Pinki énekel: *One for me, one for you*. A vaspántos ajtó kicsapódik, keretében Kollár ordít:

— Nem megmondtam érthetően, hogy ha motorcsónak jön, fölkeltek? Majd még miattatok . . .

„Mit, miattunk?” — sutogná Mari, de hang nem jön ki a száján, egyik lábáról a másikra áll, a sűrű homályban a csillagterképre mered, és arra gondol, hogy még egyszer négymilliárd év múlva egészen másmilyen csillagterképek készülnek majd, azok egyetlen részletükben sem fognak hasonlítani erre, nemcsak a hely, de az alak és tömegváltozások miatt sem; sem a legnagyobb és legfiatalabb naprendszerek, sem a legparányibb porszemek nem lesznek mostani helyükön. Csak valamivel később jutott eszébe, hogy már másnap se nagyon, de a perc egy töredéke után sem. Ezen a gondolatson elámult, de boldogtalannak mégsem érezte magát, örült a mellette álló Pinkinek és a kinti kobaltkék tömeg jelenlétének. Talán válaszként az *One for me, one for you*-ra, énekelni kezdte bizonytalan hangon a már egy egész hete divatos dalt: *I will survive*.

Hajnalodott. A keresztút további rekeszeiben több ennivalót nem találtak. Kollár eltűnt, eltűnt a viharvert vitorlás is. A bokszerek a hullámokat ugatták.

A szürkületben bejárták az épületet, megnyitottak minden ajtót. Jócskán süttött már a nap, amikor elhagyták az épületet. Mari fázott az erősödő napfény ellenére is; úgy szorította tenyerében a csorba nagyítólencsét, mintha öltözete része lett volna.

Áthaladtak az előkerteken, a magnóliasor mellett, az agavéfal alatt. Egy papi csuhás ember jött szembe. Olyan közvetlenül szólította meg őket, mint akik öröktől fogva a személyzethez tartoznak:

— Laudetur, Kollárt nem látták?

— Kollár? — kérdezte Pinki. — Az meg kicsoda?

— Az ügyintézőnk. De nem is fontos — mondta zavartan a csuhás. — Majd előkerül.

Kollár nem került elő.

Mari már egyáltalán nem sietett haza. Egy ideig azzal szórakoztak a kertben, hogy rágcsálták a majomkenyérfa termését, aztán ahogy összerágták, hosszú ívben köpködték a tengerbe. Leander-ágakból koszorút fontak, és megkoronázták egymást. Délre járhatott, amikor eljutottak a kis filagóriába, ahol sorra kipróbálták a törött nádszékeket. Ekkor Pinki pillantása megakadt Mari nyakszirtjén. A két bokszer kelletlenül kikotródott a vadszőlővel befuttatott faéptményből.

Alkonytájt maró éhséget éreztek. Úsztak egy kicsit, aztán az újratámadó szélben dideregve elindultak a bekötő úton a szárazföld felé. Valami megfoghatatlan közlékenységi vágy tört mindkettőjükre; azon törték a fejüket, mit is mondhatnának el egymásnak. Témák százait vetették fel magukban, pedig már megelegedtek volna a legostobább mesékkel is. A nagy országúton baktattak, amikor Mari a kimerültségtől lühegve megjegyezte:

— Az a csillagvizsgáló, az mégse egy rossz dolog.

— Majd veszek neked egyet — morogja Pinki, és váratlanul felnyújtott karral, leállít egy kocsi.

Ös-öreg Mercedes-Benz állt meg nyikorogva; a kertészkülsejű vezetőn látszott, hogy piacra igyekszik. Paradicsomos, zöldpaprikás ládák a kidobott hátsó ülés helyén, hagymakötegek; leghátul két frissen leölt, még melegen párolgó kecske. A kertész kényelmesen kiszállt, kirakta a háromszöget, hátratarolta a ládákat. Bemásztak.

— Az elágazásig — mondta Pinki, és ösztönösen úgy helyezkedett a benzineskannán, hogy a lehető legtávolabb legyen a kecskéktől: Mari olyan kicsire húzta össze magát, amilyenre csak bírta, hogy ezzel is csökkentse bőre érintkezési felületét azzal a forró kipárolgással, ami a fehér, már mozdulatlan állatokból áradt még mindig.

— Mintha egy gomolyfelhőben ülnénk — suttozta Mari.

— Micsodában? — kérdezte Pinki, és az orra már a kertész vállát súrolta.

A kertész nem kérdezett semmit; rágyújtott, és egykedvűen

nyomta a gázt. Az elágazásnál kiszálltak. Egyetlen szóval sem köszönték meg az utat.

A spicc a törpeborostyánnal befutott kereszt tövében várta Pinkiékét, kíváncsian, elzavarják-e. Beértek a halásztelepre. Már sötét volt, amikor Pinki megállt az anyja háza előtt:

— Gyere a konyhába.

Kontyos-kötényes asszony aludt az asztalra borulva. — Az anyám — mondta Pinki. — Mindig ezt csinálja, ha valaki nincs itthon. Csak főzi a spagettit, meg vár bennünket. Így. — Megrázza az alvót: — Van valami ennivaló itthon?

Pillanatok kellenek, míg az asszony magához tér. Felméri pillantásával az ismeretlen Marit:

— Spagetti. Már megint kit hordál ide?

Mari dermedten áll, Pinki két tányért emel ki a kő mosogatóvályúból. Az egyiket Mari elé teszi:

— Egyél.

Mari feljajdul, a szájához kapja kezét, az üveglencse elgurul, csillámos szilánkokká törik a betonpadlót. Akár a sópikkelyek a testükön. Letérdelnek, türelmesen szedegetni kezdik a gyenge vilányfényben az üvegszilánkokat. Az asszony kérdőn bámulja a sarokba állított cirokseprűt, de nem mer szólani.

Éjfél elmúlt, elfogytak a járókelők, a kobaltkék víz emelkedőben volt. Pinki a házba vezető legalsó kőlépcsőn ült, amikor Mari váratlanul megkérdezte:

— Pinki, dolgozol te valahol?

Pinki megrezzen, a vékony holdfényben cigarettát csavar a mimóza alatt:

— Nem túl lényeges. A műhelyben. Mehetne jobban is.

— Rosszul megy?

— Látod te is, hogy soha nem érek rá. Ketten vagyunk, a főnök meg én, de a főnök még elfoglaltabb.

— Mit csináltok abban a műhelyben, Pinki?

— Japán motorokat rakunk össze használt alkatrészekből. A főnök éppen Japánban van. És te?

— Hát, csak úgy.

— Nem mondd meg?

— Nézd, Pinki, olyan komplikált az egész, hogy jobb, ha ...

— Látod, nálam is éppen ez a helyzet. Jól mondtad, hogy az a komplikáció vagy mi. Tudod, úgy összejönnek a dolgok.

— Azok össze, Pinki. Gondolom, Kollárnak is. Talán a barátoknak is, ki tudja.

— Füttyülök Kollárra meg a barátokra. De te magadra vehetnél valamit, folyton meztelenkedsz.

— Te se vagy frakkban, Pinki. Pinki, hunyd be most egy kicsit a szemed, és válaszolj, mintha csak magadnak: mi jött rád, hogy ilyen beszédes lettél?

— Azt én is szeretném tudni. Meg azt is, hogy mit csinálsz az üvegszilánkokkal.

— Majd kiderül, Pinki. Talán a szilánkokon át is lehet látni valamit, elvégre ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkeznek, mint az egész.

Pinki erre halkán füttyülni kezd, csak olyan halkán, hogy az anyját fel ne ébressze. Anyja ablakát fürkészi; a fatáblák léccel kitámasztva, egy sor begónia konzervesdobozban, mögötte fehér függöny. A függöny nem lebben; elfojtott, ingerült hang ugyanabból az irányból:

— Nyughassanak már.

— Hogyan? — Pinki felugrik.

Egy emelettel feljebb az ablakvédő fatábla lassan kinyílik. Hátlósapkás fej a fekete nyílásban:

— Mondom, nyughassanak már.

— Ezt ki mondja nekünk, hogy nyughassunk már?

— Én, az albérlő.

— Kicsoda?

— Az albérlő. Édesanyjával szerződésben.

— Szerződésünk van, albérlőnk van! Isteni!

— Mi a nevetséges ebben? Nem bírtam az óvárosi csótányokat, és a kedves édesanyja, mint mondtam, volt olyan szíves...

— Az más, ha maga is összekomplikálta. Azt mondja, az óvárosi csótányok miatt?

Mari átfogja Pinki vállát, könyörög:

— Hagyd, Pinki, az istenre kérek, még kiugrik.

Pinki lehiggad, nem bújik ki az ölelésből:

— Hová való vagy te?

— Nem mondtam még? O.-be.

— Azért mondom, mert meghívhatnál. Tudod, a műhely egye-

lőre úgyis zárva, a főnök Hokkaidóban vagy hol, alkatrészek miatt, szóval...

— Ne erőltesd, Pinki, te se komplikáld.

Az a felső ablak még mindig nyitva; lakója derékig kihajol:

— Kérem, ha maguk normálisak! éjnek idején üzleti ügyeket, és ebben a lhogy is mondjam, öltözetben!

— Miről társalogjunk?

Mari szorítása egyre erősebb:

— Pinki, te tényleg agyonkomplikálsz. És ha kijön?

— Úgyse mer — mondja a fiú. Belecsíp Mari karjába.

Talán nem is fáj; Mari módjával sikít, segélykérően a mimóza érdes lombjába markol:

— Álmos vagyok.

A parti sétány felől előkanyarodik a spicc, és ráérősen ugatni kezd, kitartón, egyhangúan, a hálósapka irányába. Pontosan úgy, mintha a holdat ugatná. Tapintatosan megvárják, amíg a spicc befejezi, köszönnek a bekukkantó rendőrjárőrnek, aztán kimennek a kerítés elé, megállnak a kobaltkék víztömeg szélét jelentő kőpárkányon. A víz rendszertelen időközökben felcsapódó cafatokban mos-sa lábukról a sós part.

A hirtelen emelkedő bekötő úton robogtak Pinki részenként összehordott Szuzukiján, és Mari azon törte a fejét, vajon miért hörög olyan fültépően az a motor. Két karjával ölelte Pinki derekát, szemét összeszorította az egyre jobban vágó légvezetékben. Fázott, csukott szemmel elkiáltotta magát:

— Én nem erre lakom.

Választ nem kapott, az ellenszél vitte el a hangját. Hirtelen kinyitotta a szemét. Feketefenyők mellett húztak el, aztán felismerte a barátok elágazását. A fekete égbolton csillagok bukfenceztek szivárványívben lefelé, a semmibe. Kényszerű elégedettséggel nézte ezeket az öngyilkos-ívben száguldó fénydarabokat, és fenntartás nélkül boldog volt, amiért a föld biztonságából — akár egy lelátóról — figyelheti a fénytetek drámáit. Ha irigyelte — csak annyiban — a nagy mechanizmust, amennyiben annak módjában áll elvetnie magától a felesleges nyűgöket, a haszontalan, céltalanul működő fényteteket — a csak önmaguknak világítókat. Egyetlen ív befutása az egész — és csak nem is hasonlít a halálra. Elszégyellte magát. Ki tudja, hátha talán éppen onnan nézve, ahová ezek a testek tartanak — mert ha már elindultak, meg is kell érkezniük valahová —, a

semmi ott van, ahonnan indultak? Itt tartott gondolataiban, amikor Pinki hátraszólt:

— Nem fázol?

— Nem — mondta meggyőződés nélkül.

Pinki lassított:

— Lemegyünk a deltába. Megnézzük a lovakat.

Üres motorral gurultak lefelé, Pinki egy kötenger közepén állt le. Körben emberi kéz emelte, sátorszerű kőépítmények. Ez a mészegetők telepe. Mari hol a mélyfekete égboltot, hol a világítón fehér kőhalmoakat nézte; Pinki szájába kapta két gyűrűsujját, belefűjt, nagy sokára egy vézna kamasz kanyarodott elő a raktárszerű épület mögül. A szemét dörzsölte:

— Pinki?

— Szervusz. Megnéznénk a lovakat.

— Eladtuk mind, holnapután mind elviszik. A cigányok vették meg, a fakitermelésre.

— Szóval eladtátok.

— Miért ne. Rendesen fizettek értük.

— És ti? Veletek mi lesz? Miből fogtok élni?

— Mi is megyünk utánuk, a felső folyásra. Apám szerint a deltában már semmi perspektíva. Hogy, aki itt marad, mind elpusztul. Engem iskolába ad.

Pinki felnevet, egészen úgy, mint néha a csikók:

— Apátok az ügyeletes gondolkodó nálatok, nem igaz?

Olyan kérdés, amilyenre egyébként nem válaszolna. De Pinki — az más.

— Én hiszek neki. Az angolnákkal is igaza volt, hülye egy üzlet. Akár a vörösrókák, valamikor. Vagy ez a tész is.

— Hol van most apád?

— Tárgyal a cigányokkal, megbeszéli a fakitermelést. Mert abban van a perspektíva.

— Aha.

Mari a leállított motor mögött az elgázolt, még mindig vonagló viperát bámulja. Talpától a fejbőréig apró kis borzongások járnak be. A fiú egyik lábáról a másikra áll álmosan, aztán váratlanul ezt mondja:

— Megmutathatom a lovakat, ha már annyira siettek.

A kiégett, istállóvá alakított egykori vadászházban tucatnál is több csikó nyihorászik a közeledő léptekre. Mari tizenöt lovat szá-

molit meg a szűrt holdfényben a kőrákás tetjéről, ahonnan a fedetlen istállót szemléltek. Pinki lemászott a kőhalomról, nyomában elmozdult palakövek zuhataga. Kidrótozza a golyószaggatta deszkaajtót, kivezet egy kis, fehér lovat. Odaszól a fiúnak:

— Aztán mondd, hány üres hely van ott a felső folyáson? Akarom mondani, a cigányoknál?

— Mit tudom én. Valami vállalat az. Szerintem, minél többen vannak, annál inkább kifizetődik.

— Akkor engem máris előjegyezhetek — rikkantja Pinki, és felugrik a lóra. A ló néhányszor felágaskodik, mellső lábaival kaszál a maga előtt ózonillatot, fanyar mézszagot kergető szélben, aztán megiramodik a sátorszerű kőhalmok között, a kőtengerben, meg se áll a gerincig, ott elfordítja a fejét a szélfúvás irányába, nyerít, mintha valami érdekeset tudott volna meg, valamit, amiről addig sejtelve sem volt, aztán egyetlen nekirugaszkodásból spirális köröket írt a völgyben, végül engedelmesen megállt a fatelepnek azon a helyén, ahol lényeges dolgokban az ott lakók dönteni szoktak.

Ott ejtette ki Mari a tenyeréből az üvegszilánkokat.

Elmaradtak a mandarin-, majd az édes fehérszőlő-telepítések, a cédrusszórványok, csak a folyam volt ugyanaz, valószínűtlenül világoskék, a kora nyári almák sápadtzöldjébe játszó. Hajnalodott; a Szuzuki vidáman ostromolta a húsz-harminc fokos emelkedőket.

Mari elszenderedett a csomagtartón, az időnként rájuk dudáló teherautók térítették magához. Olyankor Pinkibe kapaszkodó karjai még szorosabbra kapcsolódtak, mint valóságos húsabroncsok. Pinki dörmögött valamit, de annak a dörmögésnek az értelmét csak kitalálni lehetett, elsodorta az ellenszél. A Szuzukin mindig ellenszél volt, szélcsendben is, bármilyen irányban.

A moteles benzinkút mellett álltak meg zöttyenve, a SUPER feliratú kocka előtt. Mogorván töltött a táskás szemű benzinkutas, számolatlanul szórta oldaltáskájában a pénzt. Zebre rakott kezekkel Pinki ráérősen megállt előtte:

— Kolléga, egy felvilágosítást, ha szabadna...

A benzinkutas hitetlenkedve nézi; az a fajta, amelyiken mindig pontosan meglátszanak a gondolatai, a gondolatok központosása is:

— Te engem itt most?...

— Jó, akkor sztornó! — mondja Pinki, de ha már elkezdte, nem hagyja annyiban: — Képném viszont megnézni a gumikban az atmoszférát. Ha lehetséges.

A benzinkutas tekintetét az enyhén suhogó, madárfészekkel alaposan felszerelt jegenyenyár tetején nyugtatja, s az a tekintet ott is marad egészen addig, amíg Pinki be nem gyújtja a Szuzukit. Mari engedelmesen átfogja a fiú derekát, ugyanakkor — hosszú mérleget után — megszólal a kutas:

— Látom, az irtásra mentek. Útközben van egy szerviz, majd ott megmérnek benneteket.

Pinki óránként százkilométeres sebességgel teszi meg a motel főbejáratához vezető harmincméteres utat.

A forgóajtó mögött sűrű dohányfüst. Válogatottan vegyes társaság ácsorog az ivópultszerű, vaslábakra erősített deszkaállványok előtt. Fagylaltospohárnak is beillő alkalmatosságokból töltik a kólásüvegekbe a pálinkát. A fele mellécsorog. Pinkit erősen a pálinkafőzdek levegőjére emlékeztette ez a szag. Szemben, a főhelyen, egy kis dobogófélén parókás, szipkából cigarettázó énekesnő tekergette szakszerűen bal keze hüvelyk- és kisujja köré, akár a szárítókötetet, a mikrofon zsinórját. Pinki megállt előtte, barátságosan megszólította:

— Vége a sihtának?

— Szóltál valamit?

— Á, csak érdeklődöm, hogy lehetne-e még valamit, úgy lapzánta előtt...

A parókás egy ideig értetlenül méregeti a hiányos öltözetű, bukkósisakját a kezében lógázó Pinkit, majd Marit, aztán Pinki fülébe hajol:

— Ilyenkor már csak felárral.

Pinki ijedten hőköl vissza a soknapos lehelet elől, nem is gondolkodik a válaszon:

— Mert ha felár nélkül lehetne, akkor az *One for you, one for me*-t kérnénk. — Választ nem kap, ügyetlenül körbenézi a falakat.

— Elvesztettél valamit, apukám?

— A felárjegyzéket keresem csak.

Mari a bejárat mellé leállított fejszéket nézi, élükön a neoncsövek zöldes fénye csillog. Pinki a pénztár előtt toporog:

— Még nem jött meg a pékárú.

— A tejtermékkel mi a helyzet?

— Indigó — mondja álmosan a pénztáros.

— Kérj te is kólát — súgja Mari kétségbeesetten, és karjait takaróként összefonja a fürdőruha két darabja közt, a növendékfe-

nyőkre emlékeztető férfisokaság tekintete elől. A mozdulatra Pinki is felfigyel, és gyengéd megrovással mondja:

— Már megint folyton meztelenkedsz.

Ahol az út megtörött, balra fordultak. Furcsa népség közlekedett ezen a bekötő úton. Törpe hegyilovakon kerek sapkás fiúk ügettek-léptettek ugyanabba az irányba, amelybe Pinkiék is tartottak; szemből ekhós szekerek vánszorogtak kifelé. Az asszonyok, lányok batyuba kötött, alvó gyerekekkel, a férfiak fejszével, hegedűvel. Elhúztak egy népes, csikós nélküli karám mellett is, ahol villanydrótok kerítették el a lovaknak kijelölt helyet. Pinki lassított, és hátra-szólt:

— Azt hiszem, itt van valahol.

Percek múlva egy tekintélyes, kétszárnyú épület közelébe értek, bejáratát sorompó őrizte és a tábla: Helyi Erdőgazdaság.

— Az igazgatót keresem, vagy a helyettesét — mondta Pinki az álmatag őrnek.

— Papírokat.

Átnyújt egy halom igazolványt, az őr láthatóan nem ismeri ki magát a papírok között, gyanakvón visszaadja:

— Hát azokra még egy kicsit várhatnak. Majd úgy hét felé.

Pinki cigarettával kínálja az őrt, aztán udvariasan tüzet ad:

— Úgy látom, nagy a felhajtás.

— Körülbelül — mondja az őr. — Még kétszáz emberre van szükségünk.

— Aha.

— És hol van még az intás, pedig mindenki azzal jön! Előbb majd a peléket szüntetjük meg, annyi van belőlük, mint a nyű. Ezt a cigányok nagyon értik. Füstölővel.

— Tudom — mondja Pinki, és átmászik a sorompón. Nyomában Mari, aki ekkor megpillant egy vízkereket. Kíváncsian a kerékhez szalad, érdeklődve nézi a lapátokat.

— Itt vízimalom volt valamikor — mondja az őr. — Először a gabonára ideszokott galambokat kellett eltávolítani... De a pelék, az keményebb dió. Túl sokan vannak.

— Elharapóztak — segíti ki Pinki.

A kétszárnyú épület főbejárata előtt megverik a kolompot.

— Itt a reggeli — figyelmeztet a sorompóőr. — Gyertek ti is.

Pinkiék nem hallják; a jávor alá telepedett hegedűsre figyelnek, aki éppen hangol.

— A Kárpátokból valók, azt mondják — szól az őr. — Ti tudjátok, hol vannak azok a Kárpátok?

Mariék válaszát elnyomja az asztalhoz siető lábak dobogása a kemény kőjárdán. Már a vaját kenték a lepényekre, amikor a hosszú asztalnál Mari megállapította:

— Azt a Csalogányt, azt tényleg csak a Kárpátokban tudják.

— Akár a Kondort az Andokban — vágta rá Pinki.

Másnap megérkezett Kollár is. Az erdőgazdaság nyilvántartása szerint csak két napig maradt. Amikor a sorompót elhagyta, azt mondta Pinkinek, hogy átugrik a motelbe.

Körben, a fákon, nyugtalanul szökdécseltek a pelék.

A cigányokkal való megismerkedés tulajdonképpen már a jávor alatt megtörtént. Hogy mennyire fontos volt ez a megismerkedés, csak másnap derült ki, amikor kiosztották a rövid ujjú, könnyű munkásruhákat. Amint beöltöztek, Pinki tőle szokatlan meggyőződéssel kijelentette:

— Milyen egyformák vagyunk!

Megérkeztek a lovak a deltából. Pinki azonnal megismerte közöttük a kis fehér csikót. Kifúrta a cigányoktól emlékebe kapott részpénzt, és egy vékony bőrszíjon a csikó nyakába akasztotta. Mari érdeklődve nézte:

— Minek ez, Pinki? Szerinted ez mit jelent?

— Semmit. Csak megjelöltem.

Attól a naptól fogva ritkábban, keveset beszéltek, ha együtt voltak, hallgattak hosszan, elmaradtak a bizalmaskodásnak azok a megszokott, begyakorolt jelei. Néha az is megtörtént, hogy Mari egész nap nem mutatkozott a központban, a rábízott gyerekfalkával csatangolt az erdőben, és ették, amit a remeték hasonló esetekben enni szoktak. Létszámuk már száz felett volt. Néha vacsora után tűnt el a gyereksereggel. Pinki az első időkben nem szerette ezeket az eltűnéseket, de ha véletlenül kettesben maradtak, mégsem fontosági sorrendben felsorakoztatott mondanivalójukat öntötték ki, hanem ehelyett hümmögtek, ingerültek voltak. Fáradtak is. Pinki egész nap a fákat járta, gyűjtögette a kis kanócokat, és kötöztette a cigányok által összeöltögetett zsákocskákat a fatörzsekre, aztán lapítva várta az eredményt. Ami soha nem is maradt el.

Ehhez a munkához nem kellett különleges ügyesség, de annál több türelem és várakozni tudás. Pinki tudott várni. Vissza tudta foj-

tani a lélegzetét, ha úgy gondolta, hogy csak ez vezet célhoz: a nemlevés utánzása. Olyan jól belejött ezekbe a gyakorlatokba, hogy akkor is visszatartott lélegzettel járt-kelt, amikor éppen nem tartózkodott az erdőben. Amikor már nem bírta tovább, akkor engedte csak ki a mellkasából az elhasznált levegőt, hogy helyébe újabb mennyiségeket szippantson be a troposzférából, annyit, amennyit egyszerre csak bírt, ide azért mindig valamivel kevesebbet annál, mint amennyit eleve szeretett volna. Úgy belemerült ezekbe a gyakorlatokba, hogy a közös vacsorákon se hagyta abba. A siker érdekében minden idegszálával a légzésidőre összpontosított, közben mérte az időt; kiemelkedő eredmények esetén két, időközben lapát-szerűvé formálódott tenyerével a mellkasát lapogatta, hogy ezen az úton is meggyőződjön: valóban ott van-e a kérdéses levegőmennyiség, ahol lennie kell.

A furfang folytán napi teljesítménye mesés méreteket öltött a többi pelevadászéhoz képest. Észrevette: akármilyen jól halad is, az erdő nem akart fogyni; amilyen észvesztő sebességgel haladt munkájában, ugyanolyan szaporán hajtottak ki az újabb és újabb fácskák, hogy újabb és újabb pelecsaládoknak adjanak fészket és védelmet.

Aztán úgy vette észre, hogy kelepcébe került, a saját kelepcéjébe. Merőn nézte az övébe akasztgatott kis zsákokkákat. Megállapította, hogy szabad akarata került fogásba, ha csak vizsgálatiba is, de fogásba. Hogy védekezzen a felismerés ellen, elhatározta, többé nem nézegeti ezeket az alkalmatosságokat. Egy alkalommal megleste Marit, amint egy tisztáson tornagyakorlatokat tanított be a gyerekeknek, és csak nagyon nehezen állt ellen a kísértésnek, hogy elkergesse Marit, és helyette ő folytassa a foglalkozást. A lélegzőgyakorlatok betanítását.

A pelék végeláthatatlan tömege a kétszárnyú épület központi pincéjébe került további intézkedésig. A további intézkedés egyre váratott magára, a pelék száma pedig egyre növekedett a fákön és a pincében. Tudta, amíg ez az állapot tart, szó se lehet az irtás megkezdéséről.

Éppen mellkasát lapogatta elégedetten a zuhany alatt, amikor Mari szólította meg:

— Pinki, ma munkaszüneti nap van. Ma senki nem dolgozik.

Pinkie készségesen bólintott, és azt hitte, folytathatja tovább a zavartalan szemlélődést, de tévedett. Mari nem tágított, hangja, nézése csupa könnyörgés volt:

— Pinki, arra gondoltam, leugorhatnánk a deltába. Esetleg hozzatok, már az anyád miatt is. — Feleletet nem kapott. Kicsit közelebb ment; azt hitte, a zuhanyrózsa sugarai nyelték el a választ. Átnyúlt a vízsugáron, megszorította Pinki könyökét: — Tudod, Pinki, a Szuzukinak se ártana, ha néha begyűjtanád. Hiába vettük fel a munkaruhát és váltunk mindnyájan egyformává, az az érzésem, mi azért szép lassan mégis csak elhanyagoljuk magunkat. Erről persze senki nem tehet. A vezetőség se. Vannak dolgok, melyekre csak a szándék hat.

Pinki szégyenlősen félfordulatot tett a zuhany alatt; ugyanakkor a száján, orrán fehéres ködfelhőt fújt ki. Akár a lovak lehelete fagyos időben — gondolta Mari ijedten hátrálva, aztán találékonyan megnyugtatta magát. Csak képzelődött. Újra kérlelni kezdte Pinkit:

— Este, ugye, együtt maradunk?

— Hát nem voltunk min-den es-te e-gyütt? — makogja Pinki már teljesen elfordulva. Időzavarát kihasználva, sebesen törülközni kezdett.

Mari ezt a választ úgy értelmezte, hogy Pinki még mindig nem felejtette el. Boldog volt. Kiszaladt a barakkból; a hátralévő időben folyton felfelé nézegetett, belepilllogott a nyugvó nap tűzkorongjába is, várta az estét. De vacsoránál Pinki ugyanolyan különös volt, mint az utóbbi időben mindig: nem kötött bele Mari megjegzéseibe, nem mondott semmit se az ételre, se a langyos ivóvízre. A közeledő őszre sem. Kezei tele voltak horzsolásokkal, az arcán is éktelenkedett jó néhány árgarmolás. Még a virtuóz hegedűsöket csodálókc csoportjához sem csatlakozott a jávor alatt; mi több, semmit nem mondott annak a szemét befogva eléje álló gyereknek, aki ezt kérdezte tőle: „Tudod-e, ki vagyok? Mondd meg!” Ezen Mari úgy felháborodott, hogy otthagyta Pinkit, és elszaladt a konyhába. Kiderült, már ott sincs rá szükség, mindent rendbe tettek.

Ekkor jutottak Mari eszébe a pelék. Elindult a fogoly pelék táborá, a pince felé. Félúton összetalálkozott Pinkivel, aki szintén a peletábor irányába tartott. Talán, utolsó kísérletképpen, odaszólt Pinkinek:

— Nem ülnénk le egy kicsit, Pinki?

Pinki lehuppant a kőpadra. Jól látszott deréktől fölfelé mezíteleen bordáin, hogy szinte behorpadnak valami nagy erőltetéstől, és az is, hogy amíg ez az állapot tartott, az orra is valahogy olyan lett... olyan... Jó ideig nem merte kimondani, amit gondolt,

aztán végül mégis kimondta, hangosan; a hang ereje közel járt a kiáltáséhez:

— Pinki, te egészen olyan vagy, mint a pelék!

Erre a mondatra felkapta a fejét, és pontosan úgy bámulta Mari-t, mintha először látná életében. Valami elégedett mosolyféle derengett-bujkált az arcán; hirtelen támadt burjánzó örömeiben arra gondolt, hogy ez a nehéz felfogású Mari végül talán mégis megértette.

A szerény világításban néhány érdeklődő pillantás lobbant feléjük, aztán lecsúsztak ezek a fókuszok. Elhúztak mellettük a motelba indulók csoportjai, sokan végleg hazaindultak, vagy csak eltávoztak, hogy egy bizonyos időre elhagyják az irtást, egyéb dolguk ügyében, de mindjárt jöttek is helyettük mások. A létszám ha már nem is rohamos, de azért állandó emelkedést mutatott. Mari kezdetől fogva figyelemmel kísérte a leendő irtás legapróbb érverését is, ezért végtelenül sajnálta, hogy ezzel kapcsolatos észrevételeit, gondolatait nem közölhette Pinkivel. Mert Pinki vagy a fán járt, vagy a bordáival, az orrával volt elfoglalva.

Éjfél felé már a fűben ültek, amikor Pinki mintha olyan mozdulatot tett volna, mint aki át akarja ölelni (ebben, utólag visszagondolva egészen biztos volt), amikor Pinkit villanyrázáshoz hasonló remegés fogta el. Felugrott, és önfelédten elkiáltotta magát:

— Odanézz, egy pele!

A szemközi gesztenye egy kiálló ágán egy borzas kis pele ült kényelmesen, és merően nézte Pinkit. Pinki felugrott, és a peléknél is gyorsabban a fán termett. A zsebében mindig akadtak tartalék-zsákocskák.

Szabályos ősz jött, a szokásos erdei színekkel, változásokkal, a kezdődő fermentáció fanyar illataival, ökönyállal és esti ködökkel. Pinki a légygyakorlataival volt még mindig elfoglalva; azokat különféle fortélyokkal olyan tökélyre fejlesztette, amilyenről a kísérletek első napjaiban még csak nem is álmodott. Többször is találkozott Marival, többször is átszelték együtt az erdőt, de a találkozások vége mindig az lett, hogy Pinki váratlanul megpillantott egy pelét...

Mari gyakran járt ki a motelba. Egy alkalommal, ahogy a motel bejárati lépcsőin lefelé botorkált, a benzinkutas köszönt rá:

— Maga még mindig itt van?

Mari ámuldozott, hogy annyi idő után felismerik:

— Gyűjtjük a peléket, egyelőre.

— Aha. Majd ha befejezték, szóljanak időben.

Mari ebből a megjegyzésből semmi jóra nem következtetett, de kérdezősködni nem mert, még akkor sem, amikor a benzinkutas karon ragadta, és ünnepélyesen a sokszobás motel emeletére vezette. Főnt már egy kicsit közlékenyebb volt a kutas; elmondta például, hogy akadozik a kőolajszállítás, ezért pár napra bezárták a boltját. Mari csodálkozva nézte a mellére tetovált dzsámikat és piramisokat a hozzájuk tartozó minaretekkel együtt.

Vacsoránál elmondta Pinkinek a találkozást apróra, kivéve bizonyos részleteket. Főként a benzinkutas figyelmeztetésén lovagolt: ha majd befejezték a peletártást, szóljanak neki. Pinki olyan figyelmesen hallgatta, hogy közben légzésgyakorlatairól is megfeledkezett, aztán türelmetlenül felugrott:

— Gyere, megnézzük a peléket.

A pinceajtót soha nem zárták kulcsra, hogy a gyűjtők a nap bármelyik órájában beszolgáltathassák az elfogott bundásokat. Kint felkapták a mindig égő viharlámpást, és benyomultak a pelék közé. Mari első gondolata az volt, hogy valamilyen teszt vagy más értékrend alapján kiválogatják az arra érdemeseket, és átmentik őket a fenyvesbe. Ez az ötlet először Pinkinek is megtetszett, de a kedve azonnal el is párologott, ahogy meglátta az óriási helyiségben összehúzóult peletömeget. Számolni kezdett: ha egy négyzetméteren legalább nyolcvan pele található, akkor ötezer négyzetméteren...

— Félmillió — mondta Mari. — Testvérek között is. — Kicsit szégyellte magát a szelekció gondolataáért, ezért, mintegy megnyugtatósképp, elismételte a benzinkutas figyelmeztetését. Ezúttal abban állapodtak meg nagy bólogatások, helyeslések közepette, hogy abban a figyelmeztetésben semmiféle fenyegetés nem rejlett.

Mégis leverten hagyták el a helyiséget. Pinki az est hátralévő részében több alkalommal is megfeledkezett légzésgyakorlatairól, ami Marit már reményekkel töltötte el. Éjfél után feltette a kérdést Pinkinek:

— Mondd, Pinki, mi lesz velünk?

Pinki már-már válaszra nyitotta a száját, már-már átölelte Marit, amikor az izgalomtól magánkívvül felugrott, és egy közeli fára mutatott:

— Oda nézz! Pele!

Hiába volt Pinki messze kiemelkedően a legügyesebb, legszorgalmasabb munkás a telepen, tulajdonképpen senki nem kereste a barátságát. Légzésgyakorlatai annyira lefoglalták (még mindig), hogy azon túl nem is ért rá sokat gondolkozni. Számolt: zsákocskákban, ágakban, pelékben. Már a virtuózokat hallgató gyülekezetre se nézett; egyetlen, kilengésszámba menő tette, ha felugrott a rézpénzzel megjelölt kis fehér lóra, és bejárta a környéket, az irtásra váró erdőt. Egy ilyen kilovaglása alkalmával Mari állította meg az ösvényen:

— Hogy haladsz?

Gondosan befejezte a sóhajtást, és értetlenül megkérdezte:

— Mármint miben?

— A légzésgyakorlatokban, miben. Gondolom, ott fenn valamivel ritkább a levegő, mint itt lenn, de valamivel mégis sűrűbb, mint a magasra rakott odvak előtt, nem igaz, Pinki?

Pinki nem jött zavarba, ellenkezőleg: megörült, hogy végre Mari is fontosnak tartja azt, amit csinál. Már éppen azon törte a fejét, hogy ott, minden teketória nélkül megmondja Marinak, mekkora lépéssel kerültek közelebb egymáshoz most, és mennyire tetszik most neki, amiért érdeklődést mutat a dolgai iránt, amikor hirtelen meg gondolta magát, és óvatosan más alkalomra halasztotta a közlést. Mari zavartan ácsorgott még egy ideig a jó fejjel magasabb Pinki mellett, aztán úgy felcsapta a fejét, mintha az előtte éppen ózon- és forrásszagot kengető szélbe szagolt volna bele, és elszaladt. Pinki úgy látta, a nagy, kétszárnyú épület irányában futott.

Az éjszaka hideg és fehér volt, dér ülte meg a fákat. Az irtásiak közül sokan csóválták a fejüket a korai fehérségen, hiszen még csak október eleje volt. A cigányok tüzet raktak a nagyépület előtt, és fázósan melengették a kezüket. Aznap, a vacsoránál kapták meg új, téli munkazubbonyáikat is, gyűlés keretében.

Valaki bejelentette a szűcsök érkezését.

Mari sehol nem látta a sokaságban Pinkit. Elsírta magát. Nagy sokára vette csak észre: az udvar egyetlen, magasfeszültségű villanydúcán kuporgott, fenn, a porceláncsigák felett. Tekintetét a többiek is követte: ötszáz szempár lélegzet-visszafojtva, denmedten leste a magasban kuporgó Pinkit. Ahogy így nézte, Mari pillantása el-elkalandozott Pinkiről; hol egy elmozdult fénypontot vett észre felette, hol egy, az augusztusi tülekedésből visszamaradt repülő fény-

testet. Aztán megint Pinkit figyelte, a porceláncsigák felett, majd megtörte a sokaság légzésgyakorlatnak is beillő csendjét:

— Ugorj le, Pinki! Hozok egy zsákot. Feltartunk, ne félj!

Pinki elnevette magát; hangja az erősen elhajított labdák módján fától fáig ugrált:

— Hozz fel, kérlek, egy ikólát!

Egy ideig minden rendben ment: Mari a gyerekekkel, Pinki a pelék körül. A karámok körlete mellett felépült a kórház két osztállyal, a balesetivel és a tébécéssel; a baleseti, mert feltétele volt az építkezésnek, a másik, mert szép számmal akadtak fertőzött tüdejű gyerekek, főképp a cigányok között. A tüdőbeteg-részt magas kerítéssel védték, kis lakói nem is nagyon tiltakoztak az elkülönítés miatt. Maga az épület nem forgott éppen kacsallábon, de annál nagyobb eredmények elérésére szánták. Nem telt el sok idő, már messzi vidékről is érkeztek ide gyerekek.

Novemberben esett az első hó, a munka egyre nehezebbé, vontottabbá vált. A pelétlenített erdőrészeken megkezdték az irtást; a hideg ellenére már a fatörzseket láncon vontató lovak is megizzadtak. Közük a kis, rézpénzzel megjelölt fehér ló is. Mari, a gyerekfalkát a hóba vájt ösvényeken vezetgetve, gyakran találkozott a kis lóval. Maga sem vette észre, mikor szólította először Pinkinek ezt a gyönyörű állatot; két tenyerébe fogta az ovális, sötét petytyekkel teleszórt pompás fejet, mélyen a szemébe nézett. A szájára toltatott mondatok alakatlan gondolattömeggé gubancolódtak, még mielőtt jól szerkesztett szófüzérékké váltak volna. Megkönnyebbülve vette észre, hogy tulajdonképpen nem is fontos bajlódnia; az egyetlen, amit tehet, hogy egy darabon segít vonszolni a láncre kötött fatörzset. Az állat inai megfeszültek, szinte a pofája is megnyúlt a nagy erőlködéstől, lélegzete ki-kimaradt — mintha szántszándékkal tenné, gondolta Mari. Elnevette magát, a nevetés ragályszerűen hullámozott végig a gyerekfalkán. Először azt hitte, tapintatból, figyelemből nevetnek vele együtt, de tévedett.

— Akár a pele! — kiabálták, ahogy elült a nevetés.

Az igazgatóság kirakatta a hóra a nyúlcsapdákat, attól kezdve egyre ritkábbak lettek a kinti séták. Hogy a gyerekek napját mégis kitöltse, bábszínházat rögtönzött. Nem bábukkal: mindnyájan beöltöztek. Ahogy a kartondoboz színpalak elkészültek, és felkötötték az utolsó pelefarkat is a kis jelmezekre, elhatározták, hogy nem fognak semmiféle szövegkönyvet használni. Hirtelen annyi monda-

nivalójuk akadt, mint azelőtt soha, és nagyon tetszett nekik ez a mulatság. Hiába hordták össze az étterem minden, rokokótűzű, polivinilből készült székét, és rakták össze szabályos sorokba, a nézőtér mindig üres volt. A besétáló telepiiek egyenesen a dobogóra tartottak, magukra rántottak valami szokatlan, alkalomhoz illő öltözetet, és máris bekapcsolódtak a játékba. Egyszer bekukkantott az igazgató, már-már fellépett volna maga is a dobogóra, amikor a titkárnője feje jelent meg nagy titokzatosan az ajtóhasadékbán:

— Igazgató elvtárs, telefon.

Az igazgató az ajtó felé hátrált, a küszöbről mondta:

— Csak folytassátok.

Egy délután Pinki úgy állított be, mint aki számozott helyét keresi a nézőtéren; hosszas nézgelődés után lekuporodott a játéktér mértani felezője előtt, és feszülten figyelte az előadást.

— Pinki, te leszel a sűgő! — kiabált le Mari a dobogóról, amint megpillantotta.

Pinki összerendezte, megtapogatta a bordáit, és összecucosított szájjal suttogva olvasni kezdett Mari felé egy szakadozott könyvből:

„*Ne halid, Duncan: a hang, mely most sikoltott,
az eget nyitja eléd, vagy a poklot!*”*

— Ó, Pinki — nevetett Mari hangosan —, nem Macbethet játszunk!

— Nekem mindegy — válaszolta Pinki sértődötten —, csak segíteni akartam. Bohóckodni csak szabad?

— Egyelőre anélkül is megy.

Pinki felállt, és szó nélkül kiszaladt. Száz szempár leste a dobogóról, ahogy a nagy sietségtől meglebbentek az övébe tűzött kis zsákooskák.

Újév táján a sorompóőr arra lett figyelmes, hogy egy nagy csoport gyogyultan távozó gyerek után az elkülönítőbből a szemétre hordott játék bársonypelék eltűntek. A szabályzat alapján a kazánba kellett volna valamennyit vetni.

Megbolydult a telep. A szállások átkutatása, a nagy motozások után a nagyépület előtti havat is megforgatták, keresték a hatvan eltűnt bársonyállatkát. Leállt a munka, az adminisztrátorok is félretették pelékről és fatörzsekről vezetett kartonjaikat, mindnyájan a góchordozók felkutatásával voltak elfoglalva.

* Szabó Lőrinc fordítása.

Marinak eszébe jutott Kollár: tallán az ő keze van a dologban. A gyanú hessegetése közben egy nap kirándult a motelbe, elsétált a binzinkút kis üvegkalitkája előtt. Ahogy a fülkébe bepillantott, a polcokon, ahol azelőtt rendszerint a búzakék, Delta TLX feliratú olajos bödönök álltak, sárga és barna pelék ültek sorban, üveg-szemeik kérdően meredtek az üvegfalra.

— Még mind megvannak, senki nem vett a kabalákból — hebegte a kutas.

Hogy nem mondott igazat, Mari Pinkitől tudta meg.

— Hatvanegy volt — dadogta Pinki. — Hatvanegy.

Még az éjszaka folyamán csoportokat szerveztek és indítottak különböző irányokba, felkutatni a hiányzó bársonypelét. Pinki a telepen maradt, csak hajnalban tűnt el egy kis időre, éppen csak annyira, amennyi elégséges volt ahhoz, hogy a kutast beszállítsa a telepre, és belökje a nagyépület pincéjébe. A pelék közé.

Vasárnap volt, Pinki váratlanul begyűjtotta a Szuzukit. A cigányok hangszereikkel voltak elfoglalva, a lovak pihentek. Pinkin nem voltak zsákok, és lassított köröket írt le az udvaron. Amint Marit megpillantotta, felderült:

— Mari, találtam a bábszínházatoknak egy jó szöveget.

— Ezt komolyan mondd, Pinki?

Átszellemülten olvasni kezdte a zsebéből előrántott papírdarabról:

*„És egész jövőendő életén át égő láz kergeti, újra és újra, hogy országról országra vándoroljon . . .”**

Mari már a hátsó ülésről kérdezi:

— És . . . vándorolt a Tengerész, Pinki?

— Fenét — mondta fellengzősen Pinki a sebességváltón vacakolva. — Bohóckodás.

Mari megkönnyebbülve vette észre, hogy a sorompóór faköpenye fölött, a csertölgy ágán, egy pele ugrált. Azt hitte, árulást követne el Pinkivel szemben, ha nem figyelmeztetné, de szerette volna Pinki gondolatait is elterelni a Vén Tengerészről:

— Nézd, Pinki, egy pele!

Pinki vagy legyintett, vagy úgy tett, mintha nem hallaná a kihívást. A motor megugrott, a nyitott karám előtt álltak meg. A kis fehér ló szökdecselt, nyilhorászott a forrásvíz- és ózonillatot kergető szélben.

* Szabó Lőrinc fordítása.

A motel ivójában a szokásosnál kisebb volt a tolongás, az énekesnő a szipkáját tisztogatta. A pénztáros ismerősként üdvözölte Pinkiékét:

— Maguk még mindig itt vannak?

Pinkie meglógazza az inas karjait, Mari a lemezautomatában kiválasztja az *I will survive* című dalt. Belép az új kútkezelő, köszön, hosszan nézi Marit, autólámpa szemeit a templomboltozat magasságú mennyezet sötétszürke foltjaira irányítja, talán keres valamit, gondolja Pinkie, de mégsem; lassú, kimélt léptekkel elindul, az út végén lecövekeli magát Pinkie előtt:

— Maga meg mi járatban?

— Amiben te. — Pinkie önkéntelenül hátrál.

— Szépen kérdeztelek, fiú — mondja fenyegetően; mancsszerű két kezével a levegőbe csapkod.

— Megkeressük a hatvanegyedik bársonypelét — mondja Pinkie; szemével ő is a mennyezeten kutat valami látnivaló után, végül megtalálja a szürke füstfoltokat.

Úgy látszott, mondana még valamit, de a mancsszerű ököl vállon találja. Pinkie megtántorodik, bejárja a fájdalom, megállapodik a bordák alatt, nem messze attól a helytől, amit légzésgyakorlatai alatt szokott néha lapogatni. Mari leállítja a zenegépet, Pinkit a kijárat felé vonszolja. Az ajtóból bocsánatkérően visszafordul:

— Nem akart kötekedni. Mi tényleg a hatvanegyediket keressük.

Az éjjel-nappal hangos és nyitva tartó ivóban olyan csend lett, mintha ki se nyitották volna. Ebbe a csendbe hasított bele a Szuzuki éktelen berregése: odabentről úgy látszott, a város felé tart. Támpontnak nem sok, mert a városig számos elágazás van.

KULTIVÁTOR

BURÁNY NÁNDOR

Éppen elég gyötrődés, amikor az embernek azt kell végeznie, amihez nincsen kedve, amit rühell csinálni, micsoda szenvedés akkor az, amikor azzal is meg kell kínlódnia, amit pedig szeret, ami után már régóta áhítozik.

— Főzök egy kávét — ajánlja a feleségem.

— Főzzél.

Meggyújtja a gázt, fölteszi a dzsezvát, én addig kitolom a kultivátort a présházból.

Szombat délelőtt, szokatlanul meleg, november eleji napsütés.

Szerencsém van, hogy éppen hétvégére ilyen szép idő lett. Állok a traktor előtt, szép kis szerkezet, öröm nézni, dolgozni vele meg igazi boldogság. Valójában, mikor megvettem, én már akkor boldog voltam. Amolyan terven felüli vásárlás volt, ha nem is ajándék, de meglepetés.

Májusban vettük a gyümölcsöskertet, a gazdája a tavaszon már nem sokat törődött vele, elhanyagolta a gyomirtást, s kezdetben hagytuk mi is, hadd nőjön, viruljon a gaz, látsszon csak minél csúnyábbnak, reménytelenebbnek, ha kiszállnak az adóhivatalból a becslők, legalább értéktelenebbnek találják, kisebb összegre becsülik, kevesebb adót kell fizetnünk. Kedvünkben járt az időjárás, esős volt a tavasz, nőtt a gyom, a kóró, a facsemeték alig látszottak ki belőle.

Megtudtuk aztán, hogy fölöslegesen hanyagoltuk el a földet, a becsüs ki sem szállt a helyszínre; akkor szervezték át a várost, valami határrendezést is indítottak, rutinszerűen intézték el a forgalmiadó-kivetéseket, jóváhagyták az összeget, amit a szerződésbe írtunk, kiszámították, mennyit kell fizetnünk, kitöltötték a csekket, meglepően kevesnek találtak, siettünk kifizetni, hitelesíteni a szerződést, nehogy meggondolják magukat. Olyan nagyon jól jött ez, hogy már-már félttem örülni neki. Éppen az átszervezés miatt sokáig attól tartottam, nehogy az utolsó pillanatban leállítsák az átírásokat, s kútba essen az egész adásvétel. Mikor aztán a bíróságon is hitelesítették a szerződést, s azt mondták, most már végérvényes, akkor sem tudtam elhinni, hogy nekem valami ennyire a várakozáson felül sikerülhet.

Kifizettük a forgalmi adót, s mivel nagyobb összegre számítottunk, több pénzt tettünk félre, megmaradt annyi, hogy ha kölcsönre veszünk egy motoros kultivátort, hát éppen meglesz, amit még hozzá kell adnunk. Gyorsan kiszámítottuk ezt, csábító volt a gondolat, de az elhárítás nem született meg csak úgy, egy csapásra. Mintha előre megéreztem volna, hogy a kistraktor a kapánál is jobban megizzaszt majd engem.

Ha felmerült a traktorvásárlás gondolata, azzal háritottam el, hogy én nem gépekkel akarok dolgozni, én éppenséggel azért vettem a földet, hogy kapálhassak, egész nap ülök, szobában tartózkodom, szükségem van a mozgásra, a fizikai erőfeszítésre, nem kell nekem traktor, kapával is kiirtom én itt a gazt, erősködtem a háromkvadrátnyi gyümölcsökert végében állva. Igaz, magam is egyre inkább hitetlenkedve hallgattam szavaimat, mintha napról napra jobban kételkedtem volna saját állításaimban.

Úgy látszott, a paréj feltartóztathatatlan erővel, kiirthatatlanul indult növének, hiába jártam fel és vagdostam ki a nagyját időről időre, a burjánzó zöld szőnyegben meg sem látszott a kapa nyoma, pedig ezt is újat vettem, a kováccsal megélesíttetem, szakszerűen beékeltettem.

Mondogatták is a szomszédok:

— Kultivátor kell ennek, azzal néhányszor végigjární, s aztán akkor könnyebb lesz tisztán tartani.

Kapáltam én gyerekkoromban eleget az apám mellett, mármost felnőt看 fejfel csak nem adom be a derekam, majd éppen hagyom, hogy három kvadrát föld kifogjon rajtam! Nem olyan fából faragtak engem.

— Rendbe hozom én ezt így is — ellenkeztem a megannyi jó tanáccsal, s üdvözölve a szomszédokat, újra nekiborultam, még bőszebben vágtam a kapát a földbe.

Júniusban melegen sütött a nap, nekivetkőztem, lekerült az ing is, de csak izzadtam, csorgott rólam a verejték, ennek ellenére kitartóan dolgozgattam, szabad időm mind nagyobb részét töltöttem itt fizikai munkával, s élvezettel néztem végig a mögöttem hervadó, száradó nagy, kövér levelű, kivágott sósparéjra.

— Itt a kultivátor — sajnált meg az öreg szomszéd —, fogja és csinálja ezzel.

— Á, hagyja csak! — intettem le, s mint régi földmunkások, a kapanyélre támaszkodva beszélgettünk.

— Jöjjön no! — biztatott egyre.

— Hagyja — makacskodtam, s újra elmondtam neki, hogy én kapálni akarok, ez kell nekem, ezért vettem a földet, könnyű lenne motorral . . .

— Kapálhat maga még aztán, lesz itt mit csinálni a kultivátor után is — adta megfontoltan az újabb tanácsot.

Aztán egy reggel beadtam a derekam. Igaz, én csak egyet fordul-

tam a kistraktossal, utána gyorsan beláttam, hogy ezt nem nekem találták ki, a kapához én sokkal jobban értek, visszaadtam az öregnek az ekeszarvát, de ha már beindította a kultivatort a gyümölcsösömbbe, addig nem állt le, amíg be nem fejezte. Mi tagadás, nem ismertem rá a földemre, mintha kicserélték volna. Utána a fák, a szőlő sorát már gyerekjáték volt megkapálni.

Mikor másnap a feleségem mondta, hogy nincs kreditje, ilyen időkben ez a legnagyobb örültség, s este hallottuk a tévéhíradóban, hogy hamarosan megszigorításokat eszközölnek a hitelrendszerben, nagyobb lesz a kötelező hozzájárulás, kistraktort meg lehet, hogy nem is adnak majd kölcsönre, hát ekkor már szét kellett nézmem a mezőgazdasági gépek, a szerszámok lerakataiban, a vaskereskedésekben, hol, milyen kultivatort kínálnak, adják-e kölcsönre, mennyi a hozzájárulás, s általában milyenek a feltételek.

Eddig nem sokat gondolkodtam a kistraktorokról, most több ismerősömtől is tanácsot kértem, nehogy elhamarkodjam a dolgot, hirtelen bevásároljak valami vacakot s aztán bánjam egész életemben. Azt mondták, a Gutbrot lenne a legjobb, a szomszédomnak is ez van, de ez import áru, az utóbbi időben már a konszignáción sem volt, devizáért sem lehetett hozzájutni. Maradt a Honda meg a Goldoni, a japán és az olasz, licenc alapján nálunk is gyártják őket. Az olasz mellett döntöttem, azt tanácsolták, a kötött, hegyi talajnak ez jobban megfelel.

Azóta, az elmúlt három-négy hónapban többször is megbántam már, rengeteget dühöngtem, idegeskedtem miatta, sok bajom volt vele, de lehet, hogy a másikkal is így jártam volna, ezek a kezdeti, bejáródási keservek. Most rendben van, múlt szombaton szépen dolgozott, reggel megint kitoltam a ház elé, megengedtem a benzincsapot, végigmegyek vele a szőlősorok között, kíváncsi vagyok, már előre izgulok, hogy boldogulok majd vele. Éppen csak lefordítom a műtrágyát. Előbb igyuk meg a kávé. Az izgalom, az idegesség, úgy látszik, itt is elmaradhatatlan. Már a vásárláskor is jócskán volt részem benne.

Július végén, ahogy hazajöttünk a tengerről, egy délután jártuk a várost, a nagyobb vaskereskedéseket, hol, milyen kultivatort találunk. Ekkor futottunk össze régi ismerőseinkkel, feleségem régi osztálytársa és a férje.

— Soha jobbkor!

— No, mit vásároltok?

— Ez most a te szakmád, te döntöd el — fordultam az okleveles agrármérnökhöz.

Szétnéztünk az üzletben, aztán hazamentünk egy kávéra, s megbeszéltük, hogy legjobb lesz a Goldoni, s a motorhoz a kultivátor mellett vegyünk mindjárt egy ekét is. Egy zágrábi cég árulja ezeket, neki jó kapcsolatai vannak az itteni képviselőnkkel, a birtokuk több gépet is vá-

sárolt már ott, menjek nyugodtan, hivatkozzak rá, ne féljek semmitől, biztos, hogy minden rendben lesz.

Az agronómus szakmájába vágó kérdésben adott tanácsot, nem kételkedtem a szavaiban, gondolkodás nélkül elfogadtam az ajánlatát. Ez így kényelmesebb. Mintha a döntéssel járó felelősséget is másra háríthatnánk. Az elhatározás pillanataiban nem sokat törődtem vele, mire kellett nekem az eke, csak akkor lepődtem meg, amikor a kereskedelmi vállalat tisztviselője a számla kitöltése közben sorolta, hogy ehhez kell egy pár súly, egy pár szélesítő, egy pár kerék és még egy tartó, hordozó szerkezet, aminek a nevét sem tudom, és persze maga az eke. Ha tudom, hogy ennyi minden kell, biztos, hogy még idejében lemondok az ekéről, mire észbe kaptam, már késő volt. Szégyelltem volna a tájékozatlanságomat, mit szólnak, hogy nevetnek majd rajtam, ha kiderül, hogy motoros kultivátort, ekét vásárolok, közben fogalmam sincs róla, miből áll az.

Augusztusban vettem a kultivátort, kegyetlenül forró napok voltak, megizzadtam mint a ló a sok szaladgálásban, mire elintéztem a hitelügyeket, kitölteni a formulárokat, aláíratni a kezesekkel, az igazgatókkal, aztán a váltót megvenni, ezt is aláíratni, millióegy alkalom arra, hogy eltévesszen valamit az adminisztrációban járatlan ember, az emiatti félelem, az ezáltal kiváltott átlatlanság, a kapkodás, hogy mindent minél gyorsabban elintézzek, hogy minél kevesebbet maradjak ki emiatt a munkahelyemről; a tisztviselő pontosan elmagyarázza, kinek hol kell aláírnia, milyen adatokat kell feltüntetni, hova, milyen pecsétet kell ütni. Végül a váltónál, éppen a váltónál toltam el a dolgot. Röhej. Hogy ez velem történjen meg!

Minden kész volt már, örömmel vittem és tettem le a papírcsomót a kirendeltség tisztviselője elé, a simára fésült, rövid ujjú ingben levő férfi sorra vette őket, szorongva figyeltem, mikor szól, hogy ez vagy az nincs jól kitöltve, s a végén, a váltónál fölnézett rám a világoskék szemével:

— Ez nem jól van. Mutattam magának — s elmagyarázta, hol, hogyan kell a tanúknak aláírni.

— Tehát akkor vegyek egy új váltót, s aztán megint a tanúk sorban — törölgettem az arcomról a verejtéket, közben már azon törtem a fejem, hogy is tudok a kocsival megfordulni. Telt vonal van a kirendeltség előtt, kockázatos lenne visszafordulni, ha rükcverben kijövök a parkolóról, alighanem el kell mennem egészen a villanyrendőrig, csak ott lehet balra kanyarodni.

— Csak siessen, lehetőleg még ma jöjjön vissza — figyelmeztetett a rövid ujjú fehér ingben a világoskék szemű tisztviselő.

Délelőtt tizenegy múlt, ha mindent el akarok intézni, csakugyan nagyon kell sietnem.

— Tudja, hogy most vannak ezek a megszigorítások — magyarázza

egy fekete hajú, férfias arcú tisztviselő —, új árak is lesznek, tegnap kaptuk a központból a telexet, hogy amit már így eladtunk, az mehet a régi feltételek mellett, de az új áru már... — mintha vigasztalni akarnának, vagy mintha attól tartanának, nehogy meggondoljam magam és elálljak a bonyolult hitelügylet intézésétől. Utóvégre kereskedők, gondolom, minden kitelik tőlük, ez is amolyan fogás a forgalom növelése érdekében.

De nem lehet tudni, napról napra hallhatunk, olvashatunk a fogyasztás korlátozására irányuló intézkedések szükségességéről, nincs kizárva, hogy éppen amikor én akarok kistraktort vásárolni, akkor hoznak egy, az én tervemet is áthúzó rendelkezést.

— Annaira veszik ezt? — kockáztatom meg a kérdést, hihetetlennek tűnik, hogy a nagy gazdasági nehézségek közepette is olyan nagy a kereslet a motoros kultivátorok iránt, hogy külön kormányrendelettel kell korlátozni az eladást.

— Nagyon keresik, nem is gondolja — jött gyorsan a kételyelosztató válasz. Nem érhettem félre: ne sajnáljam az újabb váltót, örüljek, hogy én még a régi feltételek mellett hozzájuthatok a kistraktorhoz.

A légkondicionált helyiségben sem szűnök meg törölgetni arcomról az izzadságot, a hűvös iroda a könnyű nyári ruha előnyét élvező tisztviselő szánakozva néz rám. Valóban szánalmas lehetek, gondolom zavartan, s alig várom, hogy kikerüljek, meneküljek a szemük elől.

Itt most csak az volt a fontos, hogy minél előbb elintézzem a hitelügyeket, nehogy közbejőjön valami, s ne tudjam megvenni a hat lóerős Goldonit, ami kétséget kizáróan a legjobb nálunk most beszerezhető motoros kultivátor.

Megszenvedtem, de mikor dolgoztam vele, mikor boldogan végignéztem a megművelt, porhanyósított táblákon, elfelejtettem a vásárlás körüli bonyodalmak keserveit. Most megengedtem a benzincsapot, mielőtt begyújtom, még szétszórom a műtrágyát a szőlősorok között, s aztán elfordítom, elkeverem a talajjal. Nem nagy munka, amolyan hétvégi mozgásnak éppen megteszi.

Kis, ötkilós zacskókban vettem a műtrágyát, éppen szőlő- és gyümölcsültetvényekre való, szemcsézett, s megfelelő arányban tartalmaz foszfort, káliumot, nitrogént meg más tápanyagot. Olvastam, hogy ezek egy része nehezen oldódik, sok időbe telik, mire lekerül a gyökérzethez, ezért kell már ősszel leszántani; nem akarok szégyenben maradni, azt szeretném, hogy tavaszra szépen fejlődjenek a hajtások, hát minden munkát előírászerűen, lelkiismeretesen elvégzek.

Mondják ugyan, hogy legjobb lenne az istállótrágya, a szomszédom, az öreg a télen hozatott két teherkocsival, mesélte, hogy nagy nylonra rakta, úgy húzta, szállította le az útról a havon a hegyaljai szőlők végéhez, mutatta is az ősszel, nézzem meg, micsoda bő a termés, s milyen szépen kifejlődtek a fürtök, rá akart beszélni, vegyek én is istállótrá-

gyát, de ebbe már nem mentem bele, méregdrága, és a szállítás is rengetegbe kerül, messziről, harminc kilométerről kellene hordani. Így maradtam a műtrágya mellett, jó lesz ez, fontos, hogy szórjak eleget és jól bedolgozzam a talajba, gondolom, és kiviszek három nylonzacskóval, felszakítom a végüket, és egyenletesen elhintem a már jócskán lehullott levelek közé.

Kicsit félek, akárhányszor előveszem, dolgozni akarok vele, mostanában elfog valami szorongással vegyes kíváncsiság, hogy ugyan most sikerül-e. Mielőtt először begyűjtöttem volna, gondosan elolvastam az utasításokat: tanulmányoztam az indítószervezetet, a váltót, az olajozást, az üzemanyag-adagolást, minden olyan alkatrészt, műveletet előre meg akartam ismerni, amiről gondoltam, hogy használat közben esetleg majd bajom lehet vele. Az első alkalommal jelen volt Milan, az autószerelő szomszédom is — megállapítottuk, hogy a motor kifogástalanul működik, nem lesz vele gondom, adjak csak gázt neki, és hadd menjen. Ennek mindannyian nagyon örültünk, különösen a fiam, aki roppant élvezettel dolgozott vele.

Hanem mikor másodsor, vagyis a következő vikenden megint begyűjtöttem, talán öt percig sem élveztem a munkájában. Az almafák közét porhanyósítottam, mikor a lejtő aljához érve, a fordulónál köhintett egyet-kettőt, s bedöglött. Ilyesmi előfordulhat, gondoltam, azzal mentem az indítózsinórért, nem is vártam, hogy kihűljön a motor, fölcsvartam a zsinórt, meghúztam, prüszkölt, prüszkölt, de nem indított, aztán fölcsvartam újra, s még ötször vagy hatszor. Csupa sikertelen próbálkozás. Gyanakvóan nézegettem.

— Mi az, nem gyújt? — szólt le a ház elől a feleségem.

— Nem, nem akar — téptem le egy méregzöld almalevelet.

Letöröltem homlokomról a szemembe csurgó verejtéket, nekifogtam, csavartam a zsinórt, megrántottam, másodszeri-harmadszeri próbálkozás után sikerült, erősen felzúgott a motor, mintha teljes gázt kapott volna, megugrott, alig tudtam elkapni a kormányt, persze, miután bedöglött, elfelejtettem kidobni a sebességből.

Másfél sort csináltam meg vele, mikor újra kialudt. Ez már nem tetszett, de utána sikerült könnyen begyűjtanom. Csakhogy alig ment két-három lépést, megállt. Mint a kötődő ló. Augusztus, ebéd utáni hőség, marta szemem az izzadság, nem győztem törölgetni a homlokom, igazi napozás, egy fürdőnadrág volt rajtam, lábamon egy régi, rossz cipő, fő az egészség, azért vettem, szoktam mondogatni magamban, ez a föld azt a célt szolgálja. Most ennek a gondolatnak a jegyében hagytam abba a kultiválást, felmentem a házhoz, a cseresznyefa hűvösében kinyitottam egy nyugágyat, magamhoz vettem a tranzistorost, lefeküdtem, hogy meghallgatom a háromórai híreket. Ha így délután kinn vagyok, ezt sosem mulasztom el. Mint igazi mezőgazdasági termelő, mindig megvárom az időjárásjelentést. A vödörben hűltek a sörösuvegek.

Szokásomtól eltérően most nem vártam végig a híreket, kikapcsoltam a rádiót, türelmetlenül félrelöktem. Pihentem egyet, lehültem kicsit, áltattam magam, s nyugtalan léptekkel mentem vissza a kultivátorhoz.

Csavartam, csavartam, aztán meg-meghúztam a zsinórt, de a motor jelét sem adta, hogy majd indulni akar.

Belefáradtam a rángatásba, egyre inkább úgy éreztem, hogy kifogott rajtam, hiába erőlködöm, nem fogom tudni begyújtani. Leguggoltam, közelebről vizsgálgattam, aztán két lépést hátráltam, úgy figyeltem, hátha észreveszek rajta valami rendellenességet, hibát, amit esetleg magam is kijavíthatok. Megpróbáltam visszaemlékezni az utasításra, aztán fölmentem, újra átnéztem, nincs-e benne a mostani esetre való utalás. Közben meg-meghúztam a sörösüveget.

— Mi van, szomszéd? — kérdezte a közben megérkezett autószerelő szomszédom.

— Nem tudom, valami nincs rendben.

— A gyújtás vagy mi? — jött közelebb.

— Kezdetben gyújtott, csak aztán be-bedöglött, most meg már gyújtani sem akar — mondtam kedvetlenül, fáradtan.

— Benzin van benne?

— Van.

— Milan, nézd már meg, mi van vele — kelt föl a nyugágyról, s jött ki a hűvösből a feleségem is.

Idegésített, mint mindig, ha beleavatkozott a dologba.

— Azt mondd, megy, s aztán kialszik. Előtte semmit nem vettél észre...

— Semmit. Szépen dolgozik, s egyszer csak...

— Add csak a zsinórt, hadd látom...

Föltekerte, meghúzta, pöfögött egyet-kettőt, de nem indított. Meny nyit vacakoltam a radiátorral, kellett még ez is?

— Hm — egyenesedett föl, úgy nézte, amolyan mindent átfogó tekintettel. — Garancia alatt van, ugye?

— Persze.

— Akkor ne piszkáljuk. Menj, jelentsd be nekik, legjobb lesz, ha ők nézik meg. Nem lehet nagy baja ennek, gondolom, a karburátor nincs jól beállítva, azon kell csak igazítani. — Megfontoltan beszélt, s újabb cigarettára gyújtott.

— Jó, majd hétfőn föl hívom őket. Mikor a lerakatban átvettem, akkor mondták, hogy van egy jó mesterük, ha baj lesz, csak jelentsem, az kiszáll a helyszínre és megjavítja. Legjobb lesz rögtön szólni, állítsák be már kezdetben rendesen, ne kelljen itt örökké kínlódnom vele.

Milannal aztán szétnéztünk a gyümölcsfák közt, majd leültünk az asztalhoz, megittunk egy-egy sört.

— Nagy baja lehet? — kérdezte aggódón a feleségem.

— Nem. Csak be kell állítani.

— Nincs ott valami ismerősöd?

— Hagyd már, ugyan! — mérgelődtem a feleségem újabb közbeszólása miatt. — Minden el lesz intézve.

— Lehetne valamit? — kérdezte tovább ügyet sem vetve leintő szavaimra.

— Mondtam már, ne légy unalmas — emeltem föl szigorúan a hangom. — Megvan rá a garancia, felhívom a szervizt, van egy jó mesterük, semmi az egész! — mondtam fölényesen, felháborodva, azzal elfordultam tőle, jelezve, hogy nem vagyok hajlandó tovább vitatkozni vele.

— Persze, nem kell idegeskedni — nyugtatott bennünket Milan. — Mondom, megnézném én is, de jobb, ha nekik szóltok, a műszerekkel egykettőre beállítják, nem lehet nagyobb baja.

Ezt én is biztosra vettem, nem izgultam különösebben, még jó is lesz, gondoltam, ha már most átnézi és beállítja egy jó szerelő. A szomszédom nemsokára hazament, én megvártam, amíg hűvösödni nem kezdett, akkor lementem, hogy a lejtő aljáról föltoljam s helyére tegyem a beteg masinát.

Lentről nem könnyű tolni fölfelé, gondoltam, megpróbálom még egyszer begyújtani; előtte szemügyre vettem, hátha észreveszek valami rendellenességet, amit magam is elháríthatok. A karburátor alján két amolyan rézcsavarfej, csurog róluk, belőlük a benzin vagy az olaj vagy nem tudom, micsoda. Ennek nyilván nem így kell lennie, állapítom meg, sajnálom, hogy a szomszédom már hazament, ő többet tudna erről. Megnézem a használati utasítást, rajzok, számozás, magyarázat, a rézcsavarfej — hallottam már ezt a dűzni — a dűzni. Megszorítom csak úgy, az ujjammal, aztán ronggyal szárazra törölöm, de nem telik el egy perc sem, látom tovább csöpög. Az ujjaimmal már nem bírom jobban szorítani, hozom a kulcsot, azzal fogom meg, s húzok egyet rajta; túl könnyen megy, a pillanat töredéke is elég, hogy megérezzem, valami baj történt, megint eltoltam a dolgot, de nagyon. Ehetem magam, minden okom megvan rá. Eltörtem, beletörtem a dűznit. Már ki is esett a rézfej és a csavar egy rövid része. Az ujjaim közé fogom, a szememhez emelem, forgatom, nézegetem a törött alkatrészt, mit tettem?, előnt a forróság, szombat délután, úristen, most mihez kezdek?, elintéztem a hétfégi pihenőmet, igazi kikapcsolódás, éppen ez hiányzott nekem még, egy a gyümölcsöskert!, de honnan gondolhattam, hogy ezzel a traktossal is így járok, a szomszédomnak már négy-öt éve megvan, s nincs vele semmi baja, én meg az újjal sem tudok boldogulni; legjobb lesz gyorsan betolni a helyére, mielőtt a feleségem észreveszi ezt az újabb bajt, mit kapnék tőle ezért is!, üvöltöni tudnék kínomban, amíg erőlködök, kapaszkodok fölfelé a bedöglött nehéz masinával. S még másnap, a társaság, a hússütés!

Alig tudtam kivárni a hétfőt, türelmetlenségemben már kora reggel

hívtam a zágrábi cég kirendeltségét, előbb már számtalan változatban kigondoltam, mit is mondok, hogy adom be nekik, mi történt a karburátorral, hogyan tört el a dűzni, elképzeltam a válaszukat, tudtam, mit fogok majd erre is mondani, valóságos párbeszédet folytattam le magamban, hogy a legkedvezőtlenebb reagálásuk se érjen váratlanul, de kész voltam arra is, hogy ha szükség lesz rá, akár mindjárt a telefonbeszélgetés után kocsiba ülök és kiviszem a szerelőt; úgy számítottam, legfeljebb egy-másfél órát kell távol maradnom a munkahelyemtől.

Az első hívásra egy ismeretlen hangú tisztviselő nő vette föl a kagylót, azt mondta, a keresett referens még nem jött be, hívjam majd később. Jó, majd negyedóra múlva, gondoltam, s amíg vártam, százegyszer megnéztem az órát, lassan múlt az idő, közben egyre sötétebbnek láttam a helyzetemet, mindinkább féltem, hogy nem ismerik el majd, hogy a dűznytörés gyári hiba miatt következett be, hogy majd nekem kell megfizetni, s örülhetek, ha a beletört darabot egyáltalán ki lehet venni, s nem kell kicserélni az egész karburátort, mert az biztosan komoly összegbe kerül.

Egyre több talány, egyre kínosabban marnak belém, hiába is erőlködnék, nem tudok a munkára összpontosítani.

Ez a legszörnyűbb, a bizonytalanság. Ha nekem kell is fizetni, csak tudjam már, hányadán állok. Újra felemeltem a kagylót, tárcsáztam. Megint az előző hang jelentkezett, a keresett referens már itt volt, de gyorsan el kellett mennie, mondjam csak neki, mit akarok tőle. Előadtam a problémáimat. Hát ezt legjobb lesz vele megbeszélni, hívjam kicsit később, talán nemsokára visszajön, nyugtatott volna, fogalma sem tehetett róla, hogy nekem milyen sürgősen tudnom kellene, mi lesz a kultivátorommal; de nem mondhattam el neki, hogy az éjjel emiatt nem tudtam lehunyni a szemem, hogy majd szét hasad a fájdalomtól a fejem, a gyomrom meg kemény, mint a kő, mert tegnap erőlködve tömtem magamba az ebédet, nagy társaságot hívtunk ki a gyümölcsösbe, meggyfagyókéren sütöttük a karajt, amolyan igazi vidám piknik volt ez, szép szeptemberi vasárnap, jól érezték magukat a vendégek, csak én őrlődtem kételyek között, s még vigyáznom kellett, ne áruljam el magam, nehogy megtudják, rettenetes ügyetlenségemben micsoda nagy kárt tettem a kultivátorban. Nem is érdeklődtek felőle, csak a gyerekek kértek egyszer, hogy gyűjtsuk be, szeretnék volna kipróbálni, de mondtam nekik, hogy meghibásodott, majd egy más alkalommal; én egész idő alatt erre, a reggeli beszélgetésre gondoltam, vártam is meg fáztam is tőle, sokat hallottam a szervizes mesterek ügyeskedéseiről, ösztönösen éreztem, hogy előttem áll egy nagyon kínos ügy, amit senki sem intéz el helyettem, akárhogy szűkölkösök is, magamnak kell a végére járnom, mégpedig lehetőleg a legrövidebb időn belül.

A tisztviselő nőnek ezt nem magyarázhattam el, nem is érdekelte volna, nyilván neki is megvannak a maga problémái, s nem az az egyetlen

mai feladata, hogy az én keserveimet meghallgassa. Letettem hát a kagylót, s egyre erősödött bennem az érzés, hogy ez a dolog nem megy majd olyan könnyen, ahogy kezdetben gondoltam, már arra is gyanakodtam, hogy az illető referens is az irodában van, csak letagadják, ez a jól bevált taktikájuk.

Még jó, hogy amióta volt az az ügyem, s leváltottak, önálló referensként dolgozok, nem kell minden percemről beszámolni, pici irodám van, egyedül ülök benne, s ha nem is minden lelkifurdalás nélkül, de most is kimehettem, hogy személyesen keressem fel a zágrábi kirendeltséget. Nem ugrottam éppen, féltem, hogy hiába megyek, s dolgavégzetlenül fogok visszatérni, nehézkesen tápáskodtam föl az íróasztalomtól, mintha az egész traktor, az öntöttvas több mázsányi súlya nyomná a vállam.

Mire végighajtottam a sugárúton s a kirendeltség földszintes, csupa kirakat épülete elé értem, sötét felhők gubancolódtak a város fölé, s olyan irgalmatlan zápor zúdult rám, hogy amíg a kocsitól a bejáratig szaladtam, az alig tíz-húsz méteren szinte bőrig áztam. Sietnem kellett, nem várhattam meg, amíg eláll az eső. Kilenckor kezdődik a munkás-tanács ülése.

Jelić, a keresett referens — reggel a számlán kibetűztem a nevét — megszokott helyén ült, hárman voltak az irodában, mikor megjelentem az ajtóban, mintha nem is sejtette volna, hogy őt keresem, mozdulatlan arca legalábbis nem árult el semmit, csak mikor hozzáléptem s emlékeztettem, hogy pár héttel ezelőtt itt vettem a motoros kultivátort, akkor bólogatott, hogy igen, tudja, miután aztán előadtam neki, micsoda nagy bajba jutottam, nem jött zavarba, számtalanszor hallhatott már hasonló panaszt, rutinszerűen kezelte az ügyet.

— Hol van most a traktor?

— Fönn a gyümölcsösben.

— S az merre?

— Itt Kamenica után, Beočin felé. Egészen közel — magyaráztam volna, mint aki abban reménykedik, hogy ha most meggyőző lesz, megoldódik minden problémája.

Nem hagyta, hogy sokáig tévhitben éljek.

— Akkor legjobb lesz — mondta, miközben bele-belenézett az előtte sorakozó számlákba, iratokba, talán tudomra akarta adni, hogy egy nagyon fontos és sürgős munkáját szakította félbe miattam —, legjobb lesz, ha elviszi Ürögre, az ottani szervizben van egy mester, a Dragant keresse, ő biztos, hogy jól meg fogja csinálni.

— Hogy... hogy vigyem... — dadogtam meglepetésemben. — Hát azt mondták, van egy mesterük, aki kimegy a helyszínre — próbáltam összeszedni magam.

Ő hivatali figyelmességgel meghallgatott, a világoskék szemének üres-

sége sem meglepetésről, sem csodálkozásról, sem haragról nem árulkodott, de a részvét nyomait is hiába kerestem volna benne.

— Ez a mester egyedül van, sok a dolga, most is terepen jár, legjobb lesz, ha elviszi Ürögre. Beteszi a kocsiba, nincs az olyan messze, egykettőre ott van vele.

Úgy mondta ezt, a legtermészetesebb hangon, mint az egyedüli lehetőség. A hanghordozásával érezte velem, hogy hiábavaló lenne minden más próbálkozás.

Álltam az íróasztala előtt, ő egyre többször nézett a számláira, néha föl is emelte a fölsőt, s belenézett az alatta lévőbe, látnom kellett, hogy nincs több keresnivalóm, mehetek, rakhatom a traktort a kocsiba, vihetem Ürögre, s még örülhetek, ha a mester elfogadja és megjavítja, drága egy játék a traktor, komolyabban kell venni, nem lehet így nekiesni, s aztán ami lesz, most már látom, hogy mi lesz; álltam csak, tudomásul kellett vennem, hogy tehetetlen vagyok, teljesen kiszolgáltatva az íróasztal másik felén ülő tisztviselőnek, amit mond, el kell fogadnom, hiába tiltakoznék ellene kézzel-lábbal, nem tudok megszólalni, érzem, hogy minden szavam falra hányt borsó lenne. Közben bejön egy középkorú, kalapos parasztember, kezében számlák, traktort vásárol, az ezzel járó ügyeket intézi, a világoskék szemű Jelic elveszi tőle a papírokat, maga elé teszi, olvassa, dűnnyögve ellenőrzi a tételeket, aztán váratlanul gyorsan fölemeli tekintetét, kérdőn néz a parasztemberre:

— Ej, ej, Mišo, és lesz-e napraforgó?

— Hát nemigen.

— Nem ugye?

— Nem tudom, hogyan lesz majd olaj.

— Olaj, nagyon izgat engem az olaj, a galambjaimnak kellene egy-két zsákkal! — emeli föl a hangját.

A parasztember mintha nem értette volna a célzást.

Kisomfordálok a folyosóra, de ahogy sem akarózik elmenni, nézem az órámat, nem sok időm maradt, egy anyagot még át kellene nézennem a tanácsülésig.

A folyosó sarkában egy kiszereelt traktormotor, előtte két idősebb parasztember beszélget. Az egyik panaszkodik: — Tizedszer jövők már, és még mindig semmi. Új traktor, érted, az akkumulátorral van valami, s nem képesek kicserélni. Már mióta nem használhatom, közben éppen itt vannak a nagy munkák.

Hallgatom, s elgondolkodok: énrám is ez a sors vár? Sokat ér a garancia, ha az embernek nincs ismeretsége, összeköttetése, akkor ugyan nem boldogul. Jó lesz nekem is ez után nézni, különben senki a kis-ujját meg nem mozdítja az érdekemben. Meditálok magamban, aztán — pedig milyen türelmetlenül vártam ezt a hétfő reggelt! — sokkal reménytelenebbül, mint idejövet, indulok, hogy visszaülök a kocsiba, sietek

a vállalatba. Az ajtóból szólít vissza a fekete hajú, férfias tekintetű tisztviselő:

— Megjött a mester, beszéljen vele.

Váratlanul ér, kellemesen meglep ez a, nyilván egy kilátástalan helyzetbe jutott ember iránti részvétből fakadó, utánam küldött jó tanács.

— Tessék, kérem, miért keresett? — áll eléem egy magas szőke fiatalember.

Végre, itt az alkalom, hozzáfoghatok, hogy átgondoltan elmondjam neki, a legmegbízhatóbbnak, milyen ügyben keresem, mennyire szükségem van a segítségére. Minden szót mérlegelnem kell, semmit sem szabad elhamarkodnom, most csak rajtam múlik, sikerül-e meggyőzőnöm a mestert, hajlandó lesz-e utána kiszállni velem a helyszínre.

A magas szőke fiatalember nyugtalanul pillantott hol jobbra, hol balra, aztán mielőtt befejezhettem volna, türelmetlenül félbeszakított:

— Ne haragudjon, nagyon sietek, rengeteg a munkám, hogy kiszálljak most, szó sem lehet róla.

Befejezteknek tekintette a dolgot, az irodából a telefonhoz szólították, otthagytam, én a folyosón maradtam, gondoltam, megvárom, amíg befejezi a telefonálást. Egy helyben állva néztem be az iroda nyitott ajtaján, láttam, letette már a kagylót, de nem jött vissza hozzám, befejezteknek tekintette a beszélgetésünket, a tisztviselőkkal beszélgetett, talán ezzel is érzékelteni akarta, hogy számomra nincs több mondanivalója.

Én azonban, ha türelmetlen toporgással is, de kitartóan vártam, s amikor megfordult — nyilván ellenőrizni akarta, hogy elmentem-e már —, közelebb léptem.

— Ez itt van közel... — kértem, könyörögtem, de ő éppen olyan határozottan utasított vissza, mint az előbb:

— Dehogy! Itt a répaszedés, rengeteg baj van a gépekkel, már várnak, kinn kellene lennem régen, csak az anyámat vittem el az orvoshoz...

Gyorsan beszélt, mintha előre fejből megtanulta volna a szöveget, mondta, gondolkodás nélkül.

— Akkor a jövő héten? — próbálkoztam félénken.

Az történt, amitől féltem is.

— Szó sem lehet róla! Az idén még évi szabadságon se voltam! — vágott közbe megint, olyan hangon, mintha engem okolna ezért is. Csak egyféle következtetést vonhattam le: arcátlanság lenne részemről, ha ezek után még valamit kérni merészelnék tőle. A feleségemnek mégis igaza lett volna, mikor Milannál valamilyen ismeretség, összekötetés iránt érdeklődött? Anélkül nem megy, anélkül lehet százféle garanciám, az égvilágon semmire sem megyek vele? Elvonult a zápor, de az aszfalton még állt a víz, a tócsákat kerülgetve szédelegtem vissza a kocsihoz. Beültem a kormány mögé, a kulcsot alig tudtam a zárba dugni, reszketett a kezem, remegett a gyomrom, a kiszolgáltatót, a tehetetlen

ember elkeseredettsége; rohadt egy élet, reménytelenebb a helyzetem, mint reggel volt, most nyugodjak bele?, nagy szarban vagyok, s tudomásul kellennem, hogy semmit sem tehetek ellene, az órára pillantottam, rengeteg időt elvesztettem, és teljesen hiába, az égvilágon semmit sem értem el. Kivettem a zsebemből a garancialapot, mögém dobtam, a hátsó ülésre, utánafordultam, soha erre szükségem nem lesz, szart se ér, akár ki is vághatom az ablakon, és most menjek vissza az üzembe, üljek be a munkástanács ülésére, s magyarázzam a tagoknak az integráció előnyeit, legyenek meggyőző, hiteles szavakkal adjam elő azt, amiben magam sem hiszek . . .

Megfordítottam a kulcsot, a motor egyből gyújtott, még szerencse, hogy a kocsí rendben van, Milan végzi a karbantartást már évek óta, lelkiismeretesen. El kell mennem hozzá, hátha van valóban valaki ismerőse, ha már anélkül nem megy, akkor nézzük, utóvégre, itt most nincs mese, mindent meg kell próbálnom, de most sietnem kell, majd délután felhívom. Idejében megérkeztem az ülésre, igaz, annyi időm már nem maradt, hogy még egyszer elolvassam az integrációhoz készített legújabb megindoklást, de ez most nem izgatott különösebben.

Ha hétfőn kora reggel ilyen megaláztatásban van része az embernek, mit reméljen akkor attól a héttől? Egyre a kirendeltségben elszenvedett kudarc képei jártak az emlékezetemben, nem tudtam odafigyelni a vitára. Az ürögi szerviz, most szétszerelni a kultivatort, a nehéz traktort fel a kocsiba, hátra a csomagtartóba, aztán irány a szerviz, Dragan mester, őt kell keresnem és kérdés, hogy ott találok-e, ha ott lesz, akkor is kérdés, mikor csinálja meg, ha biztos lehetnék benne, hogy fogadnak és mindjárt meg is javítják!, ha megvárhatnám! De ha nagy nehezen valakivel berakjuk a kocsiba a traktort, elviszem, azon a vacak emelkedőn felkapaszkodni a hegyre, aztán leereszkedni a kanyarokban, s akkor ott még elkezdenek cseszegetni, mert megtehetik, ha ott állok a csomagtartóban a traktossal, akkor ki vagyok szolgáltatva nekik, nem javíthatom meg magam, azt kell tennem, amit mondanak, amolyan feltétel nélküli megadás ez, totális vereség; nem lehet így hülyéskedni a traktossal, meg kell ismernem minden csínját-bínját, csak már egyszer megjavítsák! De most nem mehetek ki csak úgy vaktában, hiába mondta az agronómus barátom, hogy igazán megbízható ez a zágrábi cég, nem tudok éppen fenntartás nélkül mindent elhinni a világoskék szemű referensnek. A telefon, az lesz legjobb, mindenekeelőtt felhívom a szervizt, beszéllek a mesterrel. Megmondja, mikor menjek, mikor tudja sorra venni, s akkor talán meg is várhatom, amíg megjavítja. Az ülés után kikeresem a telefonkönyvben a számukat, s ha érkezek, még ma felhívom. Ez az, nagy ötlet, örülök neki, odavagyok vele, már-már csodálkozok, hogy eszembe jutott, annyira el voltam veszve, ez most magamhoz térít, alig várom az ülés végét, kikeresem a számot, hívom az ürögi szervizt, szerencsém van, tizenkettő és egy óra körül nagyon foglaltak a vonalak, mégis az első

kísérletre megkapom, a Dragan mestert?, igen, itt van, mindjárt hívjuk, tessék csak várni, azonnal jönni fog, lám még ott is van, ez most olyan hullámhegy, az előbb még azt hittem, mindennek vége, összecaptak fölöttem a hullámok, s íme, milyen kevés kellett, hogy feldobjanak! Igaz, elég sokat kellett várnom, mire a mester megérkezett a telefonhoz, de egyszer csak hallom a hangját.

— Dragan mester?

— Igen, én vagyok.

Jobban megörültem, mintha a radiátort hozták volna, még tavaly télen kilyukadt, leszerelték és semmi . . .

— Hát kérem, van nekem egy Goldoni kultivátorom, tudja, az a hat lóerős — kezdtem nagy lelkesedéssel, s aztán igyekeztem tömören és pontosan elmondani, mi történt velem s mi a kérésem. A mester nem szakított félbe türelmesen meghallgatott, s ez táplálta a bizalmamat, csak amikor befejeztem, azután szólalt meg:

— Hát igen, csak tudja, én nem tartom már ezt a szervizt, visszaadtam a szerszámokat is. Csodálom, hogy ők még nem tudják . . .

. . . Félő, hogy itt a december, s mi megint radiátor nélkül maradunk.

— Nekem azt mondták, vigyem magához, hogy csak a Dragan mestert keressem — ragaszkodtam volna a kirendeltségben kapott utasításhoz.

— Csodálom, hogy ők nem tudják. Igaz, én nekik nem jelentettem, csak itt, a rumaiaknak szóltam.

— Akkor maga nem foglalkozik ezzel? — kérdeztem újra.

— Nem. Mondom, én visszaadtam.

— Akkor kihez fordulhatok?

— Nem tudom, hát kérdezze ott az üzletben, ahol vette, az ő kötelességük, hogy gondoskodjanak a szervizről.

Nem volt többet mit mondanunk egymásnak.

Letettem, leejtettem a telefonkagylót. Egy ötlet, amihez olyan nagy reményt fűztem, egyszeriben visszahozhatatlanul kútba esett. Kezdhettem volna mindent előlről, ha maradt volna még hozzá erőm. Most még mondja nekem valaki, hogy ez egy szolid cég! Így beugrottam, csak az kellett volna még, hogy ne jusson eszembe a telefon, beállítsak oda a traktorral, s ott tudjam meg, hogy hiába jöttem, fordulhatok vissza.

Hogy ez nem történt meg velem, még örülhettem is neki. Ahogy mondani szokták, összetehetem a kezem, járhattam volna rosszabbul is. Nem kell elkeseredni, minden rosszban van azért valami jó is.

Ültem a székemben, az íróasztalomnál, bambán, tompán, mintha az előbb megállt volna az eszem, s most indulnának csikorogva, lassan a fogaskerekek. Mielőtt teljesen észhez tértem, mindig fejbe kólintott valami. A feleségem, tudtam, ha hazaérek, az lesz az első: intéztél valamit, nem, mondom majd kurtán, rosszkedvűen, s ő kitartóan kérdez

tovább, minden részletről aprólékosan be kell számolnom, még jó, hogy nem vette észre, én meg nem mondtam meg neki, hogy jártam a dűznivel, úgy gondolja, hogy csak a gyújtással van a baj, meg hogy időnként kialszik a motor. Jóisten, ha megtudná az igazságot, egyből lenyelne. Forró egy nap, szorít a nyakkendőm, hogy meg nem üti a guta ilyenkor az embert! Még egy órám van a hazaindulásig, legjobb lesz, ha fölhívom Milant, ő talán tud valamit, valami jó összeköttetést, utálmom az ilyesmit, ez az, amit az ételelveimmel a legnehezebben tudok összeegyeztetni, de ami nélkül most, úgy látszik, nem tudok kimászni a csávából. A noteszemben keresem Milan számát, amikor csöng a telefon. Főlemelem a kagylót, a feleségem hangját hallom.

— Hol vagy, már harmadszor kereslek — mondja izgatottan.

— Tudod, hogy ülésem volt, mondtam reggel.

— Intéztél valamit?

— Még nem.

— Semmit?

— Semmit.

Kurta válaszaimból kitalálhatta, hogy rosszkedvű vagyok, nem örülök a kérdezősködésének. Egy pillanatra elakadt, tétovázott.

— Otthon majd elmondom — akartam megnyugtadni, a sóhajából sejtettem, elégedetlen, amiért így fejezzük be a beszélgetést. De most nem akartam kitérni a részletekre, olyan hangulatban voltam, hogy elkerülhetetlenül veszekedés lett volna a vége.

Hacsak tehettem, ezt mindig igyekeztem elkerülni, most igazán semmi szükségem nem volt rá.

Néha azonban nem sikerült fegyelmeznem magam. Ha tudtam, ha tudhattam volna is, hogy örütséget csinállok, néha csak nem tudtam elejét venni a bajnak. A legjobban fájt, ha — aki pedig ebben az ügyben igazán ártatlan volt — a fiam itta meg a mások felelőtlensége által kiváltott, fékevesztett dühömmek a levét.

Munka után, amikor hazaértem, fiam már szobájában lemezezett, már a lépcsőházban hallottam a bömbölő sztereó hangszórókat. Idegesített ez, hajszálon múltott, hogy nem ordítottam le.

— Halkítsd le — mondtam visszafojtva felháborodásomat.

— Így jó? — kérdezte a gramofon mellől.

— Jó — nyögtem kurtán, kedvetlenül.

Lerúgtam a cipőm, szobámban letettem a táskám, kabátom, visszafordulva láttam, hogy az ajtóból kémleli a hangulatomat, majd nyomban meg is szólalt:

— Apu, nézz ide — mutatja a bűvös kockát —, rájöttem egy új megoldásra.

— Hagyd a búsba — emeltem föl a hangom, majd elfordulva: — nagyon érdekel.

Szó nélkül visszalépett, kisomfordált a szobámból. Mindjárt tudtam,

hogy hibát követtem el, megsértettem, mások megbántottak, s én rajta töltöttem ki a bosszúmat. Mérgesen ledobtam a nyakkendőm.

Az asztalfiókomban mindig tartottam aszpirint, kivettem egyet, átmentem a konyhába, mintha összeszorult volna a torkom, vízzel is alig tudtam leeróltetni.

A fürdőszobában a kád fölé hajoltam, hogy hideg vízzel lemosakodjak, megeresztettem a csapot, a zuhanyozó rózsájából nagy erővel kinyomuló vízszugár ingem, nadrágom levizezte.

— Az isten verje meg — ordítottam. — Már megint így hagytátok a tust! Ezt biztosan te... — elhallgattam, csak álltam tehetetlenül leeresztett kézzel, ingestül, nadrágostul megfűrösztve.

Végző soron az ember talán mégis mindig megérzi, akármilyen elvesztett, kilátástalan helyzetbe keveredett is, ösztönösen csak megérzi, ha esetleg nincs is tudatában ennek, ha olyan gyöngye is az a megérzés, hogy nem juthat el a tudatáig, hogy előbb-utóbb, akármilyen súllyal szakad is rá az ég, előbb-utóbb úgyszólván sikerül majd kimásznia a feneketlen mélységűnek tűnő szakadékból.

Végző elkeseredésünkben, amikor már nem marad más, akkor is mondhatjuk, hogy úgy még sosem volt, hogy ne lett volna valahogy, s lám, akármennyire megszenvedtem is, akármilyen kilátástalannak látszott is a helyzetem, most itt állok megint a szőlősorok végében, mindjárt indítom a motort, szétszórtam a műtrágyát, szépen süt a nap, gyönyörű szombat délelőtt, szerencsém van, délutánra már szeles, esős időt jósolt a meteorológus, ki tudja, az idén talán már nem is lesz több alkalom a frézerezésre. Ha megázik, sáros, ragadós ez a föld, nem lehet rámenni, ha meg betörnek ide a szurdokba az őszi szelek, hát a kossavától akkor nem lehet megállni, még hogy a műtrágyát elhordja, de az ember sem tud megállni a rohamai előtt.

Most szépen, arányosan elszórtam, leforgatom, aztán megtisztogatom a kultivátort s elteszem, tavaszig nyugodt vagyok, elő se kell vennem. Sokat küszködtem vele, lehet, hogy a saját tudatlanságomnak fizettem meg az árát, de meg kell hagyni, ha rendben van, kifogástalanul működik, keveri, porhanyósítja a talajt, elgereblyéztet, vetésre kész ágyásokat hagy maga után. Az ember csak áll, nézi és gyönyörködik benne, az, hogy előbb mennyit szenvedett ezért, ilyenkor eszébe nem jutna.

Persze, mire idáig eljutottam vele... Mindenekelőtt az eltört dűzni helyett kellett másikat vennem, az újvidéki üzletben nem kaptam, a rumaiban már igen, itt elmagyarázták azt is, hogyan lehet a beletört darabot kiszedni a karburátorból, egyszerű: a menetvágóval kell ellenkező irányban belefújni. Beszédés, közvetlen ember volt a kereskedő, elmondtam neki, milyen bajom van a gyújtással, a motorral, erre is volt tanácsa, a karburátorban a benzín szintjét kell beállítani, itt lehet a hiba, magyarázta készségesen, mintha látta volna, mintha lerítt volna rólam, mennyire kikészültem. Van abban egy olyan úszó, tudja, hogy milyen

magasan álljon, azt kell pontosan eltalálni. Semmi az egész, ezt ott Újvidéken is megcsinálhatják, csodálja, hogy nem mondták.

Én már nem csodálkoztam, a szokásos keserűséggel vettem tudomásul, hogy egyik-másik szervizben csak kinevetnek, mikor a garanciából származó jogaimra próbálok hivatkozni, inkább félnék, mint erőszakos, arrogáns a fellépésem, vigyázok, nehogy megsértsem valamelyik főnököt, s ezzel eleve kihívjam a haragját ellenem, lehet, hogy ez is a baj, a félnékségből talán kiérzik, hogy engem könnyű elutasítani, ha nem teljesítik is a jogos kérésem, attól még nem lesz semmilyen kellemetlenségük.

A temerini szervizben gondoltam erre. Addigra már kivettem a beletört dűznit, az autószerelő barátom elvezetett egy kisipari műhelybe, ahol a barátja a főnök, talán tizenöten dolgoznak itt, kovácsok, lakatosok, főleg vasrámákat, polcokat, kapukereteket készítenek, rengeteg a dolguk, jól keresnek, mint egy nagy család, úgy élnek, időként az udvaron megfőznek egy nagy bogrács halászlét, esznek-iszznak, a számlák, iratok helyett most is egy literes üveg pálinka volt az asztalon, régen látták az autószerelő barátomat, megörültek neki, öt perc sem kellett, már kész is volt a munka, csavarhattam be a karburátorba az új dűznit. A legjobban attól félttem, hogy az egész üveg pálinkát meg kell innunk. De megúsztuk ezt is. Garancia nélkül, a répaszedő gépekkel elfoglalt mester zavarása nélkül.

Hogy a karburátor rendbe jött, hát ennek örülnöm kellett volna, más talán leissza magát örömeiben, egy már-már lehetetlennek tűnő problémát sikerült megoldani, s talán természetes, hogy minél nagyobb bajból sikerül szerencsésen kikecmeregnie az embernek, hát az öröme is annál nagyobb. Így kellene hogy legyen, még ha nem az ő erőfeszítésének, ügyességének köszönhető is, ha pusztán a szerencsén vagy a barátja jóindulatán múlott is, hogy egyszer csak megvalósult az, aminek az elérésén sokáig hiába fáradozott, aminek az érdekében mindent megmozgatott.

Így jártam én a dűznilvel, nem volt könnyű, mintha az ég szakadt volna rám ott a hegyoldalban, amikor beletört a karburátorba, de aztán mikor kivették, hát akkor is szégyenkezniem kellett. Ha tetszett, ha nem, be kellett látnom, hogy a feleségemnek igaza volt, amikor Milannál az összeköttetés iránt érdeklődött, noha én akkor nagyon haragudtam rá emiatt. Be kellett látnom, örök időkre a fejembe vésnem, hogy van valami, ami mindenféle hivatalos garanciánál többet ér. Ez a barátság. Nincs az a kilátástalan helyzet, amiből ez ki nem segítene.

Ezt kell szem előtt tartani mindig, minden elhatározás alkalmával. Igazság, amit olyan egyértelműen világított meg ez az eset, hogy sosem szabadna szem elől téveszteni.

A temerini szervizben aztán már próbáltam is ehhez tartani magam. Előbb ugyan telefonáltam, s azt mondta az egyik mester, hozzam csak

a kistraktort, ha nincs nagyobb baja, megjavítják mindjárt, s vihetem is haza. Megbeszéltük, hogy reggel hat után már ott leszek. Előtte való délután kimentünk, beemeltük a csomagtartóba, hogy másnap kora reggel indulhassak.

Megérkezek, megállok a bejáratnál, kérdezem ott a munkásokat, ki itt a főnök, rámutatnak egy magas, barna, középkorú emberre. Kedvetlen, morcos tekintete elbátortalanít, de hivatkozhatok az előző napi beszélgetésre, hát megszólítom, s elmondom, mi járatban vagyok.

Erre még rosszabb kedvű lett. Ki mondta nekem, hogy csak hozzam, majd mindjárt megjavítják, erről szó sem lehet, már ki van osztva a munka, mindenki végzi a dolgát, ez volna a legnagyobb idővesztéség, ha rángatná őket ide-oda, különben sem szívesen vállalja ezt a kistraktor-szervizt, rengeteg baj van velük, alkatrészt meg nem kapnak hozzájuk, itt áll most is már tíz darab hónapok óta. Álltunk kinn a munkacsarnok előtt, ő meg csak mondta, mondta, mintha kapóra jöttem volna neki, hogy megleckéztessen, hol szerbül beszélt, hol magyarra fordította, magam sem tudtam, melyik nyelven szóljak hozzá, melyik lenne inkább a kedvére való. Ha előző nap, a telefonbeszélgetés után még úgy éreztem, hogy lám, vannak még rendes szervizek és mesterek, ahol boldogulhat az ember összeköttetés és protekció nélkül is, most egyszerre újból be kellett látnom, milyen gyógyíthatatlanul naiv és hiszékeny vagyok, pedig emiatt már számtalan keserű kiábrándulás ért. De ez a rádőbbenés most nem tört meg, álltam kitartóan a műhely előtt, a munkavezetőt közben el-elszólították, hol visszajött, hol én mentem utána, keményen eltökéltem, hogy én pedig nem tágitok innen, amíg a céloom el nem érem.

Egy órája beszélgettünk, elmondta már, hogyan került ide, hol dolgozott előbb, mért hagyta ott azt a céget, hogy megy itt a munka, de ha rátértem a kistraktorra, hogy most mindjárt megnézzék, megjavítsák, arról nem volt hajlandó tárgyalni, egyórányi alkudozás után is úgy látszott, reménytelen minden további próbálkozásom, nem marad más, mint hogy vagy visszaviszem, vagy itthagynom és majd érdeklődöm a jövő héten, csináltak-e már vele valamit, de egyre a Milan barátom figyelmeztetése járt az eszemben, hogy várjam meg, amíg megjavítják, a viláért ott ne hagyjam nekik. Úgy mondta, úgy a lelkemre kötötte ezt, hogy szinte rázott a hideg a gondolatra, hogy mégis, minden józan érv ellenére is kénytelen leszek beleegyezni, hogy a felügyeletem nélkül azt csináljanak a kultivátorommal, amit éppen akarnak.

Két lehetőség közül a harmadikat választottam. Bementem az igazgatóhoz. Láttam, régi ismerősöm. Egy óra múlva vittem haza a megjavított motoros kultivátort, megnyugtattak, hogy ezután nem lesz vele semmi bajom, ha mégis valami adódna, csak jelentsem. Meg sem vártam, amíg kitöltik a letépett garancia lapot, aláírtam úgy, mondtam, írjanak bele, amit akarnak, akár az elvégzett munka tízszeres értékét is,

mintha most nyílt volna alkalom a zágrábi kirendeltséggel szembeni bosszúvágyam kielégítésére. Szükségem volt erre, így lett teljesebb a kistraktor megjavítása fölötti örömöm. Előbb tehetetlenül, kiszolgáltatva álltam velük szemben, most ők nem tehettek semmit, nem akadályozhatták meg a bosszúmat.

Madarat lehetett volna fogatni velem, nem bírtam magammal, teljes gázzal száguldottam kinn az országúton, boldog voltam, hogy ezen a nyavalygáson végre túl vagyok, hiába, nem lehet így, ennyit kiharadozni a munkáról, nem vonnak felelősségre, nem nyomoznak utánam, mondhatnám éppen, hogy a bankban voltam vagy a kamarában, ha netán valaki megkérdezné; fontos, hogy elvégzem a kötelességem, nyugtatgatnám magam, ha időnként háborog a lelkiismeretem.

— És most megcsinálták rendesen?— kérdezte többször is a feleségem, mikor délután kimentünk és kiemeltük a csomagtartóból.

— Azt mondták, nem lehet semmi baja.

— Ott kipróbálták? Te is?

— Ki, persze.

— S ott nem aludt ki?

— Á, meg se lehetett állítani.

Visszaszereltem a traktorra a kultivatort, megszorítottam a csavarokat, aztán ahogy a mestertől láttam, sorra tapogattam, igazgattam a rugókat, karokat, huzalokat, végül fölsavartam a zsinórt, a végét a jobb kezembe fogtam, mielőtt megrántottam volna, szorosabbra húztam, s mintha nagy mutatványra készülnek, jelentőségteljesen néztem föl.

Körülröttem a szeptemberi lombok sárguló kíváncsisága.

Csőnd borult a szőlőhegyre, tisztán hallatszott a darazsak fürge, szakadatlan percegése a nádtetőben.

Ami azelőtt talán sosem fordult elő, első próbálkozásra sikerült a gyújtás, robbanva zúgott fel az erős motor, a gyújtásról átállítottam munkára, gázt adtam, bedobtam első sebességbe, s mintegy diadalmenetben indultam vele a fasorok közé. Úgy látszik, igaza lesz a temerini mesternek, gondoltam a kultivátor után lépkedve, nem hazudott, mikor azt mondta, több bajom nem lesz vele; szépen dolgozott akkor délután, egyszer sem dőglött be, mégis jól vásároltam, ez hiányzott csak, hogy jól beállítsa valaki, most már megleszek vele, használhatom majd, ki tudja, hány évig, vigyázni fogok rá, óvatosan kezelem, gondoskodok a karbantartásáról, munka után mindig megtisztogatom. Azóta sem volt vele bajom.

Most még leforgatom a műtrágyát, aztán megnézem az utasítást, téli-re hogy kell konzerválni, mit kell csinálni a gyertyával, mit az olajjal a váltóban, a motorban. Szép, őszi napsütés, csak délnyugatról nyomulnak, tornyosulnak már a felhők.

— Siess, mert mindjárt megázol — szól a feleségem a kerítés mellől, a szomszédasszonnyal beszélget. Kezében palánta.

— Addigra, mire ideér, éppen megleszek.

— Itt lesz ez gyorsan, látszik, hogy széllal jön.

Az öreg szomszéd is közelebb csoszog, kíváncsi:

— Délutánra mondta a rádió, de úgy látszik, előbb ideér.

Ha már biztatnak is, nincs mit várnom, megrántom a zsinórt, pöfög egyet-kettőt a motor, de nem gyújt, felcsavarom újra a zsinórt, az öreg szomszéd sasszemével figyel a kerítés túlsó oldaláról, hogy jól csinálom-e. Megint megrántom a zsinórt, újra csak eredménytelenül.

Melegem van, kigombolom, aztán levetem a pulóverem. Megizzadt a hátam, rátapad az ingem, a nap felé fordítom.

Lehajlok, közelebről nézem a karburátort, visszahúzó, aztán megint gyújtásra állítom. Fölcsavarom a zsinórt, bal lábammal a traktor első részének aljára erősített vastámasztékra lépek; kopott, régi, fekete félcipőt húztam föl, éppen a ballábasnak kidőlt a belső oldala, a jobb-lábasnak még semmi baja, ha kitisztítanám, akár színházba is elmehetnék benne; hiába, most is meg aztán még vagy ötször eredménytelen marad a begyújtási kísérletem, pihennem kell, fölegyenesedek, szemügyre veszem a motort, a dűzsinél megint csöpög a benzin, lehajlok, mutatóujjammal odanyúlva is meg akarok győződni róla.

— Benzin? — érdeklődik az öreg a kerítésre támaszkodva. Ajkai között félig égett cigaretta.

— Az, benzin — nézek a melléte ülő Diana okos szemébe.

— Folyik a benzin? — kérdi a feleségem, kíváncsi, én inkább kérdőrevonónak találok a hangját.

— Hm, túlszívta magát. — Aztán int a feleségének: — Menj már, nézd meg.

A ház előtt állította föl a kazánt, főzi a pálinkát.

— Túlszívta? — nézek rá, emlékszem, az autóval néha előfordul ilyesmi.

— Próbálja meg most gázzal. Adjon neki teljes gázt, úgy húzza meg, erősen, hogy kifújja ezt...

Pontosan az öreg utasítása szerint járok el. Hiába. Ez már idegesít, rosszallón csóválom a fejem.

— Próbálja csak még egyszer.

Türelmetlenül toporog a kerítés másik oldalán, nagyon akarna segíteni, nehezére esik nézni a kínlódásom.

És most végre sikerül. Nagy robbanással, robajjal indít a motor, leveszem, csökkentem a gázt, sima, egyenletes zúgás áramlik széjjel az őszibarackfák, az alma, a körte sárga-piros lombozata között. Kicsit hagyom, üres járat.

— Megy ez, látja — hallom a motorzúgáson át az öreg szavait.

Int, hogy menjek közelebb, akar mondani valamit.

— Látja ott lent azt a darabot? Egy gaz az egész, nincs se út, semmi. Látja, ott az erdő mellett? — mutat a szurdok irányába.

— Igen, ott a szakadékon túl.
 — Na hát azt most adták el, mit gondol, mennyiért?
 — Nem tudom, az ott nem valami főnyeremény.
 — Magának ingyen se kellene, ugye?
 — Én oda ugyan nem mászkálnék le — válaszol helyettem a feleségem.

— Huszonötmilliót adott érte egy belgrádi mérnök.

— Huszonötmilliót?

Az öreg csak bólogat ajkai között a cigarettával.

Mosolyog hozzá a bajusza alatt, mennyit érhet akkor az ő másfél holdja!

— Akkor mi mennyit kapnánk most ezért? — kérdi a feleségem.

— El akarják adni?

— Nem. Dehogy!

— Jól jártak maguk ezzel tavaly.

— Hát jól. Az idén már bajosan bírnánk megvenni.

— Biztos, hogy a dupláját fizetnék érte.

— Mekkora az ott? — térek vissza a huszonötmillióra.

— Olyan három kvadrát.

— Akkor csakugyan, mi nem is tudjuk, mekkora szerencsénk volt, mikor tavaly ezt megvettük.

Örömteli, elégedett tekintettel nézünk végig a gyümölcsöskertünk te-
 rebélyesedő fasorain.

Az almafaágról leesett a pulóverem, lehajolok érte, visszateszem, meg-
 igazítom, nehogy letörjem a sárgás-piros levelek között már szépen lát-
 ható termőrügyeket.

Visszalépek a kultivátorhoz, hibátlanul dolgozik a motor, ennek most
 végtelenül tudok örülni, egy évvel ezelőtt még el sem hittem volna, hogy
 ilyesmi lehetséges, most meg!, talán természetes is ez, mikor elmúlik
 negyven-negyvenöt, aztán már ezek a legboldogabb pillanatai az em-
 bernek. Bántott, mikor hét-nyolc próbálkozásra sem sikerült begyúj-
 tanom, már arra kellett gondolnom, hogy én vagyok az ügyetlen, a
 szervizben megjavították, magam is láttam, élvezet volt nézni, milyen
 szépen dolgozott, s ahogy én kézbe vettem, hát eddig tartott, a kapa-
 való nekem, nem a traktor?, ha nem megy, nem szabad erőltetnem, tu-
 domásul kell ezt vennem, még mielőtt nagyobb baj nem lesz; elmerül-
 tem, majdhogyan bele nem veszttem a gondokba, mintha ez nem is csak
 egy hétféligi multság lenne, hanem éppen a főfoglalkozásom, a leg-
 fontosabb tennivalóm; már-már hajlamos voltam arra, hogy a kötöz-
 ködő traktor alapján megfellebbezhetetlen következtetéseket vonjak le
 a világ vagy legalább a mesterek romlottságáról.

Időről időre úgy kellett észhez térítenem magam, hogy ez mégiscsak
 egy hobbi, hétféligi időtöltés, amibe a munkámban ért keserű kiábrándu-
 lásokból próbáltam menekülni; nem lehet, nem engedhetem meg, hogy

végül annyi bajom legyen, hogy annyit szenvedjek itt, vagy még többet, mint a vállalatban, s végül éppen abba pusztuljak bele, amitől a menekülést reméltem.

Mégis a munka az első, igaz, ahogy a dűzni beletört, azóta nem maradoztam ki, vigyázok, ez itt ne menjen a munkám rovására, noha tény, hogy sok gonddal jár, leköti a figyelmem, meg azt sem tagadhatom, hogy amit a vállalatnál dolgozok, abból élek, de az igazi, a jól elvégzett munka utáni elégedettséget, boldogságot inkább érzem itt, s nem a munkahelyemen. Ez a nehezen, de mégiscsak sikerült gyújtás, mennyire jólesik ez, az önbizalom elvesztése után mennyire feldob, megnyugtat! Megy a traktor, én gyújtottam be, egyedül, segítség nélkül. Kötözködött, kötözködött, de nem hagytam, hogy kifogjon rajtam. S még jobb, hogy erre ő jut az eszembe, negyvenéves elmúltam, mikor megtanított rá, az életem legnagyobb tanulsága ez, hogy ha egy célt magam elé tűzök, akkor az első, a tizedik kudarc után sem szabad föladnom a küzdelmet, biztos lehetek benne, mindenemet föltehetem rá, hogy ha kitartok, sikerülni fog. Talán életem egyetlen tanulsága — miért jött olyan későn? —, ami tudatosodott bennem, s amihez, hacsak lehet, tartom is magam.

Nem tesz jót a motornak a sok üresjárat, meghúzom a tengelykapcsolót, bedobom az első sebességbe, nagyobb gázt adok, lenyomom, a kések mélyebben hatoljanak a talajba.

— Megy ez — mondja elismeréssel az öreg.

— Megy, csak ez a gyújtás — hallom, a hátam mögött elégedetlenkedik a feleségem. — Meg kellene hogy nézze egy jó mester. Nem tud valakit?

Lépkedek a kultivátor után a mezsgyén, az első szőlősor külső oldalán. Még mindig fülemben a feleségem méltatlankodása, neki ez a mester nem jó, mert én találtam, másikat akar, akit valaki más ajánl neki, az lesz majd a jobb. Dühöngök magamban. Mire a sor végére érek, felbő takarja el a napot, egyszerre érezhetően hűvösebb lesz, fázik a hátam, de a pulóverem a szőlő felső végében maradt.

A fordulónál a kultivátort megemelem, megdobom a traktor is megfordul, bekanyarodik a sor belső oldalába. A tyúkhúr nagyon megnőtt, világoszöld szőnyeg a tőkék között, rajta a lehullott pirosas, rozsdás szőlőlevelek s a műtrágya szürkésfehér szemcséi.

Hideg szél söpör végig a hegyoldalon. Átfut csak a csörgő avaron. Mintegy figyelmeztető előhírnök. Utána megint sötétkék szélcsend.

Fölnézek, a szőlő felső végénél feleségem, kezében a salátapalántával, még mindig a szomszédokkal beszélget. Nem tudnák-e, cementet hol lehetne szerezni, hallom, hogy kérdezi, s ez eszembe juttatja a betonozást. Dühömben erősebben nyomom a talajba a kultivátor késeit, az emelkedőn lassabban kapaszkodunk fölfelé, két-három méter után elköhogi magát, megrázkódik, mintha kifulladna, megáll.

Elengedem az irányítókart, hátranézek, nem sokat csináltam meg, de kár!, szépen lefordítja a műtrágyát, szétveri a rögöket, porhanyósítja a földet, csak ne kötözködjön így! Visszafordulok, kiviszem a sebességből, a kultivatort is lekapcsolom a munkáról, aztán előre megyek a motorhoz, megpróbálom újra begyújtani, most már fölöttem tornyosulnak, fenyegetően feketék a felhők, nemsokára esik, lóg a lába, sietnem kell, csavarom, csavarom a zsinórt, aztán rángatom, magam sem tudom már hanyadszor, de hiába, a szele már itt van, viszi az avart, vele a műtrágyát is, nem megy, akárhogy erőltetem, mit sem ér, folyik rólam a verejték, csak az kell még nekem, izzadtan, kimelegedve állok a hideg szélben, megfájdul a fejem, reszket a lábam, szemel is már az eső, a felső szomszédban, a bunkerszerű ház teraszán maximális erőre állítva bömböl a rádió, kosovói népdalok, fölnézek az égre, reménytelen a helyzetem, az eső egyre inkább belefog, ha nem iparkodok ki innen, nemsokára olyan sáros, ragadós lesz a föld, hogy nem én, de hat ló ki nem húzza az útra a bedöglött traktort; így is éppen elég lesz a lejtő aljáról felfelé tolni, bosszantó, hogy mindig itt, lenn döglök be.

— Mi van, nem megy? — hallom a feleségem kérdését, s nem mondja, de hozzáérzem, mit gondolhat: mondtam én, hogy meg kell mutatni valami jó mesternek.

Válasz nélkül hagyom, mint ketrecben, állok a magas szőlősorok között, a lekopaszodott vesszők rácsán át vetek egy szomorú pillantást a présház felé, ide kell feltolnom a kultivatort, s aztán a kocsival is mielőbb föl az aszfaltra, nehogy nagyon csúszós legyen, majd indulás haza, el innen, minél messzebbre; úristen, pedig hogy örültem, majdnem főnyereménynek tartottam, mikor sikerült megvennem!, olyan valami volt ez, mintha a legjobb barátom találtam volna meg, most... De otthon is... reggel beleejtettem a mosdó lefolyójába a fogkrémes tubus kupakját, meg sem mondtam neki, valahogy ki kellene vennem, mielőtt teljesen eldugul a lefolyó.

Tolom a traktort, rettenetesen nehezemre esik, majd beleszakadok, fölnézek, hogy kifújjam magam, belém szorul a szusz: a fönti ház teraszáról kajánul mosolyog le rám a nyugdíjas katonatiszt, ő az, aki az asztalunkkal szemben, a drótkerítés mellé dobálja a szemetet, evés közben éppen a rothadó gyümölcsre, ételmaradékra, rongyokra esik a tekintetem.

— Mi lett már megint veled? — érünk egyszerre a présházhoz a feleségemmel, mintha alig várta volna az alkalmat, hogy az orrom alá dörgölje, lám, neki volt igaza, nem értenek ehhez az én mestereim.

— Mért nem raktad már el a salátát? — mondom a markában szorongatott salátacsomóra célozva, ezt amolyan visszavágásnak szántam. Lábamnál a körtefák rozsdás, korhadó levele.

— Azt mondtad, majd csinálsz neki helyet a frézerral.

Visszakaptam, s le kellett nyelnem, amit nyilván megérdemeltem, de

amire most éppen semmi szükségem nem volt. Viharos erejű szél tört be a völgybe — naponta figyelmesen hallgatom a meteorológiai jelentéseket —, végigtombol a hegyoldalon, maga előtt görgetve minden elmozdíthatót, a gyümölcsfák nyögve, nyöszörögve földig hajolnak a tomboló elemi erő könyörtelen indulata előtt.

Csak vonszolom a traktort, arra nem is gondolok, nem is sejtem, mennyi bonyodalommal jár majd megint a javítása.

Válaszolni akarok a feleségemnek, de egyszeriben látni se bírom, hirtelen, szögletes mozdulattal hátat fordítok, ilyenkor rettenetesen szenvedek, nem is értem, képtelen vagyok megmagyarázni magamnak, hogyan tudok aztán otthon este olyan vágyakozással hozzábújni, vagy már itt is, hazaindulás előtt, átöltözés közben elég csak, hogy ránézzek tökéletes arányú idomaira, hogy megérintsem a combjának egészségesen kemény meztelenségét, s meredeken csap föl, csillapíthatatlan az indulat.

Most meg a vicsorgó gyűlölettemmel nem tudok mit kezdeni, minden porcikám tiltakozik az ellen, hogy lenyeljem a feleségem szemrehányó szavait, s ahogy válaszra nyílik az ajkam, a fel-felbömbölő szél arcomba vágja a törmeléket, szemem, szám tele, ropog a fogaim között, szájam-ban érzem az ízet az előbb a szőlősorok közé széjjelszórt, a talajba be nem kevert műtrágyának.

AZ ULTRAVIOLETT TOLLSEPRŰ

TOLNAI OTTÓ

EGYSZAVAS

vezérfonálférőg

KORKÓR

a levesben ollók
istennek méhében vörös katonák

LÉGGOMB

a nemzetközi vonatok másodosztályú
fülkéinek moskos kis tükreiben
olykor meglesem arcomat
a láz
s valami állandó szégyenérzet elegy pírja
léggömb
vagy gömbvillám

TÉL

légy szíves hozz szemet
mondom fiainak
dobj be egy könyvet
mondja

INDIGÓN VÉGTELEN HIPERMANGÁNON

hol a lavór
a szájpaddás nélküli fiú
akvarellozni akar
a mostoha születésnapján
hajókat indítani porcelán mosdótáljában
istenem amikor először mentünk a louvre-ba
hajókat indítani a pállott lábközök deltáiból
hajókat indítani indigón végtelen hipermangánon
hol a lavór
hol a lavór
hányok

A MANDULAILLATÚ KAMERA

a nagy-nagy melegben
meztelen szédelegtek a házban
hosszú fűrészkeszkekkel görögdiányét szeltek
majd a lány bement a középső szobába
rést nyitott a redőnyön
lekuporodott
s a rózsaszín flusz-zacskóból előhúzta
a vadonatúj kamerát
szagolgatni kezdte
hívta a fiút
mandulaillata van mondta
valóban mondta a másik
mandulaillata van
vigyázva felhúzta
és visszacsúsztatta az istenien csörgő zacskóba
a vadonatúj kamerát
a némán dolgozni kezdő
mandulaillatú kamerát
a macskának is melege lehetett
úgy nyúzottan nyújtózkodott
a fehér létra legfelső fokán

VEREJTÉKEZŐ TESTEMRE TOLLAK RAGADTAK

mélyen
 nagyon mélyen aludtunk már
 amikor társunk belopakodott
 az internátus hálószobájába a lánnyal
 és vadul szeretkezni kezdtek
 egyszerre riadtunk fel
 sötét volt
 de szépen lártuk őket
 úgy tűnt vaságyuk körbejár
 Ők is érezhették hogy fenn vagyunk
 mert a lány halkán megszólalt
 gyerekek meg fogok vakulni
 aki akar öjjön
 még nem látott fegyelemben
 némán osontak az ágyra
 a kiéhezett antracit párdúcok
 hosszú haja szikrázva suhogott
 megállás nélkül mesélt
 mesélte életét
 úgy tűnt vaságyuk még gyorsabban köröz
 föltéptem a vizes párnát
 véresre martam az arcomat
 utolsó lehettem a sorban
 verejtékező testemre tollak ragadtak
 kivilágosodott
 de ő már nem látott
 ide-oda ütődött
 vasrudak közé zuhant angyal

GOETHÉT OLVASVA

aligha találtam meg a sötétben
 a SINGER csipkéjén a telefon kagylóját
 barátom hívott goethe szülővárosából
 most fejeztem be a munkát mondta
 hazaúszok a sűrű ködben és délután kezdem újra
 két évig absztináltam kávéházaam volt

de akkor a főszakács néhány láda romlott bort szerzett
ecetnek
megkóstoltam ott egy ültömben megittam egy ládával
és elúszott a kávéház azóta pincérkedem
baszkódok a bankokkal
és ahogy jó öreg latintanárunk mondta *etcetera*
mondd van szakállad
van mind avasabb
nekem nincs
szükségem van a borotválkozás napi csodájára
egy-egy pillanatra olyankor akárha megtisztulna
felragyogna ismét az arcom
valamelyik nap záróra után mellém telepedett egy sváb
szeretne megszabadulni a feleségétől mondta azonnal a tárgyra térve
kapcsoltam lehet mondtam 50 000 dm felét nyomban
nincs nálam annyi pénz uram
münchen mellett lakom (*oberdemelt*) holnap hozom
nem uram én fogok odautazni mondtam fontoskodva
szabad napot vettem ki és felgomboltam az előleget
de feleségét egyelőre elfelejtettem eltenni láb alól
igen csak így lehet vagy ahogy te
ülni és írni és ülni és írni
alig találtam a SINGER-től ágyamhoz
pedig már itt nálunk is hajnalodott
a köd
vattacukorba bugyolálva a verejtékező rózsatöviseket
befolyt a sűrű kerítésrácon
íme az alkalom ültem fel hirtelen kihűlt ágyamban
íme a páratlan alkalom hogy kisegítsd barátodat
hiszen te tanítottad (hogyan kell (*immorálisan*) élni
odautazol szépen *oberdemelt*-be
és egy hajlékony élű filézővel egy kenyér-
vagy nyershúsvágó konyhakéssel
átvágod a torkát annak az asszonynak
leszúrod kisfia körzőjével
megfojtod harisnyájával
és még aznap szépen visszautazol
és éled tovább piti életedet goethét olvasva a provinciában

A CIBAK ARANYTOMBJE

a gyalult konyhaasztalnál olvasok
 22 éve olvasom már ezt a kis könyvet
 mögöttem meleg forrásfejként bugyborékoló fehér gerlice
 az ő nyakán miért nincs fekete gyűrű
 az asztal másik végén fiam
 csak most vettem észre
 ki lehet ez a torz pacák tűnődtem
 csak most vettem észre engemet rajzol
 nyakamon fekete gyűrű
 az ő nyakán van-e fekete gyűrű
 meleg hullámokat küld mögütle a kis dobkályha
 a falon ómama edényei között új petróleumlámpa
 — és a konyha akár egy szovjet (szocrealista) filmben
 gyerekkorom párás konyhájává tűnik át
 ülök az asztalnál
 rákos hasú kutyám félszemű macskánkkal civakodik a lábamnál
 apámat rajzolom titokban
 akárha kötéllel szorították volna a nyakát
 hajnalban érkezett a börtönből
 két évig erdőt irtott az átkozottak hegyén az albán határnál
 rézdrót bajsza nőtt
 a cibak aranytombje előtte

HALÁLRAÍTÉLT

valaki egy nagyobbfajta nylonzacskó fűrészport
 tett ki autójából a vakvágányra
 vagy kerékpáron hozta
 köpenye alatt
 azonnal felfigyeltem a küldeményre
 leginkább dögöket dobnak ki bepárasodó nylonzsákokban
 (gyermek- vagy embertetemet ez idáig még nem találtam)
 reggelre egy vézna fekete kóborkutya (ősei között dobbermann is
 lehetett — nyakán mint akasztófáról levágottak nyakán
 kurta zsíros kötél) kiharapta a nyolton és bevackolt
 a pontosan egyszemélyes fűrészport-adagba
 látni többé már nincs szándékában elmozdulni onnan

különös ez a precíz berendezés-elhelyezkedés
kólíka öli elaggott
vagy valami kutyamelankólia-féle emésztheti
nem tudom ám azt sem
honnan ez a furcsa kidekázott fűrészpor-adag
lehet valaki széke asztala ágya lábait fűrészelte felére
egzaktul követve világa zsugorodását (ha így folytatódik
székestül asztalostul ágyastul behúzhatnak az üres rumosüvegbe)
vagy netán egy örült lombfűrész-virtuóz műve
aki egyszerűen tudta
halálraítélt nyoszolyájához készíti
a meleg virágpör-finom aljat

JÖVŐ IDŐBEN

a nyirkos előszoba mennyezetéről olykor víz csöppent
az egykor finom vörös kőpadlóra
amelyen a nylonfóliával takart hullá feküdt
a feje már rothadt
de nyakkendője még kifogástalan
és az a kék nyakkendő volt egyetlen fogódzóm
a nyersselyem azúrmotívum alapján kíséreltem meg
azonosítani
csak azt nem értettem (nem értem most sem)
hogyan lehetséges az hogy fogalmam sincs
ki volt az illető és mégis fennállt a gyanú
hogy én voltam a tettes
álmodban tehát csak visszatértem a tetthelyre
borzalmas fejfájással ébredtem
egész éjszaka egy bomlott fejű hullával bajlódtam mondom
hullával álmodni hallom a paplan alól
esőt jelent
minden bizonyjai azért izgat annyira
a hullá kiléte mert ez az álom valójában
nem múlt időben játszódik
hanem féltő
nagyon féltő jövő időben
éppen kilépek az utcára amikor meztelen testéhez szorítva
a nagy fekete esernyőt utánam szalad
hányszor monddjám neked hullával álmodni esőt jelent

FEL FEL TI STB

nem hozta magával a kamerát
 kitalálja a nők gondolatát
 ennyi haszna volt a keleti filozófiákból
 késeket gyűjt akár jancsó
 semminek sincs szebb teste mint egy késnek
 a meleg nyél és a jéghideg penge
 vigyázz ugorj félre
 itt még nem szabad befejezned
 gyere utánam felmegyünk
 fel a fehér létrán
 fel fel ti stb a fekete *FIRKAFAL*-hoz
 ne ne félj nem szakad le
 most szépen bekötöm a szemed
 hátra kötöm a sarkadat
 és folytasd alkalomadtán fejezd le
 ultraviolett-varratú verselményedet

A NAGY CSIPKE

hosszú ideig távol voltam (új) vidékemtől
 idénymunkán heidelbergben majd a járasszéli
 tolnai-tanyán simogattam a sziket
 s amikor először léptem be szobámba
 boldogan felkiáltottam
 íme megérte az életveszélyes kaland
 nem kedves könyveim képeim bélyeggyűjteményem
 (én a hibás a beszakadt királynőket is gyűjtöm)
 viszontlátása dobott így fel
 hanem a finom pókháló-kötegek képezte sűrű közeg
 végre láthatóvá lettek
 a véres verejték fonalai
 kezd kirajzolódni a nagy csipke
 melyet évtizedek óta könyörtelenül
 verek
verselek
 és mániákusan zárni kezdtem szobám ajtaját
 nehogy az ultraviolett tollseprű berepüljön

leporolja világi & vidéki poraimat
nehogy valaki rendet tegyen
tanulmányozom a bonyolult csomózást
tanulmányozom a színét és a visszáját
döglött légy
(szépen énekelt a mocskos poharak száján)
valahol egy elhagyott opera sötét zsinórpadlásán

SZÁMVETÉS*

DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ

(Szaggatottan, szünetekkel, s a hatóság közelsége miatt halk szóval elmondva 1979. január 21-ének havas, világos vasárnap délutánján, a belgrádi kerületi bőrnőkörház elmeógyógyászatának látogatószobájában:)

... Merd az ember, én mondom neked, nem más, mind egy irtó ronda és gonosz állat, rondább és veszedelmesebb bármelyiktül. Ura lett a világnak, és — lám — olyan véres vágóhidat csinált belüle, hogy nincs menekvés, senkinek sincs menekvése, egyedül az örület, az, hogy ember, állat belehülyül, az egyedüli kiút számunkra. Még csak hogy fejedre húzd a lepedőt, ezt az egyet megteheted, és vég nélkül hajtogasd: bolond vagyok, bolond, esztelen és világtalan, semmit se látok és nem is akarok látni, semmit se tudok és nem is akarok. Egyedül így találsz kiutat.

Aszongyák, okosan gazdálkodunk ezzel a világgal. De mit akar ez jelenteni, kérdelek én. Hát csak azt, ugye, hogy bárkit agyonvágatsz, ha ugyanakkor tiszteletbe tartod a sorrendet és a fokozatosságot. Ez azt jelenti, hogy ma valaki kinyírhat téged, holnap pedig engem, és minden rendben lesz és oké, csak az a fontos, hogy rajtunk volt a sor az előre elkészített listán. De ki az, aki ezt a listát csinálta és ezt a sorrendet megállapította anélkül, hogy mi részt vettünk volna benne? Ki veszi magának azt a jogot, hogy megmondja, mikor küldenek a vágóhídra, és én közbe azt se mondhasam, hogy befellegzett. Ki az, az anyyába az eget?

Ami meg azokat a szegény állatokat illeti, egyáltalán tudjuk-e, hogy azokkal mi történik?

Amikor látják, hogy öldössük őket sorra a saját szemük láttára is, már akkor, ugye, ha nem leheli ki mingyá a páráját, oszt főfal-

* Részlet a szerző *Čizmaši* c. NIN-díjas regényéből

juk őket, a bőrből ötözeteket csinálunk, a csontjukból készült fésűvel tervészkedünk, és a zsírjukkal suvikszoljuk az ő testükről hasított cipőnket. Ők tán nem is létezhetnek másképp, egyedül egy ilyesféle állapotban, amely egyáltalán nem élet, és mincs is semmi köze hozzá. Amit az ember csinált az állatoknak ebből az éldöglődéséből, az tisztára egy sikítás és borzadály, amely a halálnál is rosszabb, és nekünk, a nagykéssel hadonászó mestereknek, halvány gőzünk sincs, mennyire rettegnek Ők tőlünk.

Öregember vagyok, gyerekeim nem volt ugyan világéletembe, de akinek van, legfeljebb az tudná elképzelni, milyen az, már akkor, ugye, ha az édes gyereket, akiről — amilyen hazudós — örökké azt nyarvogja, hogy odaadná érte a szeme világát és a keze-lábát, a szeme láttára leszúrná valaki, ott a helyszínen elintézné — kame-lod, hogy mondjuk az ilyesmit? —, no, szóval, a klapec gyenge testét, melyet annyiszor csókolt és amelynek annyiszor beszívta édes tejszagát, annak rendje és módja szerint nyársra húzná, aztán ott a szeme láttára, egy csöppet se zsenírozva magát, kisütné, és szőr-csögve, csámcsogva, jó étvággyal bekebelezná. Am akkor is az törté-
ténne, amit a hazug szemétember soha a büdös életbe be nem valla-
na, de ami, legalábbis azt tartja, az állatnál természetes, mármint hogy: örülne, hogy őhelyette a legkedvesebb gyermekét falták föl, neki pedig megengedték, hogy még egy napig tovább éljen. Jutal-
mul pediglen, hogy mindent szép nyugodtan végignézett, hogy nem csinált semmiféle hajcihőt, vagy hogy — uram bocsá' — a hely-
színen nem végzett magával iszonyatába, a hentes odavetné neki a kis gyerekbendőt, hogy mivel ilyen szófogadó és illedelmes volt, harapjon ma ő is valami jót. És harapna is, ne félj.

Eztet egy fiatalember magyarázta el énnekem. Hetvenötbe egy ideig együtt ültünk a bolondok házába Padinska Skelán.

Ez az én Branko barátom, akit — mint annyi mást — elvesz-
tettem, úgy negyven fele járhatott, szülei és testvérei is voltak, de az utolsó tíz-tizenöt esztendőbe senkivel se akart beszélni. A kór-
házba is csak hallgatott jegy sarokba, senkit meg nem kérdezett, senkit meg nem hallgatott, kérni se kért senkitől semmit. Például, enni se evett húsfélét, gondolom, húst, szalonmát, töpörtyűt, májat, effélét, semmilyen állati eredetű ételt a szájába nem vett, és csúnyán vigyázott ám, meg ne tévedjen. Mán amikor megjött, mingyán szótt a doktornak, mi mindent nem eszik, oszt a doktor, bizony, diétás kosztot írt elő nekije. Híg leveskét, gyümölcspitét, zöldséges és tú-

rós lepényt, átajjába zöldségfélét és tojást, túrót és tejet, csupa ilyesmit.

No, ez a fiatalember, magam se tudom, miért, valahogy beszélgetésbe elegyedett velem. Nem tudom, mi a fiúfenének pont velem, és nem valaki mással. Oszt én mingyán kiszagútam, hogy ezzel biz' nagyon szőr mentén köll bánni, nehogy valami kocsmaviccel traktáld, merd mingyán megséntődik. Ilyenkor csak megkukul, és ha magyarázkodsz vagy közeledni akarsz hozzá, messzire elkerül. És, biz' isten, ha vele voltam, jóval többet hallgattam, mint beszétem, pedig nem volt könnyű. Nekem jó föl van vágva a beszélőkém, és ha dumálhatok, az olyan, mint száraz után a megkönnyebbülés.

Nos és, amikor egy kicsit összelekedtünk, megkérdeztem tőle egyszer:

„Te Branko, mondom, oszt mé' nem esz' te, mind a többi ember?”

És ő akkor mindent megmagyarázott. Megmagyarázta tulajdonképpen azt, amit magamtól is tudhattam, ide ezzel a buta eszemmel nem tudtam helyrerakosgatni.

Őtet, látod, bolondnak tartották, többször bent fogták a miúcián, aszitték, pont ellenük akar valamit, oszt eleinte — mind politikait — többször lekasztították, és a bolondok házába dugták. De ő nem volt se bolond, se politikus, hanem okos, jó eszű gyerek, egyedül az emberekkel nem szeretett paktálni, és nem tudta fótanáni magát ebbe a cudar világba.

Nem t'om, az én érdemem volt-e, vagy se, elég az hozzá, hogy Branko abba az időbe megnyugodott egy kicsit, úgyhogy mi ketten maj' mindennap együtt jártunk ki sétálni, oszt szépen elbeszélgettünk. Sőt, mán másokkal is szót váltott néha. De akkor valami hülye elütette a bóhát a fülibe, hogy a diliházba nincs diétás koszt, hanem mindenki egyformát eszik, zsírral rántanak be meg mi-egymás.

„Te itt adod a bankot, mondta neki, mintha különb volnál ná-
lunk, aszondod, nem esz' semmi zsírosat, pedig itt másmilyen koszt
nincs, merd disznózsírral rántanak be mindent.”

Hát ez aztán elevenjibe talált, úgy nekikeseredett, hogy rossz volt nézni. Alighanem az járt az eszibe, hogy ha mán a hozzám hasonszőrűek is ilyennek tartanak, ha mán ők is utálnak, minek éljenek még? Mivelhogy így ráijesztettek, megest begubódzott, mind azelőtt.

Egy szavát nem lehetett venni, és egyáltalán nem evett, de meg se akarta mondani senkinek, mé' csinájja ezt. No, aztán az lett a

vége, hogy kezet emelt magára. Tanát valahun egy kötélvéget, pályvát, vagy imit, magára csukta a klozetajtót, oszt fölkötötte magát. De az egyik beteg rányitott, akkor oszt levágták.

Hanem akkor megest kezelésbe vették a doktorok. Tömték beléje azt a sok medicinát, annyira, hogy mán jártányi ereje se volt. Erre aztán különszobába dugták. Pár nap múlva hívatnak. Aszongyák, menjek be hozzá, próbáljak beszélni vele.

Háromszor benéztem így hozzá. Branko, sápadtan és az orvosságoztól elbambulva, csak fekszik, és néz valahová maga elé. Kérdem, hogy van, hallgat. Megkérdzem, fáj valami, nem válaszol. Kérdem, rám haragszik-e, nem mond az egy bökköt se.

Oszt minden alkalommal elsorótam neki, egyszer se mulasztottam el:

„Branko, ez az élet nem valami tudj' isten, milyen, de jobbat nem tanász sehun. Oszt ha 'körüsadelsz, és látod azt a rengeteg pusztulást, én aszondom, érdemes élni. Ha meg se születesz, némely örömökre soha nem (lett volna részed.”

Az első két alkalommal nem felelt semmit. De harmadszorra aszongya:

„Én ezt többé nem bírom nézni. Nem bírom többé hallgatni. Isten veled, Žiko.”

És lehunyta a szemét, ezzel adta tudtomra, hogy most mán mehetek.

Elmeséltem a doktornak úgy, ahogy volt, gondoltam, ezentúl majd jobban rajta lesz a szemük. De hát itt a dilizházba is csak annyit törődnek veled, mint a többiekkel.

Alig telt bele pár nap, Branko fölment a második emeleti rendelőbe, a doktorhon. Ez, Brankónak háttal, keresgélt valamit, az ápoló meg az ajtónál furkálta az orrát. Branko ekkor teljes erejéből lendületet vett, és a csukott ablakon úgy kivetette magát, mintha vízbe fejeselne. De mivel odalent betonra esett, hát úgy maradt örökre.

Mindenki cudarú meg volt rendülve, három napig tán kenyeret se ettem. Jó eszű, rendes gyerek volt, én éppenséggel szerettem is.

Te meg most, persze, mind minden vadmarha, mingyán azt fogod kérdezni, eszem-e én a húst, és ha mán így gondózkodok, mé nem szokok le róla. Hát, először is, ha léppen tunni akarod, alig-alig is eszem. Átajjába keveset zabálok, ha nem úgy volna, nem lennék ilyen, amilyen vagyok, na de mivel így van, hát húst is keveset fogyasztok. Másodsor, azótától fogva tényleg sokat rá-

gódtam rajta, és sokszor elhatároztam, hogy abbahagyom. De sohasem hagytam abba — jellemgyengeség miatt. Legalább itt ne gondoltam néha. Viszont mért éppen itt, nincs elég bajom anélkül is? Tán még így se engednek ki soha, ha pedig még azt is a pofájukba vágom, hogy többé nem eszek húst, képesek még halálom után is itt-tartani. Annyira szeretnek. Oszt hagytam a fenébe az egészet.

Nem vagyok valami híres jellem, ez van. A dohányról már rég le kellett volna szoknom, de nem szokok le, és — biz' isten — nincs is szándékomban. Valamikor Ibart szívtam, majd zöld Moravát, most Drávát szívok. A pálinkának még a háború előtt búcsút kellett volna mondanom, mingyán azután a szkopjei esetem után, vagy inkább előtte, ha lett volna eszem, de azt se tettem meg. És, komám, kényszer nélkül nem is megy az nálam. Bedugnak az elvonósok közé, ott aztán muszáj. A kórházban nincs pálinka. Oszt ráadásul még rávesznek, hogy beszédekert tarts a részegesek összejövetelein.

„Testvéreim, én volt alkoholistá vagyok.” — Ez az első, amit ki kell jelentened.

Haha, még hogy volt! Hát én, amint kiteszem a lábam innen, úgyis visszaesek. Na, igen, amikor kiengednek, bírom egy darabig, és küzdök ellene, nehogy azt hidd, hogy nem küzdök, és azt se, hogy nem vetem meg magam, amikor visszaesek. De hát a végén aztán megint a pia lesz a mindenem.

Hát, szóval így. Mondom, nem t'om, hogy az embernek egyáltalán van-e joga bárkit is kinyiffantani, de néha az is jobb, mint rabságban tartani a szerencsétlent. A siti tán az egyetlen hely a világon, ahun nem szabad a holnapra gondolnod. Amikó bent vagy, azt te sehogyse képzelheted el másképp, hanem csakis olyan, amilyen a mai volt — reggeli, ebéd, vacsora —, és semmi más itt nem létezhet, és nem is fog. Azután pediglen minden hajszálpontosan ugyanúgy zajlik le, mind ez a három, vagy másik száz, vagy másik ezer, amely megelőzte a mai napot. Vagyis: reggeli, ebéd, vacsora, és neked erre még rágondolnod se szabad komolyan. Hát csak ennyi, és semmi más? És mi ez, kérlek alássan, élet? Vagy halál, amely éppen hogy csak mocorog még? Élsz-e te, rab, vagy csak megjátszod?

Ezért, jó öcsém, itt az örület az egyetlen elviselhető állapot. Úgy belegárgyulsz, hogy azt se tudod, mikor dobtad el a gyeplőt. Egy nap csak jönnek, és aszongyák, bolond vagy. És ne várd, hogy még egyszer valaha is emberszámba vesznek. Ha meg eddig se igen törték magukat, elképzelheted, minek nézel elébe.

Fölöttem, például, már kimondták a verdiktet. Még azt is tudják, mibe háborodtam bele. A pálinkába, aszongyák. Egész életedbe, mondogatják, rengeteget ittál, attól úgyis becsavarodtál volna. Te azonban erős ember voltál, ha egy kicsit másképp élsz, a századikat megéred, oszt akkor a pálinkával is sokáig meglennél. Amikor azonban a háború után visszakerültél Oknóba, a feleséged valami orvossággal, antabusszal, vagy mivel, tömött az alkohol ellen, de úgy, hogy te nem is tudtál róla. Oszt folytattad az ivást. Így aztán ezek az erős orvosságok meg az erős szilvórium összevesztek benned, és addig veszekedtek, veszekedtek, míg rá nem basztál, mint a sárga macska. És most nincs visszatérés az egészségesek közé.

Eb ura fakó. Húzz a faszfejre harisnyát. Pimaszörre szórőkucsmát.

A szarom eszik kis pénzért, nahát, ezt csinálják velem. Ha megháborodtam, márpedig alighanem, akkor ettől a négy faltul hülyültem meg, nem a pálinkától. Ha az embert hűvösre teszik, hogy fogja megúszni, ha nincs meggyőződve róla: annak, hogy itt van, legalábbis egy ideig így köll lenni — hogy a börtönpricc deszkáit vasalja, ők meg, amikor csak kedvük szottyán, a hátát vasalják, hogy mindent csinálnak vele, ami eszükbe jut, csak az nem jut eszükbe soha, hogy talán nincs is joguk ilyesmire, mint ahogy eszük ágában sincs az se, hogy az ilyen igazságot le se szarja az ember, merd még a gané is megbüdösödik tőle? Hogy bírod ki mindezeket a szenvedéseket, ha legalább ideglenesen bele nem nyugszó, hogy egyelőre így van, és másképp nem lehet?

Mer' ha bent csücsülsz az aprófaszardába, közbe örökké az jár az eszedbe, hogy odakint milyen szép puhát kakálná, mindha valaki tollal csiklandaná a lukadat, ha szüntelenül dumálsz, hogy érdemtelenül kaptál ekkora büntetést, meg hogy a dutyi nem embernek való és senkinek sincs joga kulcs alatt tartani téged — oszt egészséges is vagy, arra semmi gondod —, akkor, bizony, kész vagy. öcsém, nem fogod kibírni, nyugodtan leírhatod magad. Merd akkor te csak a szokásról fogsz álmodozni, meg arról, hogy tíz határon túl megbújj valahol, hogy senki se találjon meg. De hát hogy képzeled te azt, testvér, hogy nem fognak megtalálni? Hánynak sikerült még az ilyesmi? És hány évesnek és milyen bikaerősnek kell hozzá lenned? . . . No, szóval, ha így gondókozó, örökké valami kihágást fogsz csinálni, számolatlanul faszolod a verést, és újból meg újból magánzárkába fogsz sýnylódni, míg a végin teljesen ki nem készülsz.

Más választásod tehát nincs, mint elhatározni, hogy márpedig te

kibirrod. És hogy kibírjad, aszondod magadban: így van rendjén. Az, hogy én itt vagyok, amazok meg kiint, kinek-kinek érdeme szerint van. Úgy van rendölve, hogy én egy ideig itt, ők meg ott legyenek. Ahogy van, úgy van, én itt semmit se tehetek.

Nahát, épp akkor, amikor így mindenbe belenyugodtál, akkor tettél rá, öcsém, igazán. Abba a minutumba, amikor rászántad magad, hogy kibírsz mindent, hogy majd egyszer, úgy-ahogy ép-kézláb, kikerülj, attól fogva, szépfiú, úgy veheted, hogy egyenesen az örületbe nohansz, és a diliház meg a sitt az egyetlen hely, ahol még ellehetsz. A kinti világba, attól fogva, már nem vagy való. Még ha megesik is, hogy egy rövid időre kiszabadulsz valamiképp, abba a másik világba minden franc útba lesz, azután a pálinka segítségével sürgősen kibaszol valakivel, és persze gyorsvonati sebességgel visszazsuppolnak oda, ahol a helyed.

Ha csak egyszer is ilyesmire adod a fejed — vége, nincs többé visszaút. És több időt fogsz sajátos rendeltetésű helyeken tölteni, mint a többi élő emberek közt. A kóter szinte második otthonod lesz, oszt csodálkozni fogsz, hogy nem születted is ott.

Akkor, harminckilencbe Szkópjéba, én is elvitettem az igazodást, és látod, mái napig tart. Akkor elvesztettem bizonyos dolgokat, amelyek pedig itt-tarthattak volna ezen a világon. Oszt nekem mán akkor, a börtönben, megvilágosodott valami. És éppen merd afféle farkaskölyök voltam, amelyet az emberek sarokba szorítottak, azé tettem föl magamba, hogy kézzel-lábbal küzdeni fogok, csak túléljem. Hogy, akár a csapdába került róka, ha köll, a tulajdon lábomat lerágom, csak hogy a lelkem megmentsem. És így felvettem a harcot.

Igaz, hogy mán annak idején ráfizettem, és soha többet nem tudtam kievickélni a bajból, de legalább magamnak elismerhetem, hogy derekasan álltam a sarat. Elestem, de föltápáskodtam, szecsckát aprítottak belőlem, ide újra egy darabbá lettem, leterítettek, de újból talpra álltam. És folytattam a harcot. S ha talán nem is értettem hozzá a legjobban, mégis mindig legjobb tudásom szerint tettem. Akkor is, később is. Biz' isten.

Ha már Farkas a csúfnevem, hadd lássa mindenki, hogy rászolgáltam. Farkasnak is jobb lenni, mint embernek, hidd el nekem. Mer nincs a világon rondább teremtmény az embernél. Ha van is, annak a neve megint csak: ember.

BORBÉLY János fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A PINGÁLT SZOBÁK MESÉJÉNEK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI HÁTTERE

KATONA IMRE

Kálmány Lajos 1913-ban találkozott *Borbély* Mihállyal, kinek 51 meséjét jegyezte le, köztük A pingált szobák c. típust is. (1914. 23—21., újonnan 1976. 44—56.) E mese bizonyos érdeklődést váltott ki, még jobb megértéséhez azonban célszerű a műfaj kereteiből kilépni.

A meseváz a következő: egy királyfi világgá indul vitézséget tanulni. Öregember szolgálatában a kapott feladatokat teljesíti, ezzel az átoktól is megszabadítja, ez hálából segítséget ígér neki. A hős királyi szolgálatba szegődik, ahol szerelem szövődik a királykisasszony és közte. Egy boszorkány fürdés ürügyén hordóba zárja a fiút, és a Dunán leengedi. E fogságából az öregember szabadítja ki. Időközben kihirdették, hogy a királylány ahhoz megy feleségül, aki az új palotát szép képekkel festi ki. Az öreg és a királyfi festőnek álcázva teljesíti a kérést, és a képsorból derül ki a való. A fiatalok egymáséi lesznek.

Borbély Mihály a palota képsorának bemutatásától kezdve az egész mesét megismétli. Maga a teljes vagy részleges ismétlés közismert mesemondói fogás, ez esetben azonban másról van szó: a mesemondó arról beszél, mit ábrázolnak a képek, majd ki-kizökken a „tárlat bemutatásának” szerepéből, és újra mesélni kezd. Így a 6. képig követni tudjuk a sorszámot, később már nem, az egész mesei történet kb. 18—19 jelenetre tagolódik.

Kálmány megjegyzi, hogy „mesénkben a művészet egyik ágával kell versenyre kelni” (1914. 161.). *Bányai* János ezt a gondolatot fejti ki részletesebben: a mese két részből áll, az ismétlés során a történet epizódjait nem mozgásukban, hanem képszerűen kapjuk. Így az ismétlés nem gépies, nem is egyszerű tükörkép, hanem olyan szűkített vagy bővített képsor, mely a nyelvi ábrázolást a képpel váltja fel. E kettő viszonya a párhuzamra emlékeztet: egyik feltételezi a másikat. A 2. rész nem új, de szerves helye van a mesében: az utolsó, döntő próbatétel szerepét tölti be. (*Bányai*, 1971. 72—88.)

A *hálás halott* hiedelemmondája köré több mesei történet fűződött,

ill. epizódja több típusba is beékelődött (*Dégh*, 1957. 307—318), így mesénk alapja is az AaTh 506 Hálás halott (Jean de Calais), melybe többek közt az AaTh/A (Aranyhajú kertészbojtár) és más típusok epizódjai is beékelődtek. A magyar nyelvterületen az AaTh 506-os típusnak 10, az AaTh 314/A-nak pedig 18 változata ismert, ezek azonban nem keverednek, és a magyarban nagyon ritka a festett képsorral való leleplezés is; eddig mindössze kettőt sikerült találnom: egy 19. századit (l. Berze, 1957. I. 667—8.) és egyet az 1960-as évek végéről (*Faragó*, 1969. 47—8.). Mindhárom mese más-más típusok vegyüléke, leghasonlóbb a leleplező képsor: a múlt századi még kápolna falait díszíti, a 20. századiak azonban már királyi palotáét. E meséken meglehetősen irodalmi hatás észlelhető, és a közlők a képsor mesemondói bemutatására vonatkozólag külön észrevételt nem tesznek.

Úgy tűnik, tőlünk nyugatabbra a mesei feladatként kapott festés és a leleplező képsor is jóval gyakoribb: így angol és német mesékben templom, cseh változatokban pedig kastély vagy palota falképei ábrázolják a valós eseményt, és a felismerés is döntő. (*Bolte-Polívka*, 1918. III. 490—514.) A képsor mesébe kerüléséről a kutatók nem írnak. A mesén belüli „mesemondó képsor” vagy „képes történet” jól megfér ugyan e műfaj szinkretikus jellegével, de talán nem abból következik, hanem kívülről kerülhetett be. Ez esetben a mese „szokása” szerint fogadott be és őrzött meg külső hatásokat, mint oly gyakran máskor is. Borbély Mihályról pedig joggal feltételezhető, hogy hallomás útján szerzett meséje mellett a korabeli vásárokon és különféle sokadalmakban láthatott képmutogatót, körképet és egyéb mutatványokat is, innen van az ábrázolás említett kettőssége.

Az elbeszélő képsorok nagy történelmi utat tettek meg, és ezek az utak sokfelé ágaztak, mire az őskori sziklarajzoktól eljutottak a mai képregényekig. A téma és a forma változott, az alapelv maradt: eseménysor egyes jeleneteit képben (szoborban) és lehetőleg valamilyen (szöveg-énekes-zenés-írással) kísérettel ábrázolták. A cél és a szerep rendszerint a tartalomtól függött: varázslás, jóslás, erkölcsnemesítés, szórakoztatás, gyönyörködtetés egyaránt lehetett, mellékesen pénzszerzés és egyéb javadalmak biztosítása is. A téma nemkülönben sokrétű: hasznos munkatevékenység, a természet- és emberfeletti világ alakjainak tettei, háborúk és hódítások, hősök, szentek és latrok élete és még annyi minden más, ami csak lekötötte az emberek figyelmét, miközben az elvilágiasodás előrehaladt. Az ábrázolt hősök és ellenhősök jelleme mindig is végletes volt, nem nyílt lehetőség az árnyalásra, sőt még a bőbeszédűsége, ismétlésre sem. E világ kivonatolt, válogatott és átrendezett, minden célzatos. Nem csoda, ha ez a képes világ át- és átjátszott mindig is a folklórba. A népi és a hivatásos művészetek között helyezkedett el, és soha nem képviselt „tisztá” műfajt, ill. művészeti ágat, hanem köztes és szinkre-

tikus jellegű maradt. Talán épp e komplex jellege tartotta fenn évtíz-
ezrekig, hogy ördögös ügyességgel alkalmazkodjék a változott viszonyokhoz. Soha nem széplelkeknek és vájt füleknek szólt, hanem fiataloknak és egyszerű embereknek, de korábbi év osztatlanabb, tagolatlanabb társadalmakban jól szolgálta a hatalmon lévőket, a napos oldalon sütkérezőket is.

Az ábrázolt és el is mondott vagy írásosan értelmezett képsorok szinte minden jelenetekre bontható epikum közlésére alkalmasak, sok tekintetben hasonlítanak a csak szóbeliségben élt népballadákra és népmesékre. A képmutogatók balladákra gyakorolt hatására többen is gondoltak, de máig nincs egyetértés a kutatók között, ellenben e különféle képsorok és a népmesék kapcsolatát eddig — tudtommal — fel sem vetették. Borbély Mihály sajátos mesei előadásmódja önkéntelenül is a valahol látottak élményhátterét juttatja az olvasó eszébe:

„A királlán mikor bemönt, jobb felül az öreg elhúzta mindj a fírhangot (függönyt): oda az vót pingálva, hogy 'vót egy királ, annak a királ(nak a) feleséginek lött egy kis gyermeke.

Tovább möntek. A másik fírhang alatt mög le vótak pingálva: a királ, a feleség mög a gyermek.

Mikor a harmadikhon érnek, ott mög mán a gyermek egész legén-sorba vót.

Mikor a negyedikhön érnek, a legén búcsúzik az apjátul és az anyjátul.

Mikor az ötödikhön érnek, látik, hogy a legén vándorol egymaga egy sík, pusztá földön.

Tovább möntek a hatodikhon. Akkor látik, hogy a legén beért mán egy erdő szélébe. Ott kezdődött egy nagy erdő.

Möntül beljebb halannak a piktorolással, a lánnak annál jobban tetszik . . .” (Kálmány, 1976. 52.).

A mesemondó ettől kezdve újra mesél és csak néha-néha csatol át a képsorra: — Ez mind lő vót pingálva —, mondja még a cselekményre és a párbeszédre, sőt a zenélő erdőre is! Külön is hangsúlyozza az apró részleteket, pl.: — A réz-szörű paripa röttön (a palota) egy ódalát kirúgta. Möglátszott a piktorolásba, hogy a palotának egy ódala lészakadt. Egy-egy izgalmasabb viadalnál el is feledkezik a képsorról, s csak az epizód végén teszi hozzá mintegy megnyugtatóul: — Ez mind a fírhang alatt látszik a piktoroláson . . . A mese vége felé a képek és a szóbeli bemutatás ismét sűrűbben váltakoznak, közeledünk a leleplezés felé. Az utolsó függöny mögött már nem kép rejtőzködött, hanem maga a királyfi:

„Itt oszt vége lött-a pingálásnak. Az utolsó fírhang alá értek. Az öreg vezet be a leánt, hogy nézze mög, hogy jó van-é kipingálva a szoba?

Itt a lán möglátta, hogy ez az a fialembör, akit ű valamikor szeretött . . .” (*Kálmány*, 1976. 56.)

Borbély Mihály e meséjében nem maga az elbeszélő jeleníti meg alakjait, hanem külső látványra utal, és ez óhatatlanul is valamely élményére vall. Mesemondónk katonáskodása és pásztorkodása idején sokfelé megfordult, többek között vásárokon és egyéb sokadalmakban is, és éppen Arad környékéről tudjuk, hogy évről évre visszajártak oda a képmutogatók (*Tolnai*, 1921, 11.), Szabadka és Szeged pedig a történelmi vidéki központjai közé tartoztak (*Takács*, 1951. 10.). A magyar vásárokon is általános volt pl. a (világ-) panoráma: falra vagy belső helyiségben körben elhelyezett, nagyméretű vászonra festett képsor, mely történelmi vagy időszzerű eseményeket ábrázolt. (*Katona*, 1976. 176.) Mindeme vásári látványosságok fénykora éppen Borbély Mihály életének delére esik. Ő a befogadott látványt áttette olyan mesébe, amelyben egyébként is megvolt már a festés leleplező epizódja. Lehetséges, hogy e mesei epizód bekerülése is külső látványosságnak köszönhető: a különféle képsorok szinte minden ember életét végigkísérték, és koronként sokféle formát öltöttek.

Az őskori sziklarajzok némely csoportjában (pl. Pech-Merle barlangjában) már feltételezhető bizonyos jelenetezés, bár a képeket inkább egymásra vették rá. Az ókori Egyiptom képes és ékírásos jelenetsorai, az Akropolisz frízei, Traianus diadaloszlopa, a baeyux-i kárpit stb. bizonyosan eseményt közölnek, az utóbbi szöveges magyarázattal. A középkori miniatúrák, a szárnyas oltárok képei, a fali freskóciklusok, a körfolyosók szoborgalériái, a templomon kívüli kálváriák stb. különféle szent történeteket szemléltettek, a biblia pauperum az eseményeket, ill. képeket már szöveggel is kísérte. A reneszánsztól világi történetek kerülnek ábrázolásra: itáliai kastélyok falán láthatjuk az Aeneis, Apuleius Aranyzamarának vagy éppen Árgirus történetének főbb jeleneteit; s míg korábban a templom külső falához szentek képeit állították és róluk épületes példázatok meséltek, a röplapok, vásári ponyvák és a képmutogatás elterjedése után ugyanott már világi jeleneten épülhettek vagy borzonghattak; aztán nemcsak témában, hanem fizikai távolságban is elszakadtak a templomtól: külön bódék vagy sátrak épültek, ill. a ponyvaúrúshoz és a históriázáshoz már fal vagy magas oszlop sem kellett, mint a képmutogatáshoz, elég volt egy kisebb emelvény vagy asztalka is. A komolyabb körképek zárt térbe kerültek be, ahova már csak belépti díj ellenében lehetett bejutni. Eközben a ponyva „önállósult”, a sílány szöveget egyre több kép kísérte, és végül az Egyesült Államokban a századfordulón megszületett a képregény, mely voltaképpen az egész

világon máig népszerű. Mindez bizonyos kihagyásokkal és törésekkel hazánkban is felbukkant; a századfordulón a historiázás és a különféle vásári látványosságok voltak a legnépszerűbbek. Ilyenek mozgathatták meg Borbély Mihály képzeletét is. Kár, hogy Kálmány még nem gondolt ezekre, különben mesemondónkat e tekintetben is kifaggatta volna! A mai utódoknak meg kell elégedniük e valószínű feltételezéssel!

IRODALOM

Bányai János

1971 A pingált szobák, kísérlet egy népmese struktúrájának leírására — *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 7. sz. 72—88.

Berze Nagy János

1957 Magyar népmesetípusok, I—II. Pécs.

Bolte, Johannes-Polivka, Georg

1918 Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, III. Leipzig.

Csatkai Endre

1956 A képmutogatók — *Soproni Szemle*, X. 4. sz. 347—349.

Dégh Linda

1957 Adalékok a hálás halott epizód mesei és mondai formálódásához — *Ethnographia* LXVIII, 307—318.

Faragó József

1969 Kurcsi Minya havasi mesemondó. Bukarest.

Gulyás Éva—Szabó László

1975 „Túl a Tiszán, a szendrei határban...” Népballadák a történelmi énekek Szolnok megyéből. Szolnok.

Kálmány Lajos

1914 Hagyományok (II.) Borbély Mihály mondása után. Léírta és jegyzetekkel ellátta — Szeged.

1976 Pingált szobák. Borbély Mihály meséi — gyűjtése. S. a. r. az utószót és a jegyzeteket írta Katona Imre. Borbély Mihály életrajzát Bori Imre írta. A kiegészítő gyűjtés Beszédes Valéria munkája. Újvidék.

Kardos Tibor

1967 Az Árgirus széphistória. Bp.

Katona Imre

1976 A magyar vásárok folklórja — Vásártörténet — hidi vásár. Szerk.: Szöllősi Gyula. Debrecen. 11—192.

Láncz Sándor

1982 A képregény — *Élet és Tudomány*. 53. sz. 1685—1687.

Mályusz Elemér

1971 Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp.

Takács Lajos

1951 Népi verselők, hírversírók — *Ethn.* LXII, 1—2. sz. 1—49.

1953 A képmutogatás kérdéséhez — *Ethn.* LXIV, 1—4. sz. 87—103.

1958 Történelmesek — történelmiak. Bp.

Tolnai Vilmos

1921 A „képmutogató” eredete — *Ethn.* XXXII, 109—113.

EGY RITKA „RONTÓIGE” ÉS EGYKORÚ PÁRHUZAMAI

ADATOK A FUNKCIÓVÁLTÁS—FUNKCIÓVESZTÉS
KÉRDÉSÉHEZ, VALAMINT AZ INVARIÁNSOK EGYIK
CSOPORTJÁNAK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

JUNG KÁROLY

Halála előtt egy esztendővel, élete utolsó publikált cikkeként jelent meg az *Ethnographiában* Kálmány Lajosnak *Rontóige és ráolvasás* című rövid közleménye.¹ A cikkben egy magyarszentmihályi adatközlő hivatkozik egy tordai (Bánát) emberre, aki „hogya eszt lónak elénekölte, a lónak mők köllött döglenie”. Magának az *énekelt* „rontóigének” a szövege így hangzott:

„Pemötefű, fojondár, marathacz mán ettű;
Fakószekér, kendörhám pihenhez mán ettű,
Kilencz nagy juhászkutya jólakhacz mán ebbű:
Ördög nevibe ajállak, dögöjjé mög mingyá!”

Ezt a szöveget és a vele kapcsolatos egyéb adatokat Kálmány Lajos váratlan felfedezésnek, ritka adatnak tekintette, különösen azt a tényt, hogy a ráolvasást végző személynek *énekelve* kellett előadnia. Kálmány Munkácsi Bernát *Vogul népköltési gyűjteményére* hivatkozva a rokon vogulok népköltészetében ismeretes analógiákra utal, szöveget azonban nem idéz; mindössze az tűnik ki ebből a komparációból, hogy a vogulok körében is ismeretes lehetett az *ördögi ének éneklése*.² Kálmány Lajos arra is utal, hogy ez az énekelve előadott szöveg *rontó célzatú*, szemben a magyar néphagyományban gyakori egyéb ráolvasásokkal, amelyeknek főként *gyógyító célzatuk* van. Mivel maga is ritka „rontóigének” tartotta, a közzétevő nem is idézhettett párhuzamokat szövegéhez a magyar anyagból.

¹ KÁLMÁNY Lajos 1918.

² Vö. MUNKÁCSI Bernát 1910. 0353.

Kálmány Lajos közlésére tüneményes gyorsasággal figyelt fel Róheim Géza, aki abban az időben a magyar néphittel és népszokásokkal kapcsolatos, máig is alapvető és nélkülözhetetlen tanulmányait írta és publikálta. Cikkében³ elmondja, hogy Kálmány „ritka és becses adatot mentett meg a pusztulástól”, és nyomban utal egy XVIII. század eleji, Békés megyei boszorkányperre (pontosabban: táltosperre), amelynek során Suppuny Andrást, az „istentagadó, gonosz táltost” faggatták és ítélték el, mert többek között az volt a vád ellene, hogy „más isteneknek tiszteletét, s különösen is tiltott *ördögi énekek által* gyakorolta”. Továbbá: „Sőt a mindenható s irgalmas istent elhagyva gonosz szellemek társaságában *ördögi énekekkel a sötétség fejedelmét magához hívta* és ugyanezen szellemekkel pogány tüzet gyújtva a sötétség fejedelmének segítségét kérte...”⁴ (A kiemelések tőlünk — J. K.) A Harangöntőnek nevezett Suppuny táltos tevékenységével kapcsolatban egyéb adatok is kihámozhatók Oláh György cikkéből, Róheim azonban igen mértéktartónak bizonyult ezeknek az adatoknak a felhasználásában: „Ha valaki szó szerint igaznak akarná ezt a középkori ördög-romantika stílusában tartott vádat, egész sámán-kultuszt olvashatna ki belőle. Mi azt hisszük, a való magja a dolognak aligha lesz egyéb, mint afféle *énekelt rontóige*, amelyben a kiszemelt áldozatot az ördögnek ajánlják föl.”⁵ (A kiemelés tőlünk — J. K.) A továbbiak során Róheim Géza egyéb olyan magyarországi és külföldi adatokat sorol föl, amelyek vagy rontóigékkel vagy pedig énekelt rontásokkal kapcsolatosak. Párhuzamos szövegeket azonban nem közöl, tehát tulajdonképpen Kálmány adatának fontosságát hangsúlyozza és értelmezi — szövegszerű analógiák nélkül.

Nincs tudomásunk róla, hogy az „énekelt rontóigék” kérdésével vagy pedig Kálmány által közölt szöveg kérdésével foglalkozott-e a későbbiekben az irodalom. Kálmány Lajos szövege tehát minden bizonynyal invariánsként állt (és áll) a magyar néprajzi irodalomban. (Egyik lexikonszócikkében Pócs Éva feltételes módban nyilatkozik a kérdésről: „Egyes kutatók bizonyos történeti adatok alapján a múltban énekelt »rontóigéket« tételeznek fel.”⁶)

Jelen dolgozatunkban egyebek mellett arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy Kálmány Lajos által a századforduló tájékán lejegyzett „rontóigének” vannak párhuzamai, két egykorúról is tudunk, azonkívül magunknak is sikerült egyet — recens adatként — feljegyeznünk. Tehát a jövőben nem egy lejegyzett változattal képviselt invariánssal kell számolni, hanem olyannal, amelynek egykorú — tehát történeti — változatai is vannak, ha ez a „rontóige” szóba kerül. Ugy véljük, nem lesz haszon nélkül való ezeket a variánsokat a kutatás számára újra

³ RÓHEIM Géza 1918.

⁴ OLÁH György 1888. 155. és 157.

⁵ RÓHEIM Géza 1918. 272.

⁶ PÓCS Éva 1977a. 166.

hozzáférhetővé tenni, mert elvértve forgatott kiadványokban láttak napvilágot, továbbá azért sem, mert — mint látni fogjuk — ezek az adatok bizonyos tekintetben alátámasztják Kálmány Lajos (és Róheim Géza) elképzeléseit, másrészt pedig példát szolgáltatnak arra, miként csúszik le egy folklór szöveg (egy ráolvasás) és ráolvasó gyakorlat a szigorúan vett (és alkalmazott) szómágia szintjéről a „babona humorának” szintjére — ahogy az egyik adat gyűjtője írta. Nem érdektelenek ezek az adatok továbbá az invariáns kategóriájának vizsgálata szempontjából sem, miként arra a későbbiekben még utalni fogunk.

A jugoszláviai Bácska egy főleg magyarok lakta nagyközségének, Gombosnak régész és etnográfus hajlamú káplánja, Cziráky Gyula, a XIX. század utolsó évtizedeiben számos cikket tett közzé a központi szaklapokban (pl. *Archaeologiai Értesítő*) és a megyei lapokban (pl. *Bácska, Szabadka és Vidéke*) szolgálati helyének régészetével, településtörténetével s bizonyos vonatkozásban népmeserével kapcsolatban. Egyik ilyen cikkében többek között azt írja a lakosokról, hogy „fölvilágosodottságuk mécsese azonban még a babona sötéttségét nem képes egészen eloszlatni”, s ezt illusztrálандó néhány néphiedelmi adat mellett az alábbi ráolvasó szöveget is közli:

„Egy lóraolvasás így szól:

Sárkerék, vadlóher, maradhatsz te ettől:

Nagy szelindek juhász-kutyák majd jóllaknak ebből.”⁷

A kiemelés tőlünk származik, ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy ugyanez a szöveg három esztendő múlva megjelent egy Gombosról szóló kétíves könyvecskében is, amely voltaképpen különlenyomat a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvéből.⁸ Mivel ez a „lóraolvasás” már első pillantásra láthatóan *változata* Kálmány Lajos szövegének, csak azt sajnálhatjuk, hogy erről az adatról Kálmány a maga idejében nem tudott. A gombosi adat ugyanis először tizenhárom, majd másodsor tíz esztendővel korábban nyomdafestéket látott. Cikkéből ítélve Róheim Géza sem ismerte.

A két változatot egybevetve azt állapíthatjuk meg, hogy a gombosi két sorral rövidebb; az első sorban megnevezett növények is eltérnek egymástól a két variánsban. Csak sejtjük okát annak, hogy Cziráky lejegyzése miért csak azt a két sort tartalmazza. Egyáltalán nem valószínű, hogy egyházi létére hagyta volna ki a Kálmánynál olvasható negyedik sort, amely az ördögre utal. Ezt erősíti meg recens gyűjtésünk is, amelynek során, 1977-ben, egy idős férfi adatközlőnkől halottuk az alábbiakat:

⁷ CZIRÁKY Gyula 1895. 51. szám

⁸ Vö. CZIRÁKY Gyula 1898.

„De azt akarom mondanyi, hogy hát én emlékszek, valamikó, de most má nem tudom, hogy mijen izére mondták, hogy ekezdték, hogy:

Sárkerék, vadlóher, maradhatsz tē ettől,
Nagy szelindék juhászoktyák ēyenek belüle.

Hát most nem tudom, hogy mijen betegsēgre.

Sárkerék, vadlóher, maradhatsz tē ettől,
Nagy szelindek juhászoktyák lakjanak jó ebbü.”⁹

Vagyis: nyolcvan esztendő múlva is csupán ezt a két sort tudta — a jelek szerint már nem állandósult szöveggként — elmondani az idős adatközlő. A ráolvasás *funkciójára* már egyáltalán nem emlékezett, tehát azzal sem volt már tisztában, hogy negatív vagy pozitív előjellő ráolvasásról van-e szó. Elmondható tehát, hogy recens adatként már csak funkcióját veszített, szövegében sem pontosan megőrzött csökevényként került elő ez a szövegünk, amelynek századfordulós előzményével kapcsolatban még tudta a feljegyző és közlétevő, hogy *lóraolvasásra* szolgált.

Az egybevetés szempontjából Cziráky adata mégis rendkívül becsesnek tekinthető, hisz ha nem is tudjuk meg róla, hogy „rontóige”-e, mint Kálmány változata esetében, az azonban pontosan meghatározást nyer, hogy *lóval* kapcsolatos. A két változat tartalmi paralelizmusa mellett ez az adalék is kétségbenvonhatatlan bizonyítéka annak, hogy az időben előbb közzétett szöveg — minden bizonnyal — már kopott változata az időben később megjelent, de szövegét és pontosan leírt funkcióját tekintve teljesnek vehető szövegnek. A későbbiekben ismeretendő harmadik változat fényében pedig az is kitűnik majd, hogy a gombosi változat kezdő szava („sárkerék”) torzult formája egy növény-névnek („sárkerep”), amely másutt még megőrződött.

A gombosi történeti (és recens) változat tartalmi jegyei azonban — véleményünk szerint — minden kétséget kizáróan negatív előjellő ráolvasásra *utalnak*, ebből következően nem lehet kétséges az sem, hogy ez a (Kálmány változatához képest csonkának tűnő) két sor eredeti formájában ugyancsak lóra vonatkozó „rontóige” *lehetett*. Számolva azonban azzal, hogy a ráolvasó szövegek elsődleges meghatározója a funkció, amelyben alkalmazásra kerülnek a szómágiás szituációban,¹⁰ nem tartjuk lehetetlennek azt sem, hogy gombosi változatunk már első lejegyzése idején (a századforduló tájékán) elvesztette negatív funkcióját,

⁹ Saját gyűjtés, Gombos, 1977. Elmondta Kálóczi József 80 éves.

¹⁰ Vö. PÓCS Éva 1968; PÓCS Éva 1977; PÓCS Éva 1980. és PÓCS Éva 1981.

s esetleg akkor már lovon előforduló betegség gyógyítására szolgált. Cziráknál ugyanis olyan kontextusban került közlésre, ahol csupa gyógyító (tehát funkcióját tekintve pozitív előjelezettségű) adat olvasható. Azt viszont már láthatuk recens változatunk esetében, hogy ott teljességgel funkcióját veszített szövegelemként került elő. Ha Kálmány Lajos és Róheim Géza ismeri Cziráky adatát a maga cikkének közzétételekor, minden bizonnyal elképzeléseit alátámasztó mozzanatokat is kiolvashatott volna belőle.

A Kálmány Lajos által „rontóigének” nevezett ráolvasó szöveg második egykorú változata csak mostanában látott nyomdafestéket egy múzeumi évkönyv lapjain.¹¹ Berze Nagy János századforduló körüli besenyőtelki gyűjtéséről van szó, amelynek egy része ugyan megjelent az *Ethnographiában*, 1910-ben¹², de miként a sajtó alá rendező Banó István megállapítja, tulajdonképpen csak töredékek és rövidített változatok láttak napvilágot, a teljes gyűjtés gyakorlatilag napjainkig kéziratban hevert. Ennek a kéziratnak a lapjain lappangott ez ideig ez a változat, amelyet itt ismertetni fogunk, s látni fogjuk, hogy sok tekintetben szolgáltat további fontos adalékot Kálmány Lajos „rontóigéjéhez”. Az idézendő szöveg fontosságára a közzétevő Banó István is utal, anélkül azonban, hogy összefüggésbe hozná Kálmány vagy Róheim cikkével: „Különösen értékesek az egyes adatokhoz társult népköltési adaptációk, mint pl. a rossz gebe sikertelen gyógyítását megjelenítő rigmusok.”¹³ Idézzünk itt Berze Nagy adatát Besenyőtelkéről:

„Hanem az meg már a babonának a humorához tartozik, mikor a szegény ember a gerhes lova miatt az »orvos«-hoz fordul. Ez előlegeztet magának egy fél liter *rosszra*viszt, aztán a gazdájával megfogatja a ló farkát, ő maga pedig a ló elé áll, s a következő rigmust mondja:

Sárkerep, komócsi,
Ellehetsz má tülle!
Fakókocsi, kenderhám,
Maradhatsz má tülle!
A ki fogja farkadot
Szagolja meg lyukadot,
Mé nem adott több abrakot!”

A kéziratban Berze Nagy János két szót csillagozott. Így a *komócsi* szót szénafüveknek értelmezte, a negyedik sor végének csillagjához pedig az alábbiit fűzte: „V. i. (jelentése: vagyis) a lótól. Arra céloz, hogy

¹¹ BERZE NAGY János 1981.

¹² BERZE NAGY János 1910.

¹³ BERZE NAGY János 1981. 312.

mindez nem soká kell már a lónak, *mert megdöglök.*” (A kiemelés tőlünk — J. K.)

Elteltekintve attól, hogy Berze Nagy másként tördelte a sorokat mint Kálmány vagy Cziráky, itt is azt állapíthatjuk meg, hogy minden kétséget kizáróan a becses „rontóige” változata van előttünk. Kár, hogy ez a szöveg nem jelent meg valószínű gyűjtése idején, 1910 táján vagy előtt az *Ethnographiában*, mert akkor Kálmány nagyszerűen fel tudta volna használni szövege párhuzamával. Mi azonban nézzük meg inkább azt, hogy ez a változat milyen tanulságok levonására alkalmas a másik kettő ismeretének fényében.

A ráolvasás első szava a gombosi változatok első szavát értelmezi; ennek alapján tudhatjuk meg, hogy a gombosi szöveg „sárkerék” szavában nem kell fölöslegesen hiedelmi háttérre gyanakodni, hanem a *sárkerék* (illetőleg: *nagy lóhere*, latinul: *Melilotus officinalis* L.¹⁴) torzult változatát olvashatjuk ki belőle. Ily módon ennek a változatnak az első sora inkább a gombosi változatokhoz áll közelebb, mint a magyarszentmihályihoz. A harmadik és a negyedik sor (a tördelés miatt lett kettő) Kálmány változatának második sorával identikus. Ez a sor a gombosiból hiányzik — mint láthattuk. Berze Nagy változatának ötödik-hetedik sora merőben eltér Kálmány változatától, a gombosiban pedig ilyen sor nincs is. Ugyanakkor Berze Nagynál nem szerepel a gombosi változat második sorának, illetőleg a magyarszentmihályi változat harmadik sorának (a kettő a szájhagyományozás törvényszerűségeinek fényében azonos) megfelelője. Mi lehet ennek a magyarázata?

Minden valószínűség szerint a besenyőtelki változat esetében is a funkcióvesztés, pontosabban: funkcióváltás folklorisztikai jelenségét lehet megfigyelnünk. Berze Nagy szövegéből látszik, hogy itt sincs már szó arról, hogy az idézett szöveg negatív előjelű ráolvasás funkciójában szerepelne; annak nyoma azonban kitetszik, hogy gyógyító funkcióban bizonyára elképzelhető volt, de már csak a ló gazdája számára. Ez a tény már fogyó szómágiás gyakorlatot tételez fel. Az egészen más dolog, hogy a Berze Nagy által „orvos”-nak nevezett személy voltaképpen a bűbájosok, tehát a ráolvasás tudóinak karikírozott változataként jelenik meg. Berze Nagy szövegének első négy sora, valamint a negyedik sorhoz fűzött csillagozott megjegyzés azonban minden kétséget kizáróan arra látszik utalni, hogy az egykor ismert és talán eredeti funkciójában alkalmazott negatív előjelezettségű ráolvasó szöveg (és gyakorlat) is meglehetően a környéken. Nem tartható ugyanis véletlennek és esetlegesnek, hogy a szöveg — vagy inkább funkcióját veszített töredéke — ennél a változatnál is *lóhoz kötődik*. Sőt, Berze Nagy jegyzete a ló megdöglésére is utal.

Egy hosszú ideig egyváltozatos invariánsként számon tartott, nega-

¹⁴ Vö. MELIUS Péter 1979. 238. és 410.

tív előjelű ráolvasó funkcióban lejegyzett és közzétett szöveg a két további egykorú változat ismeretében érdekes következtetések levonására alkalmas. Ezek elmondásakor természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy még néhány változat ismeretében minden bizonnyal nagyobb súlyt kaphatnának ezek a következtetések. Nézzük azonban ezeket a lehetséges következtetéseket.

Bár egy lóraolvasó „rontóige” voltaképpen egykorú három és egy recens változatának birtokában vagyunk, egyelőre legfeljebb annyit tudunk biztosan állítani, hogy rontó funkcióban csupán Kálmány változata értelmezhető. Ezt az értelmezést egyrészt maga a szöveg, másrészt pedig a vele kapcsolatos adatközlői információ teszi minden kétséget kizáróvá. Megállapítható ugyanis, hogy Kálmány változatában a ráolvasó szöveg tartalmi jegyei és alkalmazásának funkciója szinkronban van. A szöveg tartalmi és nyelvi jegyeinek elemzése minden bizonnyal fogódzót kínálna azzal kapcsolatban is, hogy korban hová lehetne lokalizálni eredetét. A gombosi két változatban már a felbomlás szakaszában van a funkció és a tartalmi jegyek szinkroniája. Egyrészt ma már nem lehet megállapítani, hogy Cziráky „lóraolvasás” megjelölése azonosnak tartható-e a lóraolvasó „rontóige” jelentésével, másrészt pedig a szöveg is csonka: hiányzik belőle az a rész, amely a ló pusztulásának kívánalmát tenné egyértelművé. Már utaltunk rá fentebb, hogy a Cziráky által lejegyzett gombosi változat olyan kontextusban szerepel, ahol csupa gyógyító jellegű adat kerül elmondásra. Ugyanennek a gombosi változatnak recens szövege kapcsán az adatközlő már csak sejtette, hogy valamilyen betegségnek kapcsán mondták, de lóval már nem is hozta összefüggésbe. A gombosi történeti adat esetében nincs szó továbbá arról sem, hogy énekelve kellett-e előadni. Minden bizonnyal már nem.

Az a szerencsés véletlen, hogy a szinte azonos szöveg nyolcvan év után is felbukkant, alkalmat kínál számunkra, hogy egy pillantást vessünk e folklór szövegek (ráolvasások) és e folklór jellegű tevékenység (ráolvasó gyakorlat) néhány aspektusának kérdésére. A ráolvasás és a ráolvasó gyakorlat — úgy tűnik esetünkben — akkor képez összefüggő és egymással szinkronban levő egészet, ha a kettőt a funkció azonosága összeköti. Ha a ráolvasás nyelvileg kódolt tartalmi jegyei minden kétséget kizáróan azonosak azzal a funkcióval, amely a ráolvasó gyakorlat során kifejezésre jut, akkor a kutatónak élő ráolvasó tradícióval kell számolnia. Úgy találjuk, hogy ez az elképzelés — a dolgozatunkban ismertetett példák esetében — csupán Kálmány Lajos szövegével kapcsolatban igazolható. Ha viszont a ráolvasás nyelvileg kódolt tartalmi jegyei nincsenek szinkronban a ráolvasó gyakorlat során kifejezésre jutó funkcióval, akkor bizonyos még a ráolvasó hagyomány megléte, de már mindenképpen funkcióváltást kell feltételeznünk. Ezt az elképzelést a gombosi történeti változat (Cziráky századfordulós lejegyzése), valamint

a recens változat igazolhatja: a tartalmi jegyeinél fogva rontó funkciót feltételező szöveg itt már nem rontó, hanem gyógyító funkcióban értelmezhető. Ez sem kétségbevonhatatlan azonban, mert a ráolvasó gyakorlat vonatkozásában nem rendelkezünk elegendő adattal. Ebből arra lehet következtetni, hogy az élő ráolvasó-tradíció mértékének csökkenésével egyenes arányban kell számolni a funkcióváltással, később pedig a funkcióvesztéssel, amikor már csak a folklór szöveg (ráolvasás) őrződött meg az emlékezetben, a folklór jellegű tevékenység (a ráolvasó gyakorlat) teljesen vagy majdnem teljesen megszűnt.

Úgy találjuk, hogy ennek a harmadik szakasznak illusztrálására Berze Nagy János szövege alkalmas. Ez a leírás és a szöveg szép példája lehet a funkcióját veszített — eredetileg feltehetően rontó célzatú — folklór szöveg széthullásának és a szövegekkel kapcsolatos hagyományos funkciók (rontás, gyógyítás) háttérbe szorulásának a vaskos humor alpári komédiázásának javára. Gombosi szövegünk csonka ugyan, de funkcióváltást szenvedve csak rövidül. Ezzel szemben a besenyőtelki szöveg, amennyit rövidült tartalmában, Kálmány szövegének csak az első részét tartalmazza, annyit bővült is; mégpedig funkcióvesztettségének megfelelően olyan tartalmi jegyeket előlő sorokkal, amelyek az élő ráolvasó-tradíciót kizárják; annak voltaképpen a paródiáját adják!

Amennyiben elképzelésünk helyes, akkor a szerencsés véletlen folytán (illetőleg négy) olyan változatát volt alkalmunk egymás mellé állítani egy eredeti funkciójában rontó célzatú ráolvasásnak, amelyek bár tulajdonképpen tág keretben egykorúnak vehetők, mégis a ráolvasó hagyomány változásának egy-egy szakaszát szemléltetik és reprezentálják. Tudjuk, hogy a magyar ráolvasások korpuszában összehasonlíthatatlanul kisebb azoknak a szövegeknek a száma, amelyek rontó célzatúak, mint azoknak a száma, amelyek gyógyító funkciójúak. Jó lenne egyszer valatóra fogni egy másik rontó funkciójú ráolvasás több változatát, és megvizsgálni, hogy a ráolvasó-tradíció változásának (vagy durvábban fogalmazva: széthullásának) ismeretében megfelelnek-e az általunk megrajzolt gradációknak, illetőleg visszaszorulási szakaszoknak.¹⁵

A fentebbiekben már említés történt arról, hogy a dolgozatunkban

¹⁵ A funkcióváltás—funkcióvesztés kérdésével — az elmélet és az általánosítás síkján — Pócs Éva foglalkozik a ráolvasások vonatkozásában. Alapjában véve négy szakaszt különbözteti meg a funkció kifejeződésének. Megállapításai nagyjából egybeesnek azokkal a megállapításainkkal, amelyeket magunk *konkrét szövegek* alapján kíséreltünk meg feltárni dolgozatunkban. Vö. POCS Éva 1980. Úgy találjuk, hogy feltárt anyagunk bizonyos tekintetben hozzájárulhat annak a kérdéskörnek a jobb megértéséhez, amelyről ezt olvassuk nála: „Valószínűnek látszik tehát, hogy a funkcióhoz kötöttség megszűntével a szövegeknek egy egészen más irányú fejlődése indul meg, önállóan, a funkciótól »megszabadulva«, a szájhagyományozás, az »öncélú« szövegfolklór alkotások törvényszerűségeit inkább követve fejlődnek tovább. Ennek bizonyításához az kellene, hogy a szemünk láttára menjen végebe a funkció elvesztése.” POCS Éva 1980. 481.

tárgyalásra kerülő „rontóige” invariáns jellegű folklór szöveggént lehetett jelen a magyar ráolvasáskincs adatai között. Invariáns jellege az általunk párhuzamba állított további változatokkal sem szűnt meg; egyrészt azért, mert az eddig ismeretes meghatározások fényében az invariáns jelleg nemcsak az egyes adataira, hanem a néhány elszigetelt adatra ugyanúgy alkalmazható, másrészt pedig úgy találjuk, hogy ez a „rontóige” igen kifejező módon példázhatja, szemléltetheti azokat az elképzeléseket, amelyek az invariánsok kialakulásával kapcsolatban rögzítésre kerültek.¹⁶

Csak a Kálmány-féle szöveg ismeretében persze egészen más módon sorolódhatott volna ez a „rontóige” az invariánsok közé, mint mostan, a néhány elszigetelt variáns ismeretében. A folklorisztika elméletéből ismeretes ugyanis, hogy az egy lejegyzett szöveggel képviselt orális alkotás esetében elsősorban arról lehet szó, hogy a gyűjtő olyan jelenséget emelt át az írásosság szintjére, amely nem a változatképződés elvei alapján alakult ki, s valószínűleg a közösség által nem akceptált egyéni javaslatot, illetőleg annak lejegyzését jelenti.¹⁷ A dolgozatunkban párhuzamba állított változatok, valamint a velük együtt lejegyzett további információk alapján azonban úgy találjuk, hogy ez a lóráolvasó „rontóige” semmiképpen sem közösségi elfogadást nem nyert egyéni javaslat szintjén megrekedt alkotást őrzött meg, hanem az olyan invariánsokkal kapcsolatos, amelyek „egy régebben gazdag variáncsoport, típus elhalásának bekövetkezéséről” számolnak be.¹⁸ Igaz ugyan hogy Ortutay Gyula az invariánsoknak ezt a csoportját elméletileg tételezte föl, mint olyanokat, amelyeket a konkrét vizsgálat nem igazolt, mégis úgy találjuk, hogy dolgozatunk éppen egy ilyen elképzelt konkrét vizsgálat lehetőségét csillanthatja föl.

Mivel egy „rontóige” kihalását véljük bizonyítottnak látni az eddig ismert adatok alapján, azt is el kell mondanunk, hogy mire alapozzuk elképzelésünket. Ortutay Gyula időközönkénti, esetleg évtizedenkénti vizsgálatokat tart szükségesnek, hogy az elhalás ténye dokumentáltnak legyen tartható. Lássuk tehát, hogy adataink időközben hol és hogy helyezhetők el.

Kálmány Lajos följegyzése 1918-ban jelent meg, de életrajzából tudjuk, hogy akkor már régen nem járt Magyarszentmihályon, ahonnan az adat való. Bizonyára arról lehet szó, hogy egykori gyűjtését később vette elő, dolgozta fel, s csak 1918-ban került kinyomtatásra. Magyarszentmihályon ugyan nem volt állomáshelye, de volt Magyarszentmártonban és Németeleméren, ez a két helység pedig az említettnek közvetlen szom-

¹⁶ Az invariánsok mibenlétével és meghatározásával kapcsolatban lásd: ORTUTAY Gyula 1959. 210–212; VOIGT Vilmos 1966. 137; KATONA Imre 1969. 36; VOIGT Vilmos 1979; KATONA Imre 1969. 29.

¹⁷ Vö. ORTUTAY Gyula 1979. 210.

¹⁸ ORTUTAY Gyula 1959. 212.

szédságában van. Magyarszentmihályon egyébként Kálmány csak szórványos gyűjtést folytatott. Mivel az említett két helyen 1891 és 1894 között káplánkodott, a magyarszentmihályi lóráolvasó „rontóige” feljegyzése is erre az időszakra tehető.¹⁹ Ebből következik, hogy közzététele pillanatában a „rontóige” már majdnem három évtizedes „történeti” adatnak számított. Cziráky adatának első közzététele 1895-ben történt, de akkor már legalább öt esztendeje káplánkodott a faluban.²⁰ Ebből következően ez az adata az 1880-as évek derekáról-végéről származtatható. Berze Nagy János szövege, Banó István megállapítása alapján, a századforduló táján kerülhetett lejegyzésre, amikor Berze Nagy János kiterjedt gyűjtést kezdett meg szülőfalujában és környékén.²¹

A fentebb kihámozott időpontokból következően a magyarszentmihályi, gombosi és besenyőtelki adatok az 1880-tól 1910-ig terjedő időszakban kerülhettek lejegyzésre. Tudjuk természetesen, hogy ezt az időszakot csak nagyon tág keretek között állt módunkban megállapítani, s azt is, hogy minden adat másuttan került lejegyzésre. Tehát az időközönkénti vagy évtizedenkénti vizsgálat nem egy helyen készült. Ennek ismeretében mondtuk az előbbieken, hogy dolgozatunk csupán felsillantja egy elképzelt történeti szempontú vizsgálat lehetőségének *rekonstrukcióját*. A másik szépséghiba az, hogy tekintettel a rövid időbeli távra, voltaképpen azt is mondhatnánk, hogy a három elszigetelt adat azonos időszakban reprezentálja egy *kihalóban levő* negatív célzatú ráolvasástípus három átalakulási szakaszát. Az adatokkal kapcsolatban tehát nem egy probléma merülhet fel, mind olyan, ami ma már megoldhatatlan. Ettől függetlenül azonban — tekintettel arra, hogy történeti adatokról van szó — mindenképpen becses adatnak kell tartanunk mindhármát, nemcsak az előbbieken ismertetett funkcióvizsgálat és egyebek szempontjából, hanem azért is, hogy ha nem is sokat, de némi adalékot mégis szolgáltatott az invariánsok kérdéséhez is. A mintegy nyolcvan évvel későbbi gombosi adat, amelyet magunk gyűjtöttünk föl, végeredményben az előbbieken feltételezett szöveg- és ráolvaságyakorlat-elhalási folyamatot látszik ugyancsak alátámasztani. Nagy kár, hogy közbeeső adattal nem rendelkezünk.

Befejezésül csak utalni kívánnánk arra, hogy a funkcióváltással és -vesztéssel kapcsolatban tett észrevételeink, valamint az invariánsok kapcsán — azonos szövegek alapján — felvázolt elképzeléseink a jelek szerint tulajdonképpen azonos konklúziót sugallnak; a két közelítésmód alapján szinte biztosra vehetjük, hogy, felsorakoztatott ráolvasó szövegeink egymásnak variánsai, de egymástól egy típus kihalásának való-

¹⁹ Kálmány Lajos állomáshelyeivel és gyűjtőterületeivel kapcsolatban eligazít: PÉTER László 1952.

²⁰ 1890-ben már cikkezett a faluról a *Bácska* című lapban.

²¹ BERZE NAGY János 1981. 311.

színű szakaszai választják el őket. Kíváncsian várjuk az esetleges további adatok fölbukkanását, hisz voltaképpen azok erősítik meg vagy tehetik semmissé megállapításainkat és elképzeléseinket.

IRODALOM

- BERZE NAGY János
 1910 Babonák, babonás alakok és szokások Besenyőtelken. *Ethnographia* XXI. 24—30.
 1981 A századforduló táján feljegyzett hiedelmek, szokások és babonás történetek a Heves megyei Besenyőtelekről. Közreadta BANÓ István. Az Egri Múzeum Évkönyve XVIII. 311—329.
- CZIRÁKY Gyula
 1895 Bogojeva népe. Szabadka és Vidéke. 49. és 51. szám.
 1898 Bács-Bodrogh vármegyei Bogojeva és Gombos múltja. Különlenyomat a Tört. Társ. Évk. XIV. évfolyamából. Zombor.
- KÁLMÁNY Lajos
 1918 Rontóige és ráolvasás. *Ethnographia* XXIX. 105—106.
- KATONA Imre
 1969 A népköltészet általános problémái. In: DÖMÖTOR—KATONA—ORTUTAY—VOIGT: A magyar népköltészet. Budapest, 27—40.
 1979 A folklór és a folklorisztika általános problémái. In: ORTUTAY Gyula szerk.: A magyar folklór. Budapest. 11—37.
- MELIUS Péter
 1979 Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Sajtó alá rendezte SZABÓ Attila. Bukarest.
- MUNKÁCSI Bernát
 1910 Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Vogul népköltési gyűjtemény II/2. Budapest.
- OLÁH György
 1888 A boszorkányperek Békés vármegyében. A Békés vármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 1886—87. Békés—Gyula. 149—161.
- ORTUTAY Gyula
 1959 Variáns, invariáns, affinitás. A szájhagyományozó műveltség törvényszerűsége. Az MTA II. Osztályának Közleményei. 195—238.
- PÉTER László
 1952 Kálmány Lajos. Egy nagy magyar folklorista élete. Budapest.
- PÓCS Éva
 1968 A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái. Népi Kultúra — Népi Társadalom I. Budapest. 253—280.
 1977a Átok. (Lexikoncímű) Magyar Néprajzi Lexikon I. 166—167.
 1977b Szöveg—cselekmény—hiedelem összefüggései a nem epikus ráolvasásokban. Népi Kultúra — Népi Társadalom IX. Budapest. 51—93.
 1980 Statisztikai tényezők összefüggései a ráolvasások funkciójával. Népi Kultúra — Népi Társadalom XI—XII. Budapest. 469—484.
 1981 A magyar ráolvasások. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest.
- RÖHELM Géza
 1918 Nefanda carmina. *Ethnographia* XXIX. 271—276.
- VOIGT Vilmos
 1966 A variáns, invariáns és affinitás definíciója. *Ethnographia* LXXVII. 136—138.
 1979 Invariáns. (Lexikoncímű) In: Magyar Néprajzi Lexikon II. 632—633.

AGRÁRTÖRTÉNETI EMLÉKEINKRŐL*

BELA DURANCI

Ahogy Vajdaság etnikai térképét a soknemzetiség jellemzi, úgy kultúrájára is a polifónia jellemző. Az állandó migráció nemcsak embereket hozott erre a vidékre, hanem kultúrákat, egymástól sokszor eltérő kultúrákat is. Ma úgy látjuk, hogy ezek a kultúrák egymást kiegészítve határozták meg mindazt, amit vajdaságinak szokás mondani. Agrártörténeti szempontból is rendkívül izgalmas ez a Duna és Tisza közé ékelődött terület. Ez az a terület, ahol a nyugati és keleti hatások találkoznak, amiben nem kis szerepe van az említett két folyónak és a valamikor igencsak jelentős, Konstantinápolyt és Bécszet összekötő útnak. Az állandó migráció kifejlesztette az itt élők óvatossági érzékét is.

A vajdasági állattenyésztők löszre építkeztek, leginkább a folyók és mocsarak mentén vertek tanyát, itt művelték földjeiket és tenyésztették jószágaikat, s mindig készen álltak a menekülésre. Kerülték is a gyanús karavánokat, a hadjáratokat. A sok migráció változtatta, alakította Vajdaság etnikai térképét, s ez a vidék, bár ma is egységes, több nemzetiségű közösség.

Ne részletezzük a történelmet, de említsük meg, hogy Vajdaságra nagy hatással volt az egykori híres római város, Sirmium, a magyarok idejövetele és István király koronázása, ami egyben kialakította a határvonalat a nyugati katolikusok és a keleti pravoszlávok között, a törökök elől menekülő, bizánci hagyományokkal jövő szerbek betelepülése Magyarországra déli részeibe stb. Egy nagy ugrással a kolonizációs törekvéseket megvalósító Habsburgoknál vagyunk már, akik véglegesen kialakítják Vajdaság egységes paraszti architektúráját, és létrehozzák e területen a máig meglévő etnikai sokszínűséget.

Ezúttal nem részletezném a nemzeti kölcsönhatások megannyi változatát, következményét, érdekességét és értékét. Csupán arra vállalkozhatom, hogy előadásomban bemutassak néhány olyan, most már művelődéstörténeti s ezen belül népművészeti emléket, amelyek jellegzetesek a vidékre, s hiszem, az önök számára is tanulságosak lesznek.

* Elhangzott Egerben, a Műépítészeti Nyári Egyetemen, 1983 augusztusában.

Céлом, tehát, hogy rámutassak a vajdasági népi, azaz paraszti építkezés egynehány jellegzetességére. Tudatában vagyok annak, hogy nem lehet teljes mértékben áttekinteni és ismertetni a nemzetek közötti kölcsönhatások minden válfaját, azok tartalmi és formai meghatározóit, de kísérletet teszek néhány jellegzetesség feltárására és értékelésére.

Mindenekelőtt arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy mennyi leleménnyel alkottak népi építészeteink, s hogy ez a paraszti architektúra mennyire alá van rendelve a funkcionalitásnak, tehát rendeltetésének: esetünkben *az ember életének és gazdálkodásának*. Ez legjobban éppen a kezdetleges formákon mutatható ki.

A paraszti építkezés mindig a konkrét hely adottságainak van alárendelve, meghatározója a föllelhető anyag, valamint a természeti adottságok és viszonyok. Tekintet nélkül arra, kik, milyen nemzethez tartozók lakják. Itt talán csak az állandó tökéletesítésről lehet beszélni, arról, ki mit ad hozzá a tradicionálishoz, illetve hogyan idomulnak az újabb követelményekhez.

Bár a török hódoltság idejéből agrár jellegű tárgyi emlékeink nemigen maradtak, úgy vélem vizsgálódásunkat mégis ezzel az idővel kell kezdenünk.

A törökök vidékünket 1521-ben, tehát Nándorfehérvár, azaz Belgrád és Szerémség bukása után foglalták el. Buda elestével egyidőben, 1541-ben került török kézre Bácska, legtovább viszont Bánát tartotta önállóságát, egészen 1552-ig (ekkor került török kézre Temesvár és Arad). Ebben a három évtizedet magába foglaló időszakban a lakosság többsnyire csak menekült a törökök elől. A majdnem kizárólag pásztorkodással foglalkozó szerbek maradtak csak itt, de ők is messze elkerülték a főbb útvonalakat, és leginkább a mocsaras vidékeken húzódtak meg. Bizonyíték erre, hogy legtöbb szerb nemzetiségű Jovan Nenad Crninek, ennek a III. Ferdinánd és Szapolyai (Zápolyai) János közötti rövid időszak jelentős alakjának a seregében, kinek állomáshelye 1527-ben éppen Szabadka volt.

Egy 1593-ból való graboci kolostori emlék arról tudósít, hogy „... amikor a török Szulejmán legyőzvé a magyar királyt, Lajost” (II. Lajosról van szó), az új hatalom szerb keresztényeket telepít a magyar falvakba és városokba. Ugyancsak ebből a krónikából tudjuk, hogy a törökök engedélyezték a Graboc kolostor megépítését is, ami viszont azt igazolja, hogy ekkor erősödött a délről betelepülő pravoszlávság hatása. A török szolgálatban levő szerb martalócok családjai kiváltságokat is élveztek. Becskerek például Mehmed Szokolovicstól engedményeket is kapott, a pravoszláv egyház pedig kezébe veszi a jogi ügyek intézését, és a műveltség is jobbra csak a papság feladata lesz. A falvakban — köztudott, hogy a törökök nem itt éltek — úgynevezett patriarkális igazgatás volt. A szpahilukok és a gondviselési (timár) rendszer, amely a korábbi feudalist váltotta föl, bizonyára nem idézett elő olyan stag-

nálást, mint azt régebben sok történész állította. S minden bizonnyal nem a török hódoltság kezdetén. A Grabocból hazatérő dalmátok azt jegyezték le vidékünkéről, hogy „Magyarország gyönyörű és csodálatos ország, búzatermő és terméshozó...”, megjegyezve, hogy ott minden megtalálható, amire az embernek szüksége lehet. Érthető a tengermel-
lékieknek a lelkesedése, hiszen ott, Dalmácia karsztjai között az éhség uralkodik.

Már a török időkben is komoly kereskedelem volt, főleg borral, búzával, szalmával..., de kereskedtek szőlőskertekkel, vízi- és szélmalomokkal is. A Fruška gora-i Remeta nevű kolostor például 1669-ben 3000 oszporáért vásárolt vízimalmot, amelyet már a következő évben kétszer akkora összegért adhatott el. Az ugyancsak Fruška gora-i Krušedol kolostornak, a török uralom vége felé, 3—4000 birkája, 1000 szarvasmarhája és 140—150 ökre van. Földjeit már akkor négy-öt ekével szántották, évente 3—4000 kalangya búzájuk és 6000 pint (1 pint kb. 1,5 liter) boruk termett.

A török időben tehát jól megszervezett birtokok, úgynevezett szpahilukok voltak, gazdasági épületekkel ellátott kolostorok. A portyázó pásztorok pedig *veremházakban* (zemunice) laktak. A középkori falvak elnéptelenedtek, pusztaságokká lettek, elvesztették eredeti rendeltetésüket. Nos, ezeknél a vermeknél, veremházaknál kellene megállni egy percre, annál is inkább, mert sok útleírás is említést tesz róluk.

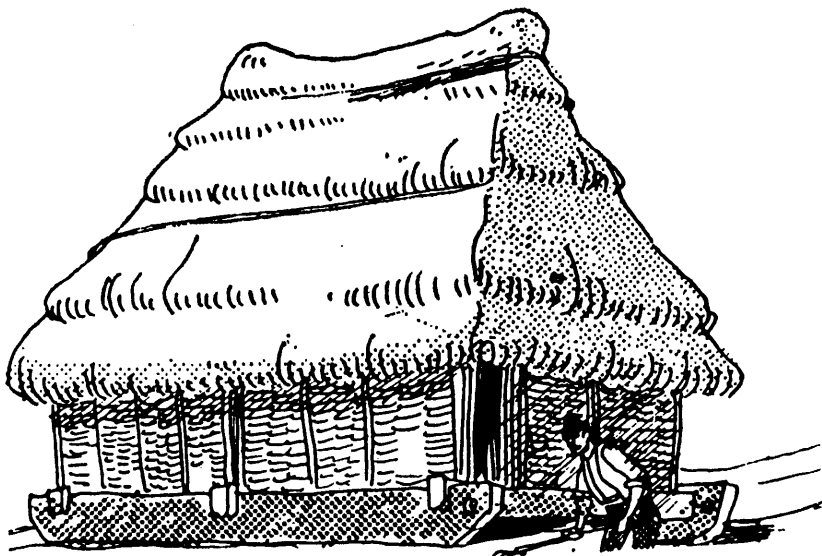
Gróf Csáky Imre kalocsai püspök, bizonyos ellenszenvvel írva a vidékről, 1718-ban megemlíti, hogy az ottaniak „jobbára földalatti rejtékhelyeken, mintsem a földön élnek, s nem építenek semmi maradandót...”

Egy még régebbi írásos emlék, bizonyos Braun útleíró viszont 1669-ben ezt írja: „... hogy kíváncsiságunknak eleget tegyünk, leszálltunk lovainkról és be-betértünk házaikba, amelyeket jobb állapotban találunk, mint gondoltuk volna. Szobájuk volt, fából készült kéménnyel, s azon a távolabbi falon ablak volt, kissé kiemelve a föld felszíne fölé. A szoba rendezett volt, mint a földön épült szegényházakban. Minden egyszerűnek tűnt, az ottani vidék szokásait tükrözte.”

Az egyéb leírások e két szélsőséges között mozognak.

Az azonban nyilvánvaló, hogy ezek a vermek nem oduk, hanem építmények, racionálisan megépített primitív építmények, amelyek összhangban vannak az akkori lehetőségekkel és szükségletekkel. Jellemzői, hogy:

1. Gyorsan és olcsón fölépíthetők és mobilisak;
2. Könnyen hozzáférhető anyagból készülnek, mint amilyen a föld és a fa. Mindkettőből van bőven.
3. Nehezen fedezhetők fel a síkságon is.
4. Nem jelentenek különösebb értéket, és ezért könnyen otthagyhatók, ha szökésre kényszerülnek, ha jobb legelő után kell nézniük, vagy ha járvány pusztít.

A török idők után a veremházakból ilyen szántalpas kunyhókba költöztek vidékünkön

Az imént említett háztípus részben mobilis, de szinte teljesen annak tekinthető a nálunk „kučer” néven ismert, a kunyhó és házacska egy-fajta ötvözete, amelynek, elődeit és újabb változatait a Jugoszlávia déli részein elterülő Kosovo tartományban még századunkban is megtalálhattuk. Tehát pontosan ott, ahonnan valamikor az itt élő, főleg szerb lakosság jött. A kučer valójában szántalpas kunyhó, amelyet ökrökkel vontattak. Ilyenre emlékezik vissza Stojan Novaković (1842—1915) tudós is, aki a múlt század közepén, gyermekkorában, maga is hasonlókat látott. Egyiknek maradványaira 1937/38-ban akadtak a bácskai Bođani község határában. Sajnos azóta az árvíz már teljesen megsemmisítette őket.

A XVIII. század elején a mai Vajdaság területét szinte kizárólag szerbek lakják, s még a magyar térképek is vidékünket „Rasciá”-nak, „Rácország”-nak, illetve „Rácvilág”-nak jelölik. E ténynek történeti magyarázata, hogy a török hódoltság idején betelepült szerbek zömmel itt maradtak, s hozzájuk csatlakoztak 1690-ben az imént említett vidékről, a mai Szerbia déli részéről, az Arsenije Čarnojević vezette szerbek, megalakítva ezzel az ún. határörvidéket. 1690 és 1743 között a pravoszláv szerbek és az ugyancsak idetelepített katolikus horvátok (bunjevácok vagy dalmaták, ahogyan az újabb szakirodalom nevezi őket) főleg a Tisza és a Száva folyó mentén teljesítenek katonai határörvédő feladatot

a törökök ellen. Tekintve, hogy csupán a hadviselés a feladatuk, a földművelésre és tartósabb objektumok építésére nemigen fordítottak gondot. A katonai hatóságok ezért elrendelték, hogy kötelesek házakat építeni, a települést pedig palánkkal körülvenni. A vesszőből épült palánkon mindössze egy bejárat maradhatott, hogy a házcsoportot könnyebben védhessék.

Az őshaza hagyományainak megfelelően ezeket a házakat, pontosabban kunyhókat vesszőből fonták. Hogy milyen építmények lehettek, könnyen megértjük, ha elolvassuk Runjanin leírását, aki szerint: „Egy-két ember minden ilyen építményt a vállán mérföldnyire is elvihetett...” Ugyancsak tőle tudjuk, hogy 1773-ban a közigazgatás elrendeli a cölöpös építkezést. Moosaras területen az ilyen építkezés felett meg leginkább. A rendelet magába foglalta azt is, milyeneknek kell lenniük ezeknek a házaknak. Két helyiség kell legyen — hangzott az előírás. Egy háromablakos szoba és egy kéményes konyha. Még a XIX. század legelején is voltak ilyen házak a rendezett falvakban.

S ezzel elérkeztünk ahhoz az időszakhoz, amely a legjelentősebb Vajdaság eddigi történetében. Az 1750 és 1780 közötti három évtizedben vagyunk, amikor a Habsburgok udvari kamarája egy európai viszonylatban is egyedülálló, merész lépésre szánta el magát. Több száz települést hoztak létre, benépesítve a vidéket német, magyar, szlovák és ruszin lakossággal. Ebben az időben végzik a határrendezést, a falvakban pedig házhelyeket jelölnek ki. Sakktábla mintájára egymásra merőleges utcák alakulnak ki. Az addigi legelőket termő szántóföldekké változtatják, és megkezdődik a földművelés. A mocsaras vidékeket lecsapolják. 1802-ben készül el a mindössze kilenc év alatt megépített bezdán—földvári csatorna, ami „Délkelet-Európa legnagyobb méretű építkezési vállalkozása a római idők óta”, mondja róla Nikola Petrović *Hajózás és gazdálkodás a Közép-Duna-medencében a merkantilizmus idejében* című, tavaly megjelent könyvében. A lecsapolással kitűnő termőföldek keletkeznek, s azóta is Vajdaságot Európa éléskamrájaként emlegetik.

Ebben az időben alakul ki a *vajdasági paraszti háztípus*, amelynek legfőbb jellemzője, hogy teljes egészében a mezőgazdaság és az állattartás szükségleteinek van alárendelve. A házat jellegzetes gazdasági épületek egészítik majd ki.

A VAJDASÁGI HÁZ

A föld felszínén épült elsődleges szerb házak a szerbiai, azaz a kovóvi *jobbágyi házak* mintájára készültek. Egy helyiségből álltak, szalmával fedték őket és szabad kéményesek voltak. Előttük *tornác* (pitvar) húzódott. A kétosztatú ház kialakulásával különvált a *lakórész* és az *istálló*. Még később a ház szabad kéményes konyhából és szobából

tevődik össze. Mindkettőnek a tornácról volt a bejárata. A három- sőt több osztatú házak tulajdonképpen az előbbi megtoldásával alakultak. A házzal együtt, azaz az újabb hálókamrákkal együtt hosszabbodott a tornác is. Ezek tulajdonképpen egyszobás lakások („váját”-ok) voltak, s minden házaspárnak volt egy ilyen szobája. A nagycsaládszervezet bizonyára ismeretes fogalom mindannyiunk előtt. Nos, az ilyen nagycsaládoknál volt divatos az említett háztípus. A nagycsaládról még annyit, hogy itt az apa volt a tulajdonos, s az ő szava volt mindig a döntő. Tornácos házak gazdag eszermegoldással épültek. Nádfedelesek voltak. A XVIII. század második felében történt betelepítés rákényszerítette a szerbeket is, hogy szétszórt házaikat és szórványtelepüléseiket a rendezett falu követelményeinek rendeljék alá. Ezzel valójában a hálókamrák is megszűntek.

A hatóságok által elrendelt háztípus a *svábház* lett. Ez előbb ugyancsak kétsztatú volt, majd pedig háromsztatú lett. Vert falú, nádas, széles eszermegoldású, de tornác nélküli házak voltak ezek.

Az ilyen háromsztatú házak lettek aztán a jellegzetes vajdasági házak, e táj architektúráját ma is ezeken a házakon vizsgáljuk. E kolonista házak a szerb házaktól kölcsönözték a tornácot, de a további fejlődésben bizonyos variánsok is megfigyelhetők. A szerb háznál, mint mondtuk, megszűnnek a hálókamrák és a bográcsláncos szabad tűzhelyek is. Helyébe a háromlábás katlan, majd a még gazdaságosabb és tisztább *sparhelt* kerül.

A betelepítéskor keletkezett falvak szinte mind a sakktábla szabályszerűségét tükrözik. A törökök is a múlté, mint ahogy az autochton lakosságú történelmi falvak is. De felismerhetők még ma is az ilyen régi központok. Elhelyezésükről, kanyargó, szűk utcáikról, a házak sűrűségéről. (Szépen látható ez Bački Breg — Béreg példáján.) A betelepítés után létrejött falvak szinte teljesen egyformák. Csupán a gazdasági épületek elhelyezésében és a mellékhelyiségek tekintetében lesz majd némi eltérés, valamint a homlokzatok kialakításánál. A gazdasági épületek közül a hambár és a góré lesz jellegzetes, néhol az utcára, másurt pedig az udvar hátsó részébe kerül. A homlokzatok tekintetében a magyar házaknál a napsugaras homlokzat a jellegzetes, míg a szlovákok az élénk, főleg kék színű, érdekes színhatású megoldásokat kedvelik. A valamikor érdekes, lépcsőzetes, fűrészfogakra hasonlító háromszöges oromzatot ma már alig találunk.

Az eléggé megbízhatatlan szóbeli közlést arra vonatkozóan, hogy hogyan is néztek ki valamikor a házak, még ma is ellenőrizhetjük, de jobbra csak a gazdasági épületekben. A búza tárolására szolgáló *hambár* (neve is török eredetű) elődeit már a részben nomád életmódot folytató parasztoknál is megtaláljuk. S micsoda ötlet! Szántalpas, nádból font hambárok voltak ezek, amelyeket vontatni lehetett. Ismerjük a cölöpös megoldást is. Ezek a hambárok őrzik tulajdonképpen legjobban

Mozdítható és rögzített hambár

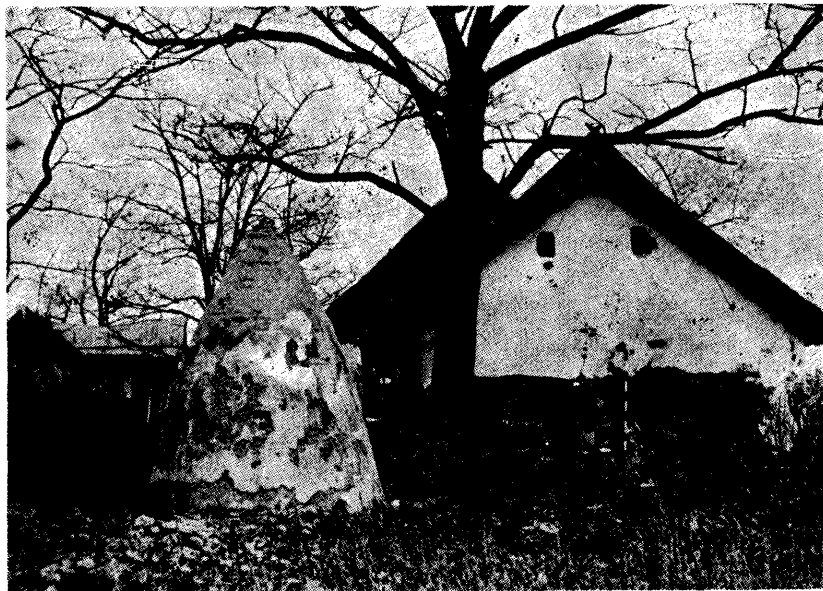
az egykori hálókamrás megoldásokat is. A különböző formákat elemezve, azt kell mondani, hogy a célszerűség mellett nemegyszer az esztétikai érzék is kifejezésre jutott. Érzékkel építettek népi építőink, ez nem lehet vitás.

A már bemutatott paraszti háztípus mellett más jellegzetes épületeket is ismerünk. Mindenekelőtt a vízi-, szél- és szárazmalmok érdekesekek, de az olajsajtólók, dohányszárítók, paprikamalmok, jégvermek, búzavermek és a borospincék is. Ezeknek szerintünk nem is annyira vajdasági, mint pannon jellegük van.

A vajdasági műemlékvédők mindent megtesznek, hogy megőrizték az enyészettől a tartomány agrártörténeti emlékeit. Regisztráljuk az arra érdemeseket, s amit csak lehet, újjáépítünk és konzerválunk. Egy nemrégiben készült jegyzék szerint a nyilvántartott agrártörténeti emlékek között van:

— falusi tájegység	3
— parasztház	12
— hambár, góré és egyéb, tárolásra szolgáló építmény	20
— szélmalom	3
— vízimalom	3
— hengeres malom	1
— búzaverem	1
— szárazmalom	1
— olajsajtoló	1
— hálókamrás ház (váját)	1

Ez a szám nem tekinthető véglegesnek. Ugyanis itt csak azok az agrártörténeti emlékek vannak felsorolva, amelyeket restauráltunk és megőrdtünk. Ezek mellett több megőrzött parasztházat mint ismert szemé-

Kúp alakú tyúkól egy šupljaki szálláson

lyek szülőházát vagy pedig jeles történelmi események színhelyét restauráltuk. A tartományi területi műemlékvédők megannyi hasonló emléket regisztráltak és ajánlották megvédésüket. A szabadkai Műemlékvédő Intézetben például sok napsugaras oromzatot evidentáltunk: Staponon hambárok, Béregegyháza gyönyörű tájházegyüttest regisztrálhattunk. Bácsmonostoron pedig még ma is működő mészégetőt. Nemrégiben jelent meg Harkai Imre topolyai kutató *Temerin népi építésze* című könyve, amely ugyancsak felhívja a figyelmet a község tájházegyüttesire, „kiblikre”, azaz érdekes és jellegzetes oromzatokra és gazdasági épületekre. Itt még találtak szétbontatlan mezei tégláégető kemencét is. A megőrzött nagyobb egységek közül viszont említsük meg a szerémségi Kupinovo etno-parkot, amely sajátos állati és növényi rezervátum lett.

Kupinovo az egykori királyi város, Kupinik helyén van. Ez a Kupinik még a XIV. században keletkezett, Szent Luka temploma pedig, amely körül az etno-park létrejött, a XV. században épült. Körülötte több szépen megőrzött épület van. Köztük a Putnik család XVIII. századi „hátárvidéki típusú” családi háza. Ennek a háznak az udvarába hozták át Sibač faluból az ugyancsak XVIII. századi hambárt.

Még egy hasonló etno-park van kialakulóban, a palicsi. Itt elsősorban Észak-Bácska jellegzetességeit szeretnénk megőrizni, legfőképpen pedig a Szabadkát körülvevő jellegzetes szállásokat.

Ezek a szállások mint e síksági vidék, az egykori puszták különös akcentusai még megvannak ugyan, de nyilvánvaló, hogy ott, ahol keletkeztek és sikerrel töltötték be küldetésüket, tovább nem maradhatnak. Sok közülük lakatlan már, s valamennyi roskadozik. Egyet már áthelyeztünk a tó mellett létrejövő parkba, de több jellegzetessel kellene megtenni ugyanezt.

Érdekesége ezeknek a Szabadka környéki, elsősorban pedig a Györgyeni-szállásoknak, hogy fejlődésük nem a város fejlődésének függvénye volt. Nem a város terjedt a pusztá felé, hanem fordítva a pusztá a város irányába.

Amikor a bunyevácok engedélyt kaptak, hogy határőrökként letelepedjenek, Szabadkát délnyugat felől közelítették meg. Ezek a bunyevác állattenyésztők elfoglalták a mocsár melletti legjobb földeket, veremházaikat is itt építették. Minden nagycsalád két földkupaccal jelölte birtokának szélességét, s maga a birtok csak a határ felé, azaz befelé és nem szélességben terjedhetett. A vízen túl sem, mert ott is, és ugyanilyen rendszer alapján telepedtek le nagycsaládok. A megélhetésükhöz szükséges pusztákhoz a györgyeni állattartók földfoglalással jutottak.

Az ideköltözött bunyevác határőrök, azaz független parasztok, kettős lakhelyet alakítottak ki: szállást építettek a pusztákon és házat a városban, annak a délnyugati részén, a város és az ugarföldek között. Miért volt erre szükség? Mert az élet megkövetelte! A belterületek ugyanis szőlőgazdálkodásra alkalmas homokos talajúak, míg a kültelkeken növénytermesztésnek megfelelő fekete föld van. A „csernozjom” gyorsan kiszorította az állattartást, pontosabban az állattenyésztés másodlagos lett.

A határőrvidék 1743-ban történt megszüntetése spontánul vezetett oda, hogy a lakosság a városba irányuljon, olyannyira, hogy végül a város már kötelezte is a szállásiakat városi ház építésére. Mellesleg legyen mondva ez többek között azért történt, hogy könnyebben ellenőrizhessék az adófizetést.

Érdekes, hogy ezek a szállások az 1697-es zentai csata, tehát a török kiűzése után jöttek létre. Ekkor az egykori veremházaktól nem messze épültek a szállások. Az egykori legelők a szállástól egészen a határig terjedtek, szélükön kisebb területet már műveltek is. Innen látták el a családot. A fokozódó mezőgazdasági termelés következtében mind nagyobb és nagyobb terület vált szántófölddé, s ez mindinkább közeledett a szálláshoz. Olyannyira, hogy végül már csak egy kis tisztás maradt meg a szállás körül, jeleként az egykori legelőknek. Ekkor a szállást már be is kellett keríteni, mert a jószág kárt tett volna mezőgazdasági termékeikben. Az 1890-es szabadkai összeírás szerint Szabadkán a városban 5708, míg a környező falvakban és szállásokon 5333 ház volt.

A SZÁLLÁSOKRÓL

A szállások* vagy tanyák legfontosabb épülete a lakóház. Előbb kétosztatú, majd később, a tiszta szobával bővülve, háromosztatú lett, tehát pontosan olyan, mint a hasonló falusi ház. De a szállásokon sohasem építettek ún. határőrvidéki házat, olyat, amelynél egy fedél alatt volt a ház és a tornác. A tanyai háznál a tornác (ámbitus) mindig a házhoz toldott fedél alatt volt, végein pedig egy-egy „spájc” helyezkedett el. Csak 1883-tól kezdődően, de rövid ideig épülnek az ún. nagy szállások, amelyek már más beosztásúak, s ezeknél egy tető alatt van a tornác rész is, de nem nyitott formában.

A hagyományos szállás alapja: téglalap. A ház vastag vert falból, tetőzete nádból készült. Hosszú, nyílások nélküli oldalát az északi hideg szelek felé fordították. Déli oldalára építették a szabad kéményes konyha ajtaját. A konyha tehát huzatos volt; a huzat nemcsak a konyhaszapot vezette el, hanem még a legyeket is távol tartotta. A háromlábas katlanban mindig volt meleg víz, alatta pedig parázs, amelyből ételkészítéshez bármikor tüzet éleszthettek. Innen fűtötték a konyhától jobbra és balra levő szobák kemencéit is. A kéménynyílásban füstölték és tárolták a disznóságot, a sonkát, szalonnát, kolbászt. Ez a szállási ember fő távashi eledele. Teljesen elfogyini leginkább csak ősszel szokott, amikor a mezei munkának már vége, s a gabona a görékben és magtárakban van. A keleti oldalon elhelyezkedő szobát nevezték háznak. Ebben lakott az apa — a nagycsalád irányítója — feleségével és az apró unokákkal. Őket ébreszti az első hajnali napsugár, s ők indítják munkára a házbeliakat. E keleti szoba közvetlen közelében volt a tyúktól. Ennek is megvan a maga miértje. A háziasszony, idősebb lévén, már leginkább nem volt mélyen alvó, tehát ő hallotta meg leghamarabb, ha róka jelent meg az ól közelében, vagy más veszély leselkedett. Nyugat felől épült a tiszta szoba. Ez leginkább csak vendégfogadásra szolgált, a házbelieknek ide ritkán volt bejárásuk. A nagybetegnek is itt ágyaztak meg, s itt ravatalozták fel a halottat is. A városba szállítást tartották itt kiterítve. Mert a tanyán vagy tanyacsoportokon temető nem létezett. Ha csak lehetett, a beteget a városba vitték, mert a szálláson dolgozni kellett. A városi házban leginkább élt valaki — gyakran a pártában maradt lány, vagy vénlány és kötelezően hozzá szállították azt, akiről úgy vélték, napjai meg vannak számlálva.

* A szállás szót már Jovan Cvijić 1902-ben megjelent *Antropogeografski problemi Balkanskog poluostrva* című könyvében is említi. A *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje* (Belgrád, 1966) meg is magyarázza, hogy „a čardak” (góré) szónak és a szállásnak is több értelme van. Nyugat Szerbiában a kukorica görét (koš za kukuruz) hívják szállásnak, a Száva és a Duna közelében pedig a magtárat nevezik így (312—313 old.).

Jellegzetes györgyéni szállás

A szállásiak életét az apa szervezte meg. Szava szent és sérthetetlen volt, mindaddig, amíg szenilis nem lett. Az ő feladata volt, hogy mindent felmérjen és mindenről bölcsen döntsön.

A szállásnak is, mint mindennek a világon, szigorú rendje volt. Nos, kövessük végig ezt a rendet:

— A szállás előtt állt a terebélyes eperfa. Fontos fa — mondogatták az öregek. Pótolja a gyermekeledelt, hűvöst biztosít, télen pedig erre a fára aggatták föl kifagyni a húst, s itt száradt a gyorsan romlandó disznóság, a véres hurka, a svartli stb., s végül, de nem utolsósorban, az eperből igen jó és erős pálinka főtt, amellyel a szállási felnőttek reggelként „kiöblítették” a szájukat.

— A szállási kijárattól balra, a bevezető útnak átellenben épült meg a szabályszerűen hosszú ló- és tehénistálló. Az istállók tehát olyan helyen voltak elhelyezve, ahonnan a szél a mező felé fúj, elhordva a kellemetlen istállószagot. Az istállónak a lovak felőli részében laktak a férfiak, a szarvasmarhák felőli részében pedig a nők.

A szállási épülettel szemben volt a fészker. Itt tartotta a tanyasi gazda a kocsiját, ekéit és egyéb szerszámát. A góréban aludtak a ház legényei. Alatta disznóólak voltak. Így a tanyának ez a része is állandó felügyelet alatt volt.

A két osztatú úgynevezett kis ház újabban a nappali ott-tartózkodást

Tornácos-ámbitusos ház Palics környékén

biztosította. Valamikor ez volt a béresi ház. Itt a béres élt családjával.

Az úgynevezett spájcoknak különös rendeltetésük volt. A gazda felesége, aki a ház nőtagjait irányította, itt helyezte el például az újonnan jött, leginkább még kissé félénk menyecskét. Itt „gyengélkedett” a menyecske, s leginkább innen indultak az új életek is.

A szállást körülvevő tisztáson nevelkedtek a gyerekek. Leginkább a jószágot őrizték. A más, komolyabb fizikai munkára nem való legidősebbeknek is ez volt a feladatuk.

Később, a nagycsaládok szétbomlásával, a szállás körüli földet a testvérek között szétosztották. Ekkor keletkeztek a tanyacsoportok, szállás-sorok. Mindenki megépítette a maga tanyáját. Györgyénben így keletkezett például a Dulic sor, a Stipic sor vagy a Prčić sor.

A városi házak eleinte a családfőntartók, az asszonyok és gyerekek téli lakhelyei. Ugyancsak ide hozták — mint mondtuk — a végórájukat váró öregeket is. Idővel a férfiak közül is költöztek ide, leginkább azért, mert szakmájuk a városhoz kötötte őket. A mai szállások tulajdonosainak már nincs városi háza, mint ahogy kiveszett az a szokás is, hogy vasárnap és ünnepnap a szállási ember kötelezően bemegy a városba. Ma már csak rokon látogatás okán mennek a tanyasiak a városba. Mondtuk, hogy régebben nemigen haltak meg a szálláson. Ma már a szállás is lassan elhal. Szállásainkat tehát csak etno-parkokban őrizhetjük meg.

A jellegzetes széles utca — Bácsmonostor

A változások előbb a patriarkális nagycsaládszervezetet bomlasztották fel, ma pedig már annak vagyunk tanúi, hogy a szállási világgal eltűnőben van e népi építkezés is. Pedig, mint láthattuk, mennyire a dolgok logikus menete és a szükséglet alakította ezeket a formákat.

Erre az előadásra készülve, csupán a legjellegzetesebb típusokat vettem elő s a Vajdaságra jellemzőket. Bemutattam különálló házat és a nálunk *sor* néven ismert csoportokat, mint a vajdasági síkság egyik legfőbb jellemzőjét. A háromosztatú ház másfelé is ismert, de tudjuk, hogy mindenütt a helyi körülményekhez idomult. Függett az anyagi körülményektől is, de a klímától, tájtól egyaránt. És sehol sem tükrözött beteges versengést, amelyet ma lépten-nyomon láthatunk.

Megmutattam több hambárt, a mezőgazdaságból élő ember legjelentősebb gazdasági épületét. Mennyi leleménnyel tervezték ezeket a névtelen tervezők. Sokszor még esztétikai értéket is képviselnek épületeik, holott mindez csak a tapasztalat, a tudás és az ötlet szülötte. Nem kellett nekik sem egyetem, sem főiskolai oklevél!

A szállással azért foglalkoztam részletesebben, mert felénk a szállás valóban sokáig, sőt legtovább állt ellen a városias építkezés csábításának.

Még egyszer összegezem:

A modern architektúra berzenkedik az ornamentikától, a „felesleges-től”, a stílusváltozatoktól. Ugyanakkor a népi, paraszti építészet sohasem adta föl a legcélszerűbb (akár kompozícióról, akár a funkcionalitásról van szó) megoldások keresésének elvét. Eredetiségét és önállóságát is akkor veszítette el, amikor lakosai a várost választották.

Tudatában vagyunk a tanyák végnapjainak, s hogy ezek a szállások már ma is csupán agrártörténeti emlékek. De ne feledjük, van ezeknek az emlékeknek a modern architektúra számára is egy üzenetük: a funkcionalitás mint legfőbb tényező mellett nem szabad megvetni a forma szabadságát sem, szabadjára kell engedni a képzelőerőt. A szállás annak az embernek a természetes lakhelye volt, aki kedvelte a díszítőelemeket (szimbolikus jelentésük vagy szépségük miatt), s így a tanyákon emberhez illő, a tájba viszont beillő méreteket alakított ki. A modern architektúra néha mintha nem lett volna jelen azon az órán, amikor ezekről a dolgokról tanultak.

(*AUGUSTIN Juriga felv.*)

B. Gy. fordítása

DOKUMENTUM

PILINSZKY JÁNOS BELGRÁDI INTERJÚJA 1975 ŐSZÉN

A hagyományos belgrádi Októberi Írótalálkozóra 1975 októberének derekán két magyarországi íróvendég is érkezett: Pilinszky János és Csuka Zoltán. Pilinszky sajátos és lebilincselő jelenségnek bizonyult ebben a nemzetközi írói forgatagban; ma, majdnem egy évtized távlatából nem érdektelen belelapozni az akkori napok belgrádi sajtójába, hogy megtudjuk, mit látott meg az Apokrif kötetjében az akkori napok mindig rohangászó riportere, aki számos hírességgel akart találkozni, szavait följegyezni s természetesen helyet szorítani számára a mindig csak rövid cikkeket elviselő rovatban. Tudjuk, milyen a hírlapi örökkévalóság; a hírlapokat eldobják, s aztán évek, évtizedek múlva jönnek az ütdőött filológusok, akik könyvtárakban lapozzák a múlt sajtóját, s könyvéig koszosan, portól prűszkölve remélik az egykor elejtett szavakat meglelni, valamit találni, ami egy betűvel, szóval, mondattal hozzájárulhat a Költő emberi, költői arculének, magatartásának megvilágításához.

Az említett 1975-ös év októberében a belgrádi *Politika* két ízben is foglalkozott az Apokrif kötetjével: 17-én a nagy seregszemlében az ő neve is említésre került, majd pár hét múlva, már a találkozó befejezése után, november 3-án rövid fényképes interjú jelent meg vele Rada Saratlić tollából. (Nem érdektelen az interjú címe és alcíme sem: *Költészet, hallgatag nők és a mag*... Beszélgetés Pilinszky Jánossal, a kivételes és szokatlan magyar költővel.) Ez volt az a rövid cikk, illetőleg interjú, amit a napilap kulturális rovata, terjedelmi kötelmek miatt, elbírt. Az interjúkészítő Rada Saratlić azonban hosszabban beszélgetett Pilinszky Jánossal. Ezt a beszélgetést másfél hónappal később az ugyancsak belgrádi *Književne novine* közölte. Találkozások főcímmel december 16-i számában. A *Politikában* közölt beszélgetés voltaképpen néhány kivonatát adja ennek a hosszabb beszélgetésnek, s az idézeteket összekötő riporteri információk is lényegében azonosak avval, ami a *Književne novine*ben később napvilágot látott. Az alábbiakban ennek a hosszabb interjúnak a teljes fordítását közöljük, e sorok írójának (az interjú fordítójának) néhány eligazító-kiegészítő lapali jegyzetével. Megjegyezzük, hogy az interjúban emlegetett szerbhorvát nyelvű Pilinszky-kötet megjelenéséről nincs tudomásunk. S végül az interjú fordításos szövege előtt közöljük Pilinszky egyik kisesszéjét, amely *Egy lírikus naplójából* címmel jelent meg az *Új ember* 1976. évi augusztus 1-jei számában. Az olvasó látni fogja, hogy az esszében elmondottak néhány ponton találkoznak azzal a gondolatmenettel, ami az interjúban is fölcillant. Az Apokrif kötetjét szemmel láthatóan 1975 októberében is azok a kérdések foglalkoztatták, amelyek később is, amikor ezt a kisesszéjét írta.

A nagy művész legfőbb feladata, hogy újra és újra semmit se tudjon. Csak akkor képes megismételni azt a rendkívüli monológot, amit a csecsemő folytat egy-egy különálló tárggyal az összefüggések könnyítése nélkül.

Egy gyerek monológja a világ szüntelen keletkezésével érintkezik, míg a felnőttek menhetetlenül az összefüggések okos, könnyítő, de kétségtelenül másodrendű szintjén igyekeznek bármit is megérteni és elhelyezni. A fölnőtttség — ha ugyan sikeresnek nevezhető — a konstrukciók táguló körébe él. Egy csecsemő önmagában néz még mindent, s így, ha nincs is áttekintése, a keletkezésről mérhetetlenül többet tud, mint mi, akik beszélni tudunk már a világ legalábbis helyi struktúráiról. A tudás a miénk; a gügyögés az övék, de amíg egy művész — legyen bár a megértés és az összefüggések embere — csakugyan művész, újra és újra semmit se kíván tudni, s intellektusával újra és újra arra a zéró-pontra kíváncskodik vissza, amikor a ceruzát egyedül érdemes kézbe venni.

Minden igazi művészet kizár mindennemű rutint. A dadogás az alfája és az ékesszólds az ómegája. Persze ennek a „stílusnak” kizárólagos jegye, hogy vak legyen, mint Homérosz. Vagyis olyan stílus, amit akár önkézzével vakított meg az igazság. Odipusz király.

(Pilinszky János: Egy írikus naplójából, 1976)

JUNG Károly

*

MINDENKOR ÚJRA SEMMIT SEM TUDNI

A BELGRÁDI KNJIŽEVNE NOVINE BESZÉLGETÉSE PILINSZKY JÁNOSSEL

Pilinszky Jánost, a költőt nem ismerjük. Azon a pár versen kívül, amely a Nolit Kiadónál megjelent *Újabb magyar líra*¹ című antológiában olvasható, olvasóink alig tudnak valamit életművéről. Az *Újabb magyar líra* című válogatást Danilo Kiš és Ivan Ivanji fordította, s benne olvasható Pilinszky csodálatos Apokrif című verse, amely valóságai lenyűgözte az Októberi Írótalálkozó résztvevői számára rendezett irodalmi est közönségét.

Mégis, ha e pár vers ismeretében beszélget el valaki a költővel, egy pillanatra sem szabadulhat attól a benyomástól, hogy kivételes költői jelenséggel van dolga. Nem mindennapi költővel, még a kortárs költészet gazdag színképében is. Mély benyomást gyakorolt mindazokra az alkotókra, akik találkoztak vele az Októberi Írótalálkozó során. „Pilinszky bámulatos jelenség, van benne valami angyalszerű” — mondta róla Pero Mužijević, a villágirodalom tanára a belgrádi egyetemen. Mužijević egyébként nem tartozik a túl hamar lelkesedő emberek közé.

Pilinszky Jánosra, mint a kortárs magyar irodalom egyik legnagyobb költőjére, először Vasko Popa hívta fel a figyelmünket; ugyanazt mondta

¹ *Novija mađarska lirika*; Priredili Ivan Ivanji i Danilo Kiš; preveli: Ivan Ivanji, Danilo Kiš i Ivan V. Lalić; Nolit Kiadó, Belgrád, 1970. A kötet Pilinszky következő verseinek szerbhorvát fordítását tartalmazza: Trapéz és korlát; Őszi vázlat; Fabula; Agonia Christiana; Apokrif. (A fordító megjegyzése.)

el róla, amit magunk is éreztünk később. Azután Danilo Kiš is ugyanazt mondta. Éppen ezért jó lenne, ha a Bagdala Kiadó minél előbb megjelenetné Pilinszky verseit. A kötet címe *Ikonok velegrada* lesz (Nagyvárosi ikonok), sajtó alá Stojan D. Vujičić rendezte, aki már eddig is sokat tett a magyar irodalom jugoszláviai megismertetése érdekében.

Pilinszkynek eddig négy kötetben jelentek meg a versei. Ezek: *Trapéz és korlát*; *Nagyvárosi ikonok*; *Szálkák és Végkifejlet*.² Mindössze két-három esszét írt. Műveit több világnyelvre lefordították. Ted Hughes angol költő, Sylvia Plath férje nyolc év alatt ötvenkét verset fordított le Pilinszkytól. A nagyszerű Apokrifet ötször fordította le, s most végre elkészült vele. Kész már a leendő angol kötet előszava is. Ted Hughes szerint jelentős kötet lesz az angol Pilinszky-válogatás. Ted Hughes odáig ment, hogy félbeszakította a mű nyomását, hogy a legújabb négy költeményei is elkészüljön.

A NYELV TŰLHALAD RAJTAM

Bizonyos értelemben először mutatkozván be közvéleményünk előtt, Pilinszky János a születéséről beszélt nekünk, majd második születéséről, a költőiről, ars poeticájáról, világlátásáról, pontosabban világélményéről.

— Tehát az ember először megszületik. Én 1921-ben születtem Budapesten, Nyilas jegyében; az asztrológia szerint egy hajszálon múltott, hogy nem lettem bűnös. Ennyit a születéssel kapcsolatban.

— Művészi születésem? Nem ismervén még az egzisztencialistákat — ifjúkorom személyes problémák jegyében telt el —, homoszexuális voltam, az egyedüllet értelmében, nem pedig a gyakorlat értelmében.

— A háború és a belőle következő társadalmi változások, a szörnyűségek, a háború botránya és a gyűjtőtáborok (Pilinszky megismerkedett velük — R. S. megjegyzése) számomra a legnagyobb sértést jelentették; nem élmény: — sértést. De ugyanakkor a személyes problémák váratlan megoldását is jelentette. A személyes és szexuális elszigeteltségből kikerülve újra megtaláltam az emberi közösséget és a természetet.

— Mi az ars poeticám? — Tehát a legbensőségesebb kapcsolatam a némmel alakult ki, aki gyerekkorában a fejére esett, és gyengelméjüvé vált. Beszélni nagy megerőltetést jelentett számára. Ötéves volt, amikor beszélni tanítottam... Látott egy fát, de még nem tudta, hogy azt egy szó: a *fa* jelöli. Megkérdeztem tőle: „Szeretted-e ezt a fát?” Azt felelte: „Nem.” „Miért?” „Azért, mert mindig szelet kavart.” Később azt mondtam neki: „Bébi (Barbara), mondd azt a szót, hogy *fa*.” Nagy erőfeszítésbe került, mire néhány nap múlva ki tudta mondani ezt a szót.

— Tudják-e, hogy én tulajdonképpen nem is tudom pontosan, vajon

² A felsorolásból kimaradt a *Rekviem* és a *Harmadnapon* című két verseskötet. (A fordító megjegyzése.)

az avantgarde-hoz vagy arriergarde-hoz tartozom-e. Én például nem tudok megérteni sok fiatalembert, aki azt hiszi, hogy a nyelv nem elégséges. Soha nem tudom elfelejteni gyengeelméjű nénémet, aki végtelenül boldog volt, amikor rátalált erre a szóra: *fa*. Én pedig, aki talán nem vagyok gyengeelméjű, teljes egészében egyetértek nénémmel, s ma is azt vallom, hogy a nyelv túlhalad rajtam. Éppen ezért biztos vagyok benne, hogy Dosztojevszkij ma is modernebb és szerényebb, mint Joyce.

A SZABÁLYOS SZINTAXIS MONDATAI

— Ha azt kérdeznék tőlem, mi az esztétikám, erre többféle választ is adhatnék. Az egyik zenei: zene és antizene. A másik: hogy a saját személyes forradalmamat igazi anarchistaként kell végrehajtanom. Ez annyit jelent, hogy sohasem fogok kiáltványokat írni, hanem szürke felöltőben, kis kofferral a kezemben fogok megjelenni. Abban a reményben, hogy kis kofferomban igazi robbanóanyag lapul.

— Nem különösebben fontos, de el szeretném mondani, hogy nagyon jól ismerem a német konkrét költészetet. Egy négyzetben három szó található: ember, kutya, tenger. E szintaxist mellőző versről manapság hosszú tanulmányokat írnak, s azt bizonygatják, hogy képzületünk szabadon mozog e három szó közötti világban, s hogy „e vers szavai szabadon csavarognak”. Am a bűnök után, amelyeket nem lehet beismerni, sírva, az ágyamban fekve, jobban szeretem azt a mondatot, amely a szintaxis szabályai szerint mondatott: „Boldogok, akik sírnak.”

— Számonra két mondat nagyon fontos alkotásaim szempontjából. Előbb azonban ki kell mondanunk: a költészet nem filozófia. A bölcselő mindent tudni akar, a költő viszont szeretne mindenkor újra semmit sem tudni. Megtörténik azonban, hogy bizonyos gondolkodók meghatározott definíciókat állítanak fel, amelyek a költő számára talán fontosabbak magánál a költészetnél is. Simone Weilnél rábukkantam egy mondatra, amely meghatározza, sőt talán meg is haladja ars poeticámat. Ez a mondat így hangzik: „A világ létezik. A világ rossz, képtelen, és valótlan. Isten nem létezik. Az isten jó és valós.”

(— Simone Weilről mondta Eliot, hogy „a legintelligensebb, legzsidóbb, legkeresztényebb és legfranciább lény, akivel életemben találkoztam”. Én pedig azt mondom, hogy ugyanakkor ragyogó demagóg is. Ezt mondta: „Vannak jó írók, még a modern korokban is — például Shakespeare, amikor a Lear királyt írta.” De ezt is mondta: „Korunk intellektuális kisszerűsége olyan egyoldalúságokhoz vezetett, mint például a szürrealizmus.”)

— Simone Weilt kiegészítve idézhetnék még egy mondatot, amely nagy szerepet játszott életemben, de amely nincs összhangban az ő mondattal. Ez a mondat Rilke-től származik, s így hangzik: „Szörnyű, hogy a tények miatt sohasem ismerhetjük meg a valóságot.”

— *Mindazzal összefüggésben, amit mondott és az adott valóság kereteiben mit tehet a költészet?*

— A költészet életét éppen úgy nem ismerik, mint egy mag életét. A költészet bizonyos értelemben metanyelv, vagyis beszéd. Korunk emberét a másodrendű dolgok érdeklik. A világot azonban a költészet, a hallgatótag nők és a magok tartják fenn.

AZ ABSZOLÚT BŰNRŐL

— Így van ez — az ember mindent tud a világról, de semmit sem tud. Ebben a pillanatban az emberi gonosztett érdekkel. Filmet szeietnők csinálni az emberi viselkedés komplexitásáról... Egy tehetséges egyéniséget látok, az ifjú Bartókhoz hasonlót, akit kegyetlen testvérek vesznek körül. Az ifjúnak tökéletes hallása van. De ő nem zenész. Vászoncipővel a lábán éjszakánként kasszákat tör fel. Térdre ereszkedve látható New York éjszakájában. S hallja a kasszák belső zenéjét, mint a tabernákulum hangját. Útjára mindig anyja kíséri ki. Egy nagy halaskosárból nyújtja át neki a kasszafűró szerszámokat. Ezen a bűnről szóló történeten keresztül szeretnék eljutni az abszolút bűnig. Filmem utolsó képe Hitler utolsó napja lenne. Egy zárt szoba lenne látható, amelyben Hitler ül, és állandóan süteményt eszik. Ez történelmi tény. S a különböző bűnök elemzése után a filmet a művészet mérlegére szeretném vetni, e művészet serpenyői zenei képességekkel vannak megáldva; számomra ezek a serpenyők az ima és az alázat serpenyői — Bach. (Filmem zenei kísérete Bach zenéje lenne.)

— És végül — én megbélyegzett ember vagyok. Gyermekkoromban, a véletlen kegyelméből, tiszteletes nővérek és bezárt utcalányok között élttem (ez két dolog). A börtönben tehát részese voltam az ünnepségeknek és a felejthetetlen ceremóniáknak — a tiszteletes nővérekkel és az utcalányokkal együtt —, míg az első sorban ott ült egy szerzetes, a tiszteletbeli vendég. Ismerem az utcalányok és a tiszteletes nővérek könyveit, öleléseit; ezek a könnyek és ölelések felejthetetlen dallamként jutnak eszembe, ha valamit tenni kísérek meg...

— Most pedig szeretnék befejezni. Egy titkolót anarchizmusról beszéltem, beszélünk a gyengeelméjűek nyelvi érzékenységéről, s azt mondhatom most, ha számolhatok azzal, hogy van valamiféle esztétikám, akkor az: mindenkor újra semmit sem tudni. *Antifelvilágosult* vagyok, s a valószínűleg összetett dolgokról szeretnék nagyon egyszerű és elmélyült módon írni — úgyvalahogy, mint amiképpen művérem költő volt a fa megnevezésének pillanatában.

A beszélgetést lejegyezte: *Rada SARATLIĆ*
Fordította *JUNG Károly*

VITA

MANIPULÁLÓ DILETTANTIZMUS — A MINDENT EGY KAPTAFÁRA HÚZÁS ERŐFESZÍTÉSEI

„... Vagy hallgat, gondolva, hogy az emberek nem veszik komolyan az Önről — méghozzá, ne feledje el, nyomtatott formában — terjengő hazugságokat, vagy, felháborodva, válaszol a rágalmakra. Az első esetben azt fogják mondani: hallgat, mert semmit sem hozhat fel védelmére. A másodikban: védekezik, mert bűnösnek érzi magát. Ha nem bűnös, mi az ördögnek kell mentegetőznie. A rágalom úgy terjed, ogurčik moj milyj, mint a spanyolnátha.”

(Danilo Kiš novellájának „eszményi” provokátora)

„Nincsen benne semmi, ámde
Az legalább érthető.”

(Karinthy)

Ha az ember Fekete J. József rágalom-hálójától akar megszabadulni, akkor a múlt hónapi (1983. december) *Híd*-számban megjelent „kritiká”-nak a közepén lelheti meg az átszakítható pontot. Itt többek között ezt olvashatjuk: „A középső ciklus (*Tudósok és esszéírók*) általános jellemzője, hogy a bevezető írásokban nem különülnek el a szerzők gondolatai a kritikustól. Akkor tudjuk csak, hogy a kritikus gondolatait olvassuk, ha az átmesélés közben arra is szakít időt, hogy rámutasson vagy rákérdezzen egy-két mondat erejéig a szerző véleményének érvényességére.” Nos, ez itt néhány esetben valóban így van: a más gondolatait kifejtve értékelő ismertető tanulmányt, az interpretáció útján, tehát hitelesebben és mélyebben bíráló értekezés-formát nem én találtam ki. Én azonban nem hamisítok, amit szerencsére „kritikusom” sem merészei állítani. Ő azonban igen.

Két oldalnyi bevezető nyegléskedését követő, miután többek között arról is vallomást tett, hogy mint „kritikus” „gondolkodói válságon megy keresztül munkája során”, úgy tesz, mintha alaposan szemügyre venné könyvemnek mottóit. Olyképpen hívja fel a figyelmet az Eliot-idézet első részére, hogy a kiegészítő folytatást kétértelműen fejt ki. Az olvasónak úgy tűnnet, mintha én egyoldalúan a kritikát interpretációként, eleményközvetítőként felfogó elméletnek a híve lennék, és nem tartanám

legalább annyira fontosnak (miként az idézet elhallgatott része bizonyítja) az összefüggések felmutatását. Így aztán Fekete J. gátlástalanul fontoskodhat, az értékelést, mint elvet kérve számon tőlem, azt tehát, amit lényegében az Eliot-idézet másik részéből olvasott ki. Különben még ha „kritikusom” követve letakarjuk is az idézetnek az összetettebb munkára utaló részét, az olvasó hozzásegítése a „megértéshez és az élvezethez”, korántsem egyszerűsíthető oly módon le, mint „kritikusom” teszi. Ha ugyanis egy-egy művet elemzünk, anélkül hogy valamelyik ma divatos skatulyázási módszer hívei lennénk, akkor valójában a saját érzékenységünk, tapasztalatunk, értékrendszerünk szerint értelmezzük (amivel — a műbefogadás dialektikájának köszönhetően — önismeretünket is teljesebbé tesszük, ahogyan a Fekete által ugyancsak elhallgatott Valéry-móttó is célozta) s az olvasón múlik: vajon (a mű ismeretében vagy anélkül) mit tesz magáévá meglátásainkból. (Ajánlott irodalom: I. A. Richards: Gyakorlati kritika.)

Amennyiben a művet, akár szélesebb összefüggések kutatása nélkül is, nem magyarazzuk (nem értékeljük), akkor könnyen a hiteles emberi tartalmakat sikkasztjuk el az önkietégető nihilista játékok javára. Ez figyelhető meg többek között „kritikusom” írásai többségében is. A mű értelmezésre szoruló jelrendszer, mely az epigonizmus, a szellemi szélhámoság táptalajává válhat, amennyiben nem mondjuk el, mi van benne. A formalistával szemben, aki kizárólag a belső egységek egymás közötti összefüggéseit keresi és a jelentés iránt közömbös, számomra a konnotatív minőség felkutatása elválaszthatatlan a denotatív funkciótól. Az elemzés tehát akkor hiteles, akkor lényegláttató és ennek köszönhetően társadalmi érdekű, amennyiben a művet (ebben a késői Lukácsra hallgatva) csak feltelesen tekintem külön valóságnak, önálló létezőnek és nem függetlenítem erőszakosan attól, ami, illetve, aki létrehozta. (Ajánlott irodalom: Erich Auerbach: Mimesis.) A kritikai célú gondolat csakis így múlhatja fölül az elidegenedve élőködő tudományoskodást, így bizonyíthatja be létjogosultságát, kis csoportok önoélú passziójából ekképpen válhat közhasznú alkotássá.

Fekete természetesen mottóm Illyés-idézetének funkcióját is „félreérti”. Valóban nehéz lenne megérteni, hogy egyszerűen kultúránk termékeinek vizsgálatához való erkölcsi jogomat hangsúlyoztam ki általa? Hogy az idézet mögött nem rejtőzhet mások kritikai szemléletét lebecsülő előítélet, arra az a sok elismerés bizonyított, amit bírálóink — Szeli Istvántól Thomka Beátaig — kaptak tőlem.

„Kritikusom” harmadik rágalma a már érintett tájékozatlansággal függ össze: nem hallott még ugyanis a komparativizmusról, vagy legalábbis elfelejtette. Esetleg kiverték a fejéből? Mindenesetre mielőtt a Krleza- és Simkó-tanulmányomat „minősítette”, nem nézte át legalább a *Helikon Világirodalmi Figyelő* valamint az *Umjetnost riječi* néhány évfolyamát. Különben tudhatná, hogy a viszonyító tipológiát nem én találtam ki, hanem

a franciák még a múlt században. Művelőit ezért az értelmes és jóindulatú emberek sehol a világon nem tartják párizsiaknak, s még a parancsra dolgozás bélyegét sem igyekeznek rájuk sütni. A Krleža-esszémben alkalmazott módszer szimplifikálása azonban legfőképpen az idézett Eliot-gondolatok egy részének már említett eltulajdonításával válik lehetségessé. Ahogyan az előbb maradtak háttérben az általam igényként hangsúlyozott szélesebb összefüggések (sőt, követelésként szegeződtek nekem), hasonlóképpen húzza a rövidebbet e tanulmányom is, holott már a címe is beszédes: *A Filip Matinovicz hazatérésének világirodalmi összefüggéseiről*. Nálunk sem egyedül én tartom lényegláttatónak e módszert: Bori Imre például, megunva József Attila munkásságával kapcsolatos ünisméltéléseinket, a más nemzeti irodalmak nagy képviselőivel való párhuzamok kutatását sürgette. (Vö. *József Attiláról — 1980-ban*. In: „*A mindenséggel mérd magad*”. Tanulmányok József Attiláról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 29—32.) Vagy vegyünk egy idézetet Aleksandar Flaker *Poetika osporavanja* című 1982-ben megjelent (Školska knjiga, Zagreb) könyvének bevezetőjéből: „A könyv, amely az olvasó előtt van, az összehasonlító irodalomtudomány elvein alapul; nélküle elképzelhetetlen az irodalmi szövegek korszerű vizsgálata.” Ezek az alapgondolatuk törvénye szerint — csapongásaik látszata ellenére is — között esszék az utóbbi négy évben íródtak, az én Krleža-írásom viszont már 1977-ben (is) napvilágot látott a *Književna smotra* világirodalmi folyóirat 33. számában.

A Nietzsche-ihletést, a szóban forgó életmű egyik főmotívumát körvonalázó Sinkó-tanulmány (Bori Imre témajavaslatának eredménye — az én szempontomból pótolhatatlan kár, hogy erről kritikusan csak most szerez értesülést...) még 1977-ben megjelent a *Hídban* és a *Magyar Nemzet* részletesen ismertette is (május 20.), de nem úgy, mint „kritikusom”, aki kikényszerítette belőlem a dicsekvést... Más szempontok (ha valóban azok) esetleg mást tartanak fontosnak: munkánk nem tetszhet mindenkinek. Lehet, akad, aki valamely részletkérdésben nem egyezik velünk vagy netalán komolyabb tévedésre eszméltet rá. A leglényegesebb az, hogy méltányolják törekvéseinket, felismerik céljainkat, nem ismerik az ürügyedő mellbeszélés kényszerét, tisztában vannak vele: kultúránk és tudásunk — ha száz évig „teljes gőzzel” dolgozhatnánk ki — elenyésző ahhoz képest, amivel jó lenne rendelkezniünk. Talán egyszer még „kritikusom”-nak is lehet része a tiszta lelkiismerettel végzett komparatívizitikai munka örömeiben.

A sikernek egyik fontos feltétele, hogy ne hajuknál fogva rángassunk elő élőket és holtakat — ahogy annak idején Szeli professor szokta volt mondogatni. Aki azonban szenvedéllyel végzi ezt a munkát, azaz egy mástól látszólag legtávolabb álló alkotók párhuzamából is levonhat érdekesítő tanulságokat — mint például Nikola Milošević (Andrić i Krleža kao antipodi. Slovo ljubve, Beograd, 1974.). Az elmélet tehát nem egyenlíthető ki a neopozitívizmus kis kaptafájával (közhelyeivel).

„Kritikusom” negyedik „rám-fogása” szerint deduktív módszerem következtében adok hamis értékelést Herceg János szociográfiai munkájáról, miközben önellenmondásba is keveredek. Illene azonban tudnia Feketének, hogy az etikának a táj, a vidék élményekként elraktározódott sajátosságai is képezhetik a tartalmát. Az író tudatosan is ragaszkodhat egy földrajzi terület népéhez, szokásaihoz stb. Ha ez (a hagyománytisztelőknél) így van, akkor máris tagadhatalan tény Herceg János etikussága. És ha az én értékrendem másfajta körülmények között formálódott is, és, ha fenntartásomnak az írásomban is helyet adok, még nem jelenti azt, hogy nem ismerem el az ő évtizedek óta érő szempontjainak erkölcsi fedezetét. A tanulmány második bekezdésébe különben értelemzavaró hiba csúszott, amit csak a figyelmes és jóindulatú olvasó vehetett észre. A mondat akkor hangzik helyesen, ha nem hagyjuk ki belőle a tagadószt, mint ahogy a nyomda tette. Tehát a következőképpen: „Herceg János riportkönyvének *nem* elsősorban a társadalom fékéleinek felderítése...” Erre különben a következő tagmondat kötőszói alapján („de nem is”) rá lehetett volna jönni — legalábbis annak, aki ismeri a magyar nyelvtant és nem frázis, hanem gondolkodásmód számára a racionalizmus.

Ellentmondásról a tanulmányt bevezető „bizalom” és a befejező „kételety” összefüggésében megint csak kellő emberismerettel nem rendelkező tüsténkedőnél lehet szó. Annál tehát, aki csak vagy-vagyot ismer és az árnyalatok iránt színvak: aki nem tudja, hogy mivel a bizalom inkább az akarathoz, az elhatározáshoz a függvénye, a kételety viszont mélyebb-ről, önkéntelenül tör föl, ezért, különösen író embernél, megférnek egymással. Ki az a fantaszt, aki színültig lenne bizalommal? Ugyanakkor ki olyan hülye, hogy állandóan és minden porcikájában szorong? A középkori skolasztikusok különítették el egymástól ilyen életellenesen a fogalmakat. Ők is biztosan problémát csináltak volna abból, hogy a „belelélés” fogalmát egyszer szűkebb, másszor tágabb értelemben használom.

Bezzeg a pozitívizmussal, ahol az egyébként is fontos lenne, elmulasztja megkülönböztetni a módszert és a világszemléletet, csakhogy somlyan konzervatívizmussal bélyegezhessen meg. Nincs szándékomban „kritikusom” rosszul megtanult leckéjét elmondani; csupán arra figyelmeztetnék, hogy ténytiszteltet nélkül még száraz neopozitivisták sem lehetünk, s előbb-utóbb — Feketéhez hasonlóan — a szellemtelen szélhámosság görbe útjára tévedünk.

Ez utóbbinak a biologizmussal kapcsolatos rágalom a következő (hányadik?) orvtrámadása. Szerinte „újabb ordító biologizmus” azt állítanom, hogy Dettre Jánosnak „Zsidó anya és magyar apa gyermekeként szinte mindegyik szellemi tevékenységhez van érzékenysége és tehetsége.” Vajon!? A kritikusi alapismerethez nem tartozna hozzá, hogy a századforduló szellemi igényeit, mércéit az emancipálódók határozták meg elsősorban? Ordító biologizmus nélkül is világos: az akkori osztályviszonyok és a polgárosodás közép-kelet-európai feltételei mellett a tehetségnek mind

a fogalma, mind pedig az érvényesülési lehetőségei sajátos módon alakultak ki. Ha majd Fekete kibújik a kritikusi magzatburokból, saját maga is tapasztalhatja: a kutató fél lábbal mindig a vizsgált ember(i termék, társadalom) talaján áll. Egy tizennyolcadik században született, Dettréhez hasonló származású alkotóval kapcsolatosan tehát nem írhatnám le — legalább halk szavú — biologizmus nélkül a diszkriminált mondatot. Azt viszont részben biológista alapon magyarázom, hogy „kritikusom” ellenem irányuló durván ármánykodó magatartása mögött miért nincsenek emberi indítékok.

És még van képe neki, a szélsőséges irracionálizmus teljesítményei iránt nem egyszer kritikátlanul rajongónak, racionalistának mondani magát. Ha valóban rendelkezne kifejlett logikai képességgel, akkor terjedelmes idézés helyett, vagy azt követően, bebizonyítaná Varga-tanulmányom belső ellentmondását. A hosszú idézésnek azonban egy szempontból örülök is; az olvasó legalább meggyőződhet róla: nem ellentmondásról van itt szó hanem némi — főleg Fekete előtt átláthatatlan — homályról (a képszerűség átmeneti felülkerekedéséről): mi az „alkarat”-nak az írás, az alkotás eltökélt vállalása a jelentése. (Óh, miért nem adtam külön felvilágosítást ezzel kapcsolatban?! Mea maxima culpa!) Megállapították már: néhol túlságosan tömören, kifejtetlenül fogalmazok, nem gondolva a Fekete-típusú gyöngébb felfogású emberekre.

De hadd térek rá arra, amivel kezdenem és talán befejeznem kellett volna: „kritikusomnak” nyegleségével nemegyszer összefüggő nyelvbontásaira.

1. Ha „kritikusom” úgy látja jónak, akkor — nyilván mások dicséretének hiányában — megdicséri magát: „Jó és hasznos szokásom...” A hasznos nem jó? Tautológia? A folytatásban egyébként affektál is, amikor elárulja előítéletét: ha nem tetszik neki a szerkesztő vagy a tartalom jegyzék, akkor leteszi a könyvet. Művészet iránti rajongását (egzakt igényeket dogmatikusan hangoztató műközpontú „kritikus” létére!!!) a könyv ára iránti közönyének hangoztatásával érzékelteti, tehát fecseg, holott nálam (szempontok szembesítéseként felfogott interpretációt, mások munkájának megbecsülésére, pontosságra törekvő elemzést „értékelve”) az „elemeslést” is kifogásolja. Önkritika nyomokban sem mutatható ki nála.

2. „Persze nem a jelentésszintek számára tartogatom a tudatosság kritériumát, hanem a szándék, a szerkesztettség, a forma szervezőerejének tartom.” Csupán semmitmondás árán lehet a tudatosság kritériuma a „szándék” „szervezőereje”. Az önmagát ily módon leleplező félműveltséget szokás magyarul tudálékosságnak nevezni.

3. Ha valóban író (kritikus) akar lenni „kritikusom”, akkor többek között ki kell nőnie a „hogy” kötőszónak a mondatok zihálását eredményező halmozását is. Például az 1446. o. utolsó négy, illetve az 1447. o. első sorában összesen négyszer fordul elő e kötőszó. Hohyhogy? Talán csak nem az angol nyelv hatásáról lenne szó?

4. „... van olyan olvasó is biztosan, aki nemigen engedi szabadjára agytekervényeit, hogy a befejezett mű nyitottságát érzékelye.” Én azt táncsolnám: inkább ne érzékelye a befejezett mű nyitottságát az olvasó, csak az agytekervényeire vigyázzon, a világért se engedje szabadjára öket.

5. „*Feloldásformák Gál László költészetében* — ismét túl nagy falatot célzó cím.” Ahhoz, hogy itt a szellemi éhséget csúfoló ironia hatásos legyen és egyúttal a képzavart is elkerülhessük, vajon nem túl nagy falatot harapó címről kellene beszélni inkább?

6. „... bizonyos dolgokról mindenkinek megvan a maga magánvéleménye.” A magánvélemény lehet másé is? „Kritikusom” esetében valószínűleg, ezért a „maga” nem feltétlenül felesleges.

7. „... alkotóerejét más formán keresztül fejezi ki.” Formában? Formálta? Tehát: magyarul?

8. „... mit is ért a kritika megnevezés alatt...” Nem megnevezésen? Megint idegen hatás?

9. „... az olvasó inkább a kritika csapongásai irányában érez képtelyt.” Amerre a kritikám csapong? Irányában? Netalán: vele szemben?

10. „... második része az előzőtől teljesen ellentétes modort vesz fel, s irodalomtörténeti tanulmánnyá kerekül, szaktekintélyek véleményét kérdőjelezi meg vagy nyugtázza helyeslően.” Lehetséges az „előzőtől” ellentétes modort felvenni? Az előzőtől csak olyat lehet, mint az előző — nem? Azután: helytelenítve is lehet valamit nyugtázni? Tautológia? És harmadszor: vajon milyen erkölcsi jogon „nyugtázza helyeslően” „kritikusom” a szaktekintélyek munkájával kapcsolatos véleményemet? Mikor és hol bizonyította, hogy tudja: mit tartalmaz a szóban forgó irodalomtörténeti munka? A vita is csak önmagában, formalista szempontból érdekelne? Ha szempontjaimnak ez lenne a jelentősége, akkor resteltem azt a pillanatot, amikor tollat vettem a kezembe.

11. „Lássuk inkább másutt is a szerző kritika-feldolgozásának alapjait.” Legfeljebb kritika-koncepcióm alapjairól lehet szó, lévén, hogy a kritika nem cukorrépa.

Sajnos, kritikusom erről az alapról semmi lényeglátatót nem tudott és tetejében nem is akart mondani. Rosszindulata írásaim külső jegyeinek felismerésében is gátolta, értékfogalmaim pedig egyenesen távol maradtak tőle. Mivel „kritikájának” még az elején ravaszul azt a látszatot keitette, hogy nem értékelek, így eleve mentesítette magát a komolyabb szellemi munkától. Nem kell mérlegelnie: miért jelent számomra sok esetben látszatot modernizmusnak és realizmusnak az ellentéte; miért azonosítom többször is előítélettel az ízlést; hogyan tekintek a művészet életbeli funkciójára stb. De hogyan is várhatnék el ilyesmit „kritikusomtól”, aki tudomásom szerint eddig egyáltalán nem (vagy csak alig) foglalkozott költészettel, az irodalmi műfajok legelvontabb (sokak szerint legművésziabb) ágazatával. Újabb pofátlanság tehát a Tóth- illetve Gulyás-tanulmányom-

ra vonatkozó „megjegyzése”. De legyünk következetesek tapintatunkban és ne akarjuk a susztert kaptafája mellől hangszer (líra) mellé kényszeríteni.

Fel a fejjel, józsi! Tanulni, tanulni, tanulni: S akkor majd nem érzed szükségét annak, hogy saját kínzó problémáidtól („gondolkodói válságotól” — ahogy Te mondod nagyképpen) a pszichológiában ismeretes projekció, másokra vetítés törvényének engedelmességedre igyekezz megszabadulni.

A gyógyulást akadályozó túlzott lelkiismeret-furdalás felesleges: nálam nagyobbakat a Tiednél perfidebb módon támadtak már. (Igaz, ez a történelmi időtől is függ . . .) Külön hálás vagyok azért, hogy a befejezésben is „szellemi exhibicionizmusom” kielégítésére adsz alkalmat. Könyvemről tudtommal eddig három, a Tiedtől előjele szerint és sok más egyébben különböző kritika született.

VAJDA Gábor

KRITIKAI SZEMLE

MLADEN LESKOVAC APRÓSÁGAI

Sokszor támadt az az érzésem az elmúlt évtizedekben, hogy (itt Újvidéken) llégüres térben forgok, akárha valami útutazásra készítenének fel, modern csepürágóként tornázom. Úgy látszik, gondoltam, egyáltalán nem véletlenül neveztek az irodalomban való jelentkezésemkor éppen marslakónak (nem ebből a talajból nőttek); most mintha vissza készül-nének küldeni.

Azokban a nehéz órákban, amikor ilyen és hasonló érzések uralkodtak el rajtam, gyakran nyúltam Leskovac — első hallásra minden bizonnyal különös, hogy éppen Leskovac — könyvei után. Valami bizonyosságra volt szükségem, a kultúra bizonyosságára bár ebben a mindinkább nevé-hez hasonló új városban, panel-Athénben.

Sinkó csak rövidke ideig volt közöttünk; sajnos, lényegében B. Szabó is; Debreczeni hangja által hazajáró lélek volt csupán; Herceg Zomborban, Batinán élt; Gál, csak most látni igazán, utolsó éveiben maga is hasonló problémákkal birkózott (örökre megmaradva annak a dán királyfinak, aki nevezetes *Szabadka*-versében volt: *semmi — nem lenni*)...

Noha apagyilkosnak bélyegezve, afféle irodalmi apakomplexusban szenvedtem (szenvedett, szenved ma is egész irodalmunk).

Ezért, azt a fent említett bizonyosságot én a szerb íróknál találtam meg, ők tették számomra valóssá ezt a várost (naponta láthattam őket sétálni a Duna-parton), az ő könyveik tudták olykor földelni kínos légtonnámat: Leskovac mellett, Boško Petrović, Marić és Tišma.

Nem tudom, érhet-e nagyobb dicséret egy kritikust, konkrétan a régi — Fruška gora-i és Szerb Athén-i — irodalom tudósát, mint az, hogy valaki minden praktikus indíttatás nélkül előveszi könyveit, valahogy úgy, mint ahogyan versesköteteket szoktunk elővenni pillanatnyi hangulatunktól függően? Nem, nem hiszem.

Persze minden bizonnyal nem lenne ilyen vonzása, ilyen valós súlya, bizonyossága nem lenne ennyire bizonyos, ha nem történt volna már előbb egy misztikusnak nevezhető érintkezésem vele.

Első könyveim egyike Szenteleky irodalmi levelezésének, számomra még ma is borzongásokat előidéző kötete volt. Vagy Koncz Istvántól került hozzám, vagy egyik osztálytársamtól vettem, aki titokban kiárúsította nevelőszülei könyvtárát. Néha arra gondolok, csak az én példányomon vált (rongálódott, kopott, maszatolódott) annyira valóssá a Kara Mihály

öntötte halotti maszk; máskor viszont úgy hiszem, ez a Kecskeméten, Tóth László nyomdájában (ott, ahol pl. Németh László *Tanúját*, Szentkuthy nagy, fekete *Orpheus*-füzeteit nyomták) készült, Illés Árpád tervezte kiadvány: szinte egyedülálló könyvészeti remeklés. Fogalmam sincs ilyen szempontból foglalkozott-e már vele valaki. Sajnálom, hogy Illés Árpádtól nem tudakoltam felőle, pedig valamivel halála előtt még jártam nála.

Ma is állandóan itt van a közelemben, valahogy úgy, mint a régi auktorok közelében a koponya: a vidéki írórsors monumentálissá domborodó negatívumát jelképezve, éppen olyan könyörtelenül, mint ahogyan azt Leskovac megfogalmazta egyik szép tanulmánya — *Boravak Joakima Vujića u Fruškoj gori godine 1842.* — summájaként: „*Zbrisao ga je vreme, još za života, potpuno. Nije međutim sramota, ako vreme učini da se neki pisac zavvek zaboravi a knjiga mu se ne čita više nikad, niko: vrlo malo je njih koje ne čeka, takva, vrlo ljudska sudbina, prirodna kao smrt.*”

A legelső név, amit e misztikus leveleskönyvet felítve elolvastam, LESZKOVÁC MLÁDEN neve volt: Thesszalonikiból írt neki: „*a félvérűséggel, páneurópai gondolkodással*” megátkozott Szenteleky. „*Ma este Athénbe megyek, onnan pár nap múlva Egyiptomba...*” És valóban, a második levelezőlap már Luxorból érkezik a sziváci (Sztáni Szivác) születésű LESZKOVÁC MLÁDEN belgrádi címére. „*A fáraók gigászi emlékei közül Tur-Anck-Amon sírja mellől küldi köszöntését és rá gondolasát. Szenteleky.*” Még egy levelezőlapját kell idéznem ahhoz, hogy érzékeltetni tudjam a könyv első felütésének, a szó szoros értelmében, vakító fényözönét; a 36-os számú sanremóit: „*Sok szíves köszöntését és meleg rá gondolasát küldi Azúrországból, Napfényországból Szenteleky.*”

Akkor szinte észre sem vettem (az idézett soroknál ugyanis nem sokkal többet olvastam el), hogy itt valami egészen másról, pontosan az ellenkezőjéről van szó: egy „*szürke és szomorú témáról*”, a vajdasági magyar irodalomról, melynek ügyéhez Leskovac éppen akkor csatlakozott („*Mindnyájunk nevében köszönjük a számunkra nagyon értékes csatlakozást*”; „*az Ön nevét is odáírnám a V. I. lapfejére a főmunkatársak közé*”): Adyt fordít, segít a *Bazsalikom* összeállításában, ismerteti a *Bazsalikomot* és a *Kérvét* is, számtalan könyvet küld, rendel külföldről Szentelekynek — többek között Andrić első könyveit is („*Az Andrićs-könyvek megérkeztek és sok öröms meglepetést okoztak. Az a finom, sápadt sóhajos melankólia, mely erősen művészi írásaiból felém dradt, az a nemes bánatparfömt juttatta eszembe, mely Leopardi, Novalis, Jules Laforgue olvasásakor arcunkba csap...*” 1927); Belgrádi leveleket küld a Vajdasági Írásnak („*Szenteleky Kornélnak, Debreceni Józsefnek, Csuka Zoltánnak és mindazoknak, akik megértene, baráti szeretettel és bocsánatkéréssel*”).

Már az első levélben, a csak rá jellemző koncízussággal, megadja a választ a kérdésre, „*vajon mi az, amit a szerb irodalomból feltétlenül le*

kell fordítani”. Sajnálom, hogy nincs időm részletesen ismertetni ezt a kitűnő levelet, *programot*, amely, mint Bori írja a V. I. most megjelent válogatása utószavában, „*ma is megszívlelendő*”. A következő levelekben Šumanović kiállításáról számol be, Bora Stankovićról, Ignjatovićról és Đura Jakšićről ír szenvedélyes mini-esszék a V. I. olvasóinak. E levelek és a *Letopisban* megjelenő ilyen vonatkozású más szövegei a legszebb irodalmi fegyverbarátságok egyikére engednek következtetni: két (illetve, Debreczenivel, három, Csukával, négy) európeér ügyködött itt két kis irodalom kölcsönös megismertetésén. Mondanom sem kell — noha éppen ez kellene hogy legyen írásom lényege —, Leskovac a mai napig nem hagyott fel a magyar illetve a vajdasági magyar irodalom fordításával, ismertetésével: nem egy fiatal szerb írótól hallottam, legnagyobb olvasmányélményük éppen a Leskovac fordította *Puszták népe* volt; de azt a fiatalos buzgalmat is meglehetősen közelről láthattam, amellyel Pap József verseskönyvét, a *Hűséget* fordította — majd korrigálta, korrigálta, kijelentvén, jócskán meghökkentve a Forum nyomdászait, egyetlen sajtóhibának sem szabad maradnia a kétnyelvű könyvben . . .

Befejezésül, ismét vissza kell térnünk ahhoz a fent említett bizonyossághoz, valójában Leskovac kritikusi, tudósi munkássága egészéhez.

Majdnem minden alkalommal egy jelentéktelennek tűnő adatból, annak meglepően határozott, komoly megragadásából, megkérdőjelezéséből, körülírásából indul ki. A leskovaci alapesztus nem más tehát, mint: a mikrodát mikrokérdéssé való emelése. Filológiai, textológiai kérdések ezek. Kis túlzással azt is mondhatnánk: tudománnyá emelt a sajtóhibavadászatot; ki gondolná, hogy a szigorú, mogorva tudós itt éppen a szürrealistákkal érintkezik *coincidentia oppositorum!*

Akár egy szenvedélyes detektívnek, neki is az első, legjelentéktelenebbnek tűnő nyom a leglényegesebb — abból morzditja ki az eddigi kutatást, az író egész világát is olykor. A már említett *Vujić*-esszében pl. egy első pillantásra nem túl lényegesnek tűnő dátum megkérdőjelezéséből, ellenőrzéséből bontja ki Vujić karakterét, nyomorúságos sorsának izgalmas kisregényét: a besszarábiai kalandot, Baja leégését, a Fruška gora-i klostorok életét.

Éppen ezért, legjobb esszéje tán a Laza Kostić-könyv *Telegram bez reči* című, nem túl hosszú fejezete: itt látszik csak igazán, mekkora esszéista (a nagy bogaras angol és francia esszéisták párja), itt látszik csak igazán, mennyire modern esszéista (semmivel sem kevésbé, mint pl. Matić és Ristić) ez a konzervatív irodalomtörténész.

Laza Kostić egy Pullából Cetinjébe, Matavulj címére feladott üres sürgönyt elemzi teljes leskovaci apparátussal, komolysággal.

Pola—Matavulj—Cetinje—Lazo.

Ennyi maradt ránk egyik kortárs feljegyzéseiben. Leskovac először is megállapítja, bebizonyítja, hogy a szerző összekeverte a sorrendet, a sürgönynek így kellett kinéznie:

Mataovulj-Cetinje-Pola-Lazo.

Valóban egy tántoríthatatlan irodalmi Sherlock Holmesről van szó, hiszen végül is azt deríti ki, hogy éppen a rendőrség, a ráállított spicli miatt (tán meg is viccelve a rendőrséget) adott fel üres táviratot az állandó megfigyelés alatt levő, „provokátornak” minősített nagy költő. (Nemrég olvashattuk, hogy még Hemingwayt is állandó megfigyelés alatt tartotta az FBI...)

A briliáns esszé (amelyet természetesen nem lett volna szabad így *elmesélni*) Leskovac ars poeticájával zárul:

„*Mudri Maksim Gorki jednom je zapisao: »Ja sam — književnik. Profesija mi nalaze da zapazim sitnice...« Sitnice su stvar ozbiljna.*”

En Blochra utalnék most, meg Benjaminra és Adornóra. Filozófusokkal, koruk reprezentatív filozófusaival szeretném bizonyítani, valójában mennyire komoly dolog is az a bizonyos apróság.

Bloch *Nyomok (Spuren)* című könyve kapcsán beszél egyik interjújában a kicsi, a mellékes iránti érzékről, jelezvén ilyen irányú rokonságát a másik két, említett filozófussal. A *Spurent* ismertetve, Adorno blochi kategóriának nevezi a kicsit...

A leskovaci szövegek olvasása közben azért támadhatott bizonyosság-érzésem, mert apróságait, a leskovaci apróságokat, semmiségeket, ahogy Sinkó mondaná, lappáliákat (dátum, sajtóhiba, bejavítás, vagy mint a *Vuk i Mušicki* című előadásában, egyetlenegy betű, cirillbetű: „*И је некрпачно*”, idézi Mušickit) — a leskovaci nyomokat olyan komolyan, erősen, férfiasan ragadja, markolja meg, olyan magasról zuhan rájuk sólyomként, és aztán olyan magasra emelkedik velük, mondatai olyan erőskötésűek, hogy szinte rájuk tudtam állni — és akkor, egy pillanatra bár, megszűnt az a bizonyos bizonytalanság, légüres térben való úrutasi-csepűrágói forgás, mutatvány...

TOLNAI O:6

K Ö N Y V E K

HANGULATI GYERMEKVERSEK

Fehér Ferenc: *Szeptemberi útravaló*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983.

Tizenöt év után ismét megjelent Fehér Ferenc *Szeptemberi útravaló* című kötete. A második, bővített kiadás gazdag anyagot tartalmaz, 89 verset és 1 verses mesét. Sokat váratott magára az új kiadás, de annál nagyobb lelkesedéssel fogadtuk. S nem ok nélkül, hisz igazi hangulati gyermekversek gyűjteménye a kötet, amely versanyagával — hiszünk — hozzájárul gyermekeink irodalmi neveléséhez, szépzérkük fejlesztéséhez,

a költői nyelv s az anyanyelv szépségének meglátásához és megszerzéséhez.

Hangulati verseknek nevezzük a kötet verseit, feltételesen természetesen. A versekről elsősorban a tartalom és a forma vizsgálatának szempontjából kívánunk szólni.

Fehér Ferenc a gyermeklélek prizmáján át látja és rajzolja a költői tárgyat, akár a gyermek mikro-, akár makrovilágához nyúl. Nem ereszkedik le a gyermekhez, őt emeli fel közvetlen hangú és autentikus művészettel. S nem a szerencsés véletlennek, hanem alkotói intuíciónak tartjuk, hogy a költői mondanivaló és a műves forma harmonikus egységet képez a versekben. Így a kötet versei hangulatiságukkal, zeneiségükkel, képi láttató erejükkel és a gyermekhez közel álló lírai mondanivalójukkal, tartalmukkal összhatásként válnak széppé, művészivé a gyermek számára, s váltanak ki sokféle érzést és gondolatot.

Az a gyermekverse jellemző költői többlet, amely a versek tartalmában fedhető fel, s gyermeki érzés- és gondolatvilágot tár fel, vagy láttatni, gondolkodtatni akarva a gyermekhez szól, sokféle s nemcsak ember- és élelsrueretet sugároz. A költő hol a gyermekről rajzol hiteles portrét (Egércsalogató, A százokos, A kis bélyeggyűjtő, Színes vers, Ha majd hetvenéves leszek), hol a gyermeki gondolkodás- és képzeletmódra jellemző valóság és képzeletvilág átfedésének mesei világú, kedves rajzát nyújtja (Az én nyuszim, Mesél a vár) hol pedig a gyermek legkedvesebb tevékenységéből, a játékból fakadó életörömet, gondtalanságot fejezi ki (A sárkány, Békavirág, Zsuzsi vásárol, Hintázás). A gyermek és a szülő közötti harmonikus szeretetnek ad költői hangot az Apám cíterája, Egy drága arc, Ha én felnőtt lennék, Kívánság egy mondatban, Csilla baba, míg a fiúk—lányok közötti vonzalmat tárja elénk Az a fiú tetszik nekem . . . , És az a lány . . . , Első névsoroló, Második névsoroló című verseiben. A természet szépségét fonja versbe. (Nárcisz, Őszi vers, Hajnalicska), de megverseli a gyermek apró-cseprő munkájából fakadó örömeinek vagy egyéb gyermeki boldogságnak a hangulatát is.

A kötet verseinek formagazdagsága is változatos és sokszínű. A versszerkesztésben a költő a tömör dalformától (Fecske, Egércsalogató) az elbeszélő versig (Mesél a vár) a versépítés különböző formáit ápolja. Köztiük a kétsoros versszakokból álló, lassú ritmusú s tagoltabb gondolatú versformát (A hangya, Az őrő déliben), de él a vidám vagy zaklatott lelkiállapotot kifejező, tagolatlan, egy versszakból álló, gyors ritmusú versfölepítéssel is (Kiszámoló, Ajándékozás).

A ritmus sokféle változatát találhatjuk a versekben. Kedveli a költő a különböző szótagszámú és ütemű verssorokból és soráthajlásokból eredő, a tartalmat szemléletesebbé tevő, lelassuló vagy felgyorsuló ritmust (Hintázás, Kukoricapattogatás).

Nem kevésbé gazdag a versek rímváltozata sem. Gyakori a versekben a hangzós, összecsengő csoportrímm (Meggyszedő, Kiszámoló, Lepkék) vagy

páros rím (Lánynév-soroló, Egyszervolt szélmalom). De gyakran él Fehér Ferenc a dallamosabb rímformával, az asszonanciával vagy az alliterációval (Hétfőtől vasárnapig, Újévező). És gyakran előfordul az ölelkező rím is, amely nemcsak a dallamát fokozza a verseknek, hanem szerkezetiileg is összefogja őket, játékos hangulatot kölcsönöz nekik, képi láttató erejüket növeli (A kis kertész, Búboskemence).

Fehér Ferenc a költői stílus változatos formáit alkotja meg. Az erős hangstiliztikájú és tréfás hangulatot árasztó hangfestő és hangutánzó szavak gyakoriak a verseiben (A rigó, Kukoricapattogatás, Hintázás, A kis kertész, Történet), úgyszintén a gyermeki halandzsálásra építő iker-szavak (Kiszámoló, Kukoricapattogatás). A fordított szórendet is alkalmazza a költő stílusélénkítő eszközként, valamint a köznyelvben ritkán előforduló főnévi igeneves állítmányi szerkezetet (A mindent felfaló kiscsőbőc).

Ezekkel a jellemző tartalmi és formai sajátosságokkal válnak a Fehér-versek a gyermekek részére játékos és hangulatos, szép versekké. A könnyű illusztrációs hangulatosak, de kár, hogy megnehezítik a versek olvasását.

KASZÁS József

A FESTÉS MINT IMÁDSÁG

Leonid Šejka: *Grad—dubrište—zamak*. NIRO Književne novine, Beograd, 1982.

Leonid Šejkát (1932—1970) olvasva néhány kivételesen meghatározó párhuzamra vagyok figyelmes, közte, és a nálánál is nagyobb misztikus, Kazimir Malevics között. Miro Glavurčić írja az *Umetnost* 1972-es évfolyamában, hogy amikor Šejka temetésén Kosta Bradić felemelte és a sírgödör felé vitte a fakeresztet, akaratlanul is Malevics jutott az eszébe, aki egyik tanítványának földi búcsúztatóján fehér alapon fekete keresztet ábrázoló szuprematista zászlóval jelent meg, akkor, abban a helyzetben értve meg és tudatosítva igazán a végtelen szuprematista tér, a vakítóan fehér képmező természetét, annak összes lehetséges kontextuális mozzanatát.

Malevics oly módon küzdött a tárgyi világ ellen, hogy annak elemeit mértani formákra vezette le, majd ezeknek a leegyszerűsített alakzatoknak érték meghatározó jelképes jelentést adott, a tiszta érzékenységet sűrítette szimbólumrendszerükbe, mondhatni, gestaltjukba. Ezt a folyamatot festészeti értelemben a teljes színélnküliséggel, a vakítóan fehér űr dimenzionálásával zárta le, vallva, hogy ami ezután, vagyis a festészet halála után következik, immár nem más, mint tiszta filozófia, pontosabban: egy sajátosan egyéni teozófia.

Bár egészen ellenkező, megfordított módon, Leonid Šejka is a belső hit tisztaságát kereste a festészetben. Művészetének és művészetfilozófiájának kulcselemévé a Várost mindegyre előzőnlő szemét gyűjtőteknője, a tárgyi világ konglomerátumaként fungáló szeméttelép vált. Utolsó tárlatának mottóját is ez adta. Šejka erőteljes víziókban ecsetelte (szó szerint) a Városnak — vagyis a maga Poklának — egyetlen hatalmas szemétteléppé váló metamorfózisát. Festészetében úgy próbált védekezni a szemét ellen, hogy a tárgyakat meghatározott rendbe csoportosította, számos esszében adózva azok egyedi mitológiájának. Munkásságának tárgyszakaszát Raktár néven ismerjük; hivatása szerint a káoszról kellett volna rendet teremtenie. Šejka tehát nem vetette el a tárgyakat, hanem nyilvántartásba, lajstromba vette őket, nemegyszer hangoztatva, hogy az egymás értékrendjébe és holdudvarába helyezett tárgyak kölcsönösen megsemmisítik egymást, hogy „a semmi egyedül tárgyhalmozással festhető meg”, s hogy a nagy tárgyforgatagban elveszik a jelentés és a jelképes erő. A Malevicséval teljesen ellentétes menetű, de ugyanazt a végeredményt reveláló módszer. Sőt, amint azt Miodrag B. Protić megjegyzi, Šejka halálát megelőzően a vásznain nyüzsgő és terebélyesedő szeméttelépek és raktárak egy fehéren tiszta kiterjedésbe csaptak át, ilyképpen villantva fel a šejkai filozófiai létgyakorlat harmadik lehetőségét, az isteni magaslatokon lebegő Kastélyt, az „őshazát”, a mennyországnak a kiűzetés után pusztán maradt tartományait.

A šejkai művészetfilozófia így hát lényegében a Város, a Szeméttelép és a Kastély hármasság tagolódására alapozódik, amit — ha elfogadjuk, hogy a Pokol, a Káosz és a Kozmosz szinonímáiról van szó. — a szemlem és a lélek felemelkedése modus vivendijének nevezhetünk. A Szeméttelép šejkai festészet analóg a modern festészet absztrakciós törekvéseivel, azzal a kétségbeesett igyekezettel, hogy a létben valami tartós fogódzót, egy lényegi pontot találjunk. *Jegyzetek a figuratív festészetéről* című esszéjében rámutat, hogy az absztrakciós kísérletek abból a rejtett és homályos, meg nem fogalmazott érzésből fakadtak, hogy „Isten halott”, hogy a mindenségnek nincs meg a lényege és hogy a hitnek nincs szilárd támpontja. A modern művészek egy része a művészet lelki dimenzióit az elvonatkoztatott, absztrakt spirituális jelképekbe, a lelki valóság kifejező formáiba transzponálta, miközben mindvégig a mindenség lényegét kutatta.

Šejka mindig is az integrális, mindent átfogó festészet, a reneszánsz ideál híve volt, de hogy az idő nem kedvezett neki, úgy ismerte fel egyre biztosabban saját festészetének kudarcát és viszonylagos értelmetlenségét. Így hát nem csoda, hogy közvetlenül halála előtt, utolsó fennmaradt jegyzeteként a következőket róttá papírra: „A Szeméttelép számomra a modern művészet átmeneti próbatételét jelentette, amivel számomra a modern művészet bevégeztetett. Ha visszatérnék az életbe (visszanyerném életerőmet), oly módon festenék, ahogy a festés a legtöbb

örömmel ajándékozhatna meg, a régi mesterekhez hasonlóan, még annak árán is, hogy ne legyenek eredeti. (...) Most, távozóban, minden ezt követőnek ajánlom, csak folytassa, ne ijedjen meg a kockázattól. A festészet egyfajta fohász." Utolsó vallomása így csak alátámasztja azt a Malevicsével összeegyeztethető alapállást, hogy létünk közös iránya a láthatóból a láthatatlanba, az anyagiból az anyagtalanságba tart, s hogy a művészetből átlépünk a filozófiába, onnan pedig a hitbe, amelynek végpontján a láthatatlant fürkésszük, s a múlt, a jelen és a jövő időfelosztását áthidalva az örökkévalóságba — a Kastélyba — jutunk.

Mivel a modern művészetek alakulásával elégedetlen volt, Šejka a múltba, a reneszánszba és a középkorba vágyott vissza, abban látta meg az emberi fejlődés és felemelkedés lángját. A hagyományban hitt, mert azt tartotta: aki része a hagyománynak, az része a örökkévalóságnak. Művészete ezért a múlt utópiájának a vetülete. Örök és határtalan harmóniára törő, isteni ájtatosságra ösztönző, az ember lelki megbékélését megalapozó. Hite végsőig humánus, mert az ember emberré válását, nem pedig az istenek abszolútizmusát szolgálja.

SZOMBATHY Bálint

A JAPÁN TEASZERTARTÁS

Kakuzo Okakura: *Knjiga o čaju*. Biblioteka Zora, Zagreb, 1983.

A teaszertartásról a japán kultúra iránt amatőrként érdeklődő olvasó is jóval többet tud már, mint amennyit Kakuzo Okakura e téren klasszikusnak számító, *Könyv a teáról* című műve tartalmaz. Mégis örülünk a horvát fordításnak, s ha örömünk nem egészen önfeledt, rájöhettünk, hogy ebben alapjában valami nagyon hasonló mitikus elem munkál, mint ami mondjuk a Navajo indián rítusában, a hindu teológus gesztusaiban vagy magában a teaszertartásban: a Kezdetekhez való visszatérés szent szándéka. A kérdés csupán az, milyen kezdetekhez vezet vissza bennünket Okakura könyve. A japán kultúrtörténet tanúsága szerint a kezdetekre való emlékezés újabb kori kezdeteihez. Miről is van szó? A XIX. század második felében Japán nyugatizálódása drasztikus méreteket öltött. Noha a buddhizmus például tiltja a marhahús fogyasztását, a japánok dülledt szemekkel habzsolták, mivelhogy Nyugaton is ezt teszik — még ha gyakran ki is hányták. S természetesen a marhahús helyére behelyettesíthető a nyugati művészet, filozófia, egyáltalán, a végtelékig profanizált nyugati életmód is. Mindez egyúttal a japán tradíció zsarnoki megtagadásával járt együtt. Ebből a tragikomikus helyzetben lépett fel Kakuzo Okakura a japán szellemi örökség védelmében. Lázasan gyűjtötte a még fennmaradt japán és távol-keleti műemlékeket, előadásokat tartott, könyveket írt — s mindezt azért, hogy kimutassa, ami ma már evidens: hogy a hagyomá-

nyos távol-keleti kultúra szellemi tekintetben semmivel sem marad el a nyugatitól.

A teazertartásról írt és 1906-ban kiadott könyve a keleti és a nyugati kultúra alkotó találkozásának fontos mérföldköve. A mai olvasó többféle indíttatásból lapozhatja fel. Keresheti benne Japán szimbólumát, a mai profán teázgatás rituális előzményeit, az Eliade-féle „szent” sajátos megnyilvánulását, sőt akár az újabb nyugati művészet szerves előzményét is.

Maga a szerző Japán szimbólumát látja a teazertartásban. Csodálkozik is az előszó írója: hogyan lehetséges az, (hogy Okakura, aki élete jó részét a szépművészet gyűjtésével és ápolásával töltötte, Japán kulcsszimbólumát épp a teazertartásban látja? Ennek okát valahol ott kell keresnünk, hogy talán épp e rítus „esztétikája” áll legtávolabb a korabeli Nyugat szellemi állapotától. A teazertartás azonban nemcsak a Nyugat, hanem a Kelet uralkodó művészetszemléletét is elveti. Egyrészt tagadja a művészet a művészetért individualista elvét, ami a korabeli Nyugat kedvenc vesszőparipája volt, de ellenkezik azzal az indiai és távol-keleti művészetkoncepcióval is, mely szerint a műnek egy fontos gondolatot vagy ideológiát kell kifejeznie. A teazertartás egy harmadik, az úgynevezett imitatív művészetkonceptiót testesíti meg, de nem az úgynevezett valóság realizisztikus másolását, hanem az elődök gesztusainak lehetőleg pontos imitációját kéri számon. Így tartja a kapcsolatot a Kezdekkel, ezért „szent”.

Azt hiszem a szerencsésebb változatok közé tartozik, hogy Okakura könyvét Mircea Eliade, az egyik legfontosabb ma élő vallástörténész naplójával párhuzamosan olvastam. Eliade azt írja, hogy a „szent” nem a tudat történetének egy állomása, hanem a tudat struktúrájának egy eleme. Ebből a kulcsgondolatból két fontos dolog következik: egyrészt embernek lenni ugyanaz, mint vallásos — pontosabban: szentkedvelő — embernek lenni, másrészt a történelem — a tudomány, technika stb. — fejlődése nem szünteti meg a „szent” jelenetét, csupán átalakítja. Az utóbbi elméleti szinten legalább annyi nehézséget okoz, mint amennyire igaz. Mivel a szent a történelem során folyton átalakul, meghatározása elvont szinten lehetetlenné válik. Eliade e lehetetlen feladatot egy ugyancsak lehetetlen megoldással kendőzi el: tautologikus, tehát üres meghatározást ad. Azt írja, hogy a „szent” Valami Egészen Más (mint a profán). Tevékenységének értékét valahol abban kell keresnünk, hogy ezt az ürességet szerteágazó konkrét elemzésekkel tölti meg. Okakura könyvére is tekinthetünk ilyen szempontból, és akkor azt mondhatjuk, hogy a szent transzformációjának egy stádiumát tölti meg, eleveníti fel. Arról a stádiumról van szó, melyből a vallási rítusokkal ellentétben hiányzik a transzcendens vonatkozás, mégis „Valami Egészen Más”, mint a profán, konfúz, cseppfolyós mindennapi élet, egyúttal Egészen Más, mint a mi napi teazürcsölgetésünk.

A nyugati ember sokáig értetlenül nézte azt a bonyolult ceremóniát, ami Japánban egy csésze tea elfogyasztását veszi körül, hiszen a nyugati kultúrtörténetből évszázadokon keresztül hiányzott a transzcendencia felé mutató „szent” és a profán közötti átmenet: az immanencia felé mutató „szent” kategóriája. Ezt a kategóriát az ötvenes-hatvanas években olyan művészeti kezdeményezések teremtették meg, mint a happening, event, performance és egyéb kvázivallásos akciók. Jórészt ezeknek a mozgalmaknak köszönhetjük, hogy a teaszertartás megértéséhez már van hely a tudatunkban, de hogy ezek a mozgalmak mennyit köszönhetnek a teaszertartásnak és ezen belül Okakura korai teakönyvének, az külön tanulmányt érdemelne.

SEBŐK Zoltán

AZ „ÚJ FESTÉSZET”

Nova slika. Biblioteka časopisa Život umjetnosti, Zagreb, 1982.

A nyolcvanas évek elején új festészet született — vagy jött divatba —, mely a hatvanas-hetvenes évek formalizmusával és szilaj nonkonformizmusával szemben újra a színek gazdagságára és a felszabadult képzelet kifürkészhetetlen játékára építi feltételezett, de ez idáig kifejtetlen „esztétikáját”. Az avantgarde-ra különben is annyira jellemző tézis—ellen-tézis láncolat új tézissel gazdagodott: a mindenféle eszkhatólogiát, elméleti prekonceptiót, világmegváltó szándékot tagadó gesztuális, érzéki festői látásmóddal. Vagyis, kissé leegyszerűsítve a dolgokat, most az az ellentét, ami a hatvanas években a tézis volt — ami *ellenében* az úgynevezett neoavantgarde megszületett.

Az újvidéki *Polja*, a belgrádi 3+4, a zágrábi *Pitanja* és a rijekai *Dometi* után a horvát székváros *Život umjetnosti* című képzőművészeti folyóirata is tematikus számot szentelt a már számtalan hangzatos elnevezéssel — tranzavantgarde, újmanierizmus, bad painting, pseudoexpresszionizmus, nouva immagine, new image painting stb. — körülcímözött új festészetnek. A tematikus számot egy ügyes szerkesztői lelemény új fedőlap közé bújtatva könyvvé varázsolta, ami olyan messzemenő következményekkel járt, hogy ezzel megszületett hazánk első, új festészetrel foglalkozó kötete és hogy ez az írás sem holmi folyóirat-ismertető, hanem könyvrecenzió.

A szövegválogatás szemmel láthatóan kettős feladatot kíván teljesíteni: egyrészt bemutatni az új festészet fontosabb nemzeti megnyilvánulásait, másrészt elméleti indoklást adni a mozgalom létjogosultságára. Az előbbi feladatnak a kötet jórészt eleget tesz. Zvonko Maković tanulmánya pedánsan ismerteti az új horvát kezdeményezéseket, Andrej Medved elméleti reflexióktól sem mentes dolgozata a szlovén törekvésekről

nyújt komplett képet, Ješa Denegri a tranzavantgarde olaszországi kibontakozásáról és a párizsi Barokkok című, úttörőnek számító kiállításról informál, Barbara Rose pedig az amerikai festészet új irányvonaláról tájékoztat. A kritikus szem két fehér foltot találhat a kötet által nyújtott összképen. Hazánkból hiányzik a belgrádi kezdeményezések felvázolása, a nemzetközi szinterről pedig épp a legfontosabb központ maradt ki, a német új festészet. Belgrád mellőzésére bizonyára azért került sor, mert a kötet készítésének idején még éles vita folyt, vajon létezik-e egyáltalán új festészet fővárosunkban. A zágrábi kritikusok tagadó válasza ma már kétségtelenül tarthatatlan, hiszen az újabb kiállítások összetétele inkább olyan kérdésre jogosít fel, hogy létezik-e egyáltalán „rég” festészet Belgrádban. Az új német piktúra mellőzését alapvető szerkesztői hibának kellene elkönyvelnünk, ha nem tudnánk, hogy a *Život umjetnosti* következő száma teljes egészében az expresszionizmussal foglalkozik majd, annak is elsősorban újabb, német változatával.

Ami a kötet másik célkitűzését, az új festészet elméleti alásáncolását illeti, már összetettebb a helyzet. Hiányérzetünket ezúttal nem szerkesztői ügyetlenség vagy az összeválogatott tanulmányok szerzőinek dilettantizmusa, hanem maga a festészet okozza. Míg a hatvanas-hetvenes években egészen odáig fajult a dolog, hogy szinte tilos volt olyan művet kiállítani, amely nem maga a megtestesült nyelvfilozófia, szemiotika, McLuhanizmus vagy egy radikális művészetelmélet volt, a nyolcvanas évek művészete minden elméleti alibitől mentesen intim és intuitív módon, úgy is mondhatjuk, privát alapokon működik. Vagyis természeténél és szándékánál fogva alkalmatlan arra, hogy teoretizáljanak fölötte. Egyáltalán nem kell tehát csodálkoznunk, hogy az olvasó maximális jó szándékkal sem talál értelmes vagy értelmesre hasonlító elméleti megjegyzést a kötetben.

A helyzetregisztráló ismertetések egyhangúságából leginkább Andrej Medved csap ki, de amikor az új festészetet napjaink társadalmi-politikai valóságából próbálja meg levezetni, kellemetlen helyzetbe kerül. Kiderül, hogy túlzottan determinisztikus koncepciója könnyen sebezhető, mivel a hetvenes és nyolcvanas évek *homlokegyenest ellentétes* művészete mögött nagyon *hasonló* társadalmi-politikai struktúra lapul. Egészen más irányban keres elméleti támaszt az olasz Flavio Caroli. Foucault-tól idéz egy szép gondolatot a Babilon előtti feltételezett nyelvről, mely „a természet jeleiből volt összeállítva”, s az új festészetben e hasonlóságon alapuló tiszta beszéd felidézésének és újratanulásának kísérletét látja. Szem elől téveszti azonban, hogy az új festészet nem az érintetlen természetben, hanem inkább a művészettörténetben dolgozik. Ez nem a civilizáció előtti ősi beszéd, hanem szándékos dadogás, nem a valóság őszinte érintése, hanem tanúságtétel ennek lehetetlenségéről.

Az új festészet elengedi magát, a hatvanas-hetvenes évek magatartásával szemben nem tiltakozik, de ezt nem azért teszi, mert minden rend-

ben van, vagy hogy a természetes beszédhez jusson, hanem hogy látsszon, milyen könnyedén sodorja a Hatalom. Közelebb kerül tehát a lényeghez Massimo Carboni, amikor a művészettörténeti hagyományhoz való viszonyt a közelmúlt és a mai művészet „múltidézeteinek” tanulságos összehasonlításán keresztül vizsgálva leszögezi, hogy a mai festő közvetlenül képtelen bekebelezni az úgynevezett „valóságot”. Amihez a művész eljuthat, az nem más, mint egy élősködő nyelvi burok, melynek már semmi köze ahhoz, ami egykor a megnevezésére, sőt a *meghódítására* szolgált.

SEBŐK Zoltán

KÖNYV A „LEGÉRDEKESEBB SZERB ÍRÓRÓL”

Slavko Leovac: *Momčilo Nastasijević. Književno delo*. Dečje novine, Gornji Milanovac, 1983.

Momčilo Nastasijević (1894—1938) összes műveit barátai adták ki halála után. Ennek a kilenc-kötetes kiadásnak egyik kísérő szövegében írja Milutin Debrnja, hogy Nastasijević a „legérdekesebb szerb író”. Stanislav Vinaver — Nastasijević barátja — azt mondja az összes művek előszavában, hogy Nastasijević „a szerb nyelv és ja szerb kifejezésmód szintje volt”. Aleksandar Belić, a nyelvész, sőt Ivo Andrić is elmarasztalta annak idején Nastasijevićet, mégpedig éppen nyelve, kifejezésmódja miatt.

Évtizedeknek kellett elmúlniuk, a társadalmi rendszernek kellett megváltoznia, a művészetet fergeteges viharoknak kellett megráznuk — s új író- és olvasónemzedékeknek kellett színre lépniük —, hogy az irodalmi közvélemény felismerje és elismerje Nastasijević értékeit, jelentőségét.

Nastasijevićnek életében mindössze két könyve jelent meg (egy verses- és egy novellás kötet), összes műveit, mint jeleztük, halála után, 1938-ban és 1939-ben adták ki barátai. Míg a háború előtt alig foglalkozott vele valaki, az ötvenes évek óta Miodrag Pavlović, Vasko Popa, Nikola Mišosević, Borislav Mihajlović, Muharem Pervić, Milivoj Pavlović, Novica Petković, Ljubomir Simović írt róla, s négy könyv született irodalmi művéről (Petar Milosavljević, Miloslav Šutić, Tanja Kragujević és Slavko Leovac munkái). Nastasijević kétségtelenül megkapta azt a helyet az irodalomtörténetben, mely megilleti. S nem véletlen az sem, hogy annyira megnőtt az érdeklődés iránta: versei, elbeszélései, drámái, elméleti írásai sok témát tartogatnak azoknak, akik nyelvének rejtelmeivel, gondolatainak mélységeivel akarnak foglalkozni.

A legújabb könyv, mely Nastasijevićről szól, Slavko Leovacé, kiadója pedig a Nastasijević szülőhelyén székelő Dečje novine.

Leovac öt fejezetben tárgyalja Nastasijević életművét, nyelvét, stílusát.

A szerző úgy véli, hogy Nastasijević versei közül a hermetikusak a legjobbak. Nyelve itt a legsajátosabb, legelvontabb. Az abszolút poézis megteremtésére törekedett. Nastasijević kevés versformát használ, költészete tehát formai szempontból nem változatos, mindvégig ugyanazt a verset írta. A szerb költészetben „senki sem írt olyan tömören, a versre összpontosítva, merőben költőien, mint Nastasijević” — mondja Leovac. Megközelítette a költészet „tisza létét” és az „abszolút költészetet”.

Novelláinak egy része a XIX. századi szerb realista elbeszélő irodalomba tartozik. Később a fantasztikum felé fordult, a furcsa lelki történetek, a lélek különös útjai felé. Érdekelte a folklór, a legendák. Elbeszélései arról tanúskodnak, hogy megértette az emberi titkokat. Novelláiban félúton van a líra és a dráma között. Egyesül bennük a szerző szubjektív hangja és a dráma objektív képe.

Leovac szerint Nastasijević jelentős neoszimbolista elbeszélő. Szépprózai műveiben is a nyelv új kifejezési lehetőségeit találta meg.

Drámái nem érdemlik meg az ignorálást, lenézést, állítja Leovac, mert igazi drámai művek, habár nagyon keveset adtak elő belőlük. Leovac főleg a *Nedozvan* című drámát ajánlja a mai rendezők, színházi emberek figyelmébe.

Nastasijević szembeszegült az addigi költészettannal és megalkotóival, s — akaratlanul is — a saját verstanát írta — állapítja meg Leovac. Ez jó bevezetés költészetébe, közvetít költészete és az olvasók között. Nastasijević tudta, hogy a titkokat nem lehet megfejteni, csak sejteni lehet az utat a titkok forrásához. Nem magyarázni akanta a költészetet, hanem leírni, szuggérálni. Poétikáját Leovac spirituális vitalistának tartja.

Nastasijević költészetének belső szépsége hagyományos, kifejezése azonban modern, mondja Leovac. Itt minden a költészetnek van alárendelve. Nastasijević szuggesztív, elliptikus és metaforikus versbeszédet teremtett. A mélybe hatol, a megszokott rétegek alá, a lényegbe. „Nastasijević a meglátás és a lényeg költője... nagy költő, kiemelkedő elbeszélő, értékes drámáíró”: így hangzik Leovac könyvének végkövetkeztetése.

Leovac nem kutatta Nastasijević opusának részleteit, megtették ezt előtte mások (Đorđe Trifunović pl. a régi szavakat gyűjtötte össze Nastasijević költészetében). Inkább bizonyos következtetéseket vont le. Néhány kiválasztott versről, elbeszélésről, drámáról külön is véleményt mond. Többször kész megállapításokkal áll elénk anélkül, hogy a részletmunkákat szemünk előtt, azaz a könyvben elvégezte volna. Kissé zavaró az is, hogy állításait nemegyszer megismétli.

Leovac munkájában részben épített a már megjelent írásokra, a korábbi munkákra, elemzésekre, részben azonban a saját meglátásait rögzítette minden nastasijevići műfajjal kapcsolatban. Nincsenek olyan felfedezései, melyek megdöntnék az eddigi Nastasijević-kutatások eredményeit, de nem elégedett meg az övét megelőző írások ismertetésével sem. A maga

útján haladt, a maga módszerét követte. Átfogóan ismerteti Nastasijevic életművét, megállapításai szervesen illeszkednek az összképbe. Könyve teljességre törekvő elmefuttatás a „legérdekesebb szerb íróról”, aki, mint Leovac írja, nem volt lázadó, nem rombolt le semmit, hanem egészen egyedülálló költő és prózaíró volt, (és — tegyük hozzá — ragadhatatlan hatást gyakorolt a későbbi — jóval későbbi — írónemzedékekre. Művét bizonyára még sokan és sokféleképpen fogják vizsgálni és magyarázni, s akkor hatásának tiúkára is fény derülhet.

Leovac könyvével a szülőhely tisztelig nagy szülotnje előtt.

TOMÁN László

S Z Í N H Á Z

BEMUTATÓ

ÉDES ANNA

A regény és a színpadi átdolgozás közötti legszembetűnőbb (de — látni fogjuk — nem egyetlen) különbség, hogy Kosztolányinál Vizyné után Édes Anna Vizyt is megöli, a Harag György készítette változathól pedig ez a második gyilkosság hiányzik. Aligha hihető azonban, hogy éppen erre az eltérésre gondolnak azok, akik szerint az előadás más mint a regény, akik hiányolják Kosztolányi felismerhető jelenlétét az Újvidéki Színház produkciójából. Sokkal előbb arról lehet szó, hogy az *Édes Anna* című Kosztolányi-mű jellegzetes regényszerűségét, a próza sajátos ízet-színét keresik, s ezt nem találva formálják meg véleményüket: ez nem Kosztolányi. Ami igaz is, meg nem is.

Akik a regényt kívánják viszontlátni a színpadon, azok óhatatlanul csalódnak. Csalódníuk kell — jobban, mint amikor filmre visznek egy-egy prózai művet —, mert a sajátos műfaji követelmények folytán lehetetlen a teljes, a tökéletes átmentés a könyvből a színpadra. Éppen Kosztolányi írta három Mikszáth-novella színpadra állítása láttán: „Majdnem lehetetlen feladat.” Mert: hiába „Mikszáthé a legízesebb magyar próza”, ha a novellák mikszáthi bouquet-ját jelentő eszközök a színpadon „termé-

Újvidéki Színház. Kosztolányi Dezső: Édes Anna. Színpadra átdolgozta és rendező: Harag György, m. v. Díszlet és jelmez: Doina Levinta m. v. Zene: Lengyel Gábor. Színészek: Rövid Eleonóra, Fischer Károly, Romhányi Ibi, Soltis Lajos, N. Kiss Júlia, Pásthly Mátyás, Ladik Katalin, Venczel Valentin, Stevan Šalajić, Mak Ferenczi Ilona, Ferenczi Jenő, Sinkó István, Banka Livia f. h., Ábrahám Irén, Gyenes Zita f. h., Bicskei Elizabeta f. h., Szilágyi Nándor, Banka Gabriella f. h. Toholjević Božana f. h.

szetesen elsíkkad"-nak. Am kárpótlásul szolgálhat, teszi hozzá Kosztolányi — még Mikszáth „három bájos szépirodalmi csecsebecse”-t méltatva —, hogy a „színészek munkáját élvezzük . . . Ők adják meg a kis történetek zamatját”.

Kosztolányi prózája Mikszáthéhoz hasonlóan ugyancsak ráismerhetően jellegzetes, következőképpen regényeinek színpadra állítása, még ha a minél teljesebb átmentés szép szándékával történik is, eleve kudarcra van ítélve. Az előadás legfeljebb korrekt színpadi illusztrálása lehet a Kosztolányi-prózának, amit nem valószínű, hogy a szerző szívesen fogadna. Annál kevésbé, mert a prózai művek drámává változtatására a gyakorló színikritikus Kosztolányi is csak egyetlen igazán sikerült példát tudott, Hauptmann *Elgáját*, „mely mint dráma is állja a helyét. Ennek magyarázata pedig az, hogy az *Elga* annak a Grillparzernek „novellájából” készült, aki maga is drámaíró volt, és a gondolkozása természetesen ősen drámai volt”. Kosztolányi szerint tehát a prózából írt színpadi mű drámai minőségét elsődlegesen és sorsdöntően az alapanyag jellege határozza meg. Azzal az „aprósággal” összhangban persze, hogy az átdolgozó felismeri az alpműben rejlő drámai magot, azt a csírá, amelyből kisarjadhat a másik műfaj törvényei alkotás.

De nem éppen Kosztolányiról írta-e Devecseri Gábor, hogy „történeti végzet-dramácskák”? És a kitűnő, máig a legszenzibilisebb Kosztolányi-esszé szerzőjének lényegien pontos felismerését nemcsak novellákkal vagy regényekkel, hanem Kosztolányi Dezső verseinek említésével is bizonyíthatjuk. Ebből viszont az következik, hogy Kosztolányi gondolkozása, életlátása és -ábrázolása egyértelműen *drámai*. Prózája tartalmazza a színpadi átdolgozás előfeltételének tartott drámacsírá.

A színlapon közölt rendezői vallomás tanúsítja, Harag György felismeri az átdolgozás legtöbb értelmet mutató útját — „Ellentétben az előbbi adaptálásokkal én a regény szellemét akartam visszaadni . . .” —, az előadás pedig azt példázza, hogy a rendező-átdolgozó jól és pontosan olvasta el Kosztolányi regényét, mert rátalált nem csak a központi konfliktushelyzetre, arra, ami szükséges, hogy „mint dráma is állja a helyét”, hanem világosan látja Édes Anna és Vizyné kapcsolatának jellegét is, azt a sorszerűséget, amely — akár az antik tragédiában — eleve-elrendelés-ként meghatározza, egybekapcsolja a két szereplőt.

A rendező a dráma törvényeit követi amikor elhagyja Víz meggyilkolását. Olvasata szerint Édes Annának csak egyetlen drámai ellenfele van: Vizyné. „Anna — áll Harag más Édes Anna-felfogásokkal, értelmezésekkel perlekedő, de ugyanakkor saját véleményét is kifejtő vallomásában — semmiképpen se legyen egy forradalmár vagy osztályharcos, hanem szabad emberi lény, aki nem tudja elviselni a megaláztatásokat.” Céljának akadályozója, megaláztatásainak okozója Vizyné a maga trau-

máival és emberi korlátaival, mérhetetlen birtoklásvágyával és lélek nélküli viszonyulásával, ami a legjobb szándékot is visszajára fordítja.

Harag György olvasata tehát nem független a regénytől, s nem is felfedezésszámba vehetően új. Kosztolányi műve mindenekelőtt egy szabad ember életvágyról és e vágy megmagyarázhatatlan, önző, kóros hajlamú elfojtásáról szól. Kimutathatóan, részletekkel és idézetekkel bizonyíthatóan. Csak talán a regényben a műfaj szükséges kitérői — Devecseri írja: „... a regényben minden köd és pára, minden annak a sejtelmességnek szegődik szolgálatába, mellyel a regény át van itatva, hogy mélyebben hatoljon szívünkbe...” —, az elbeszélői közlés mellékszálai miatt kevésbé szembetűnően, s könnyen másként — elsősorban a cselédlány és a méltóságos asszony osztályellentétes viszonyára egyszerűsítve — értelmezhetően. Már a regény egyik első méltatója, Elek Artúr a *Nyugat*-ban, megjegyezte, hogy az olvasó „a végzet dübörgését” hallhatja. Devecseri meg egyenesen végzetdrámának minősíti, megjegyezvén „Nem véletlen, hogy annyi munkája közül éppen ebből lett színdarab is”. Szerinte Kosztolányi regényei között a „legszívenütőbb az *Édes Anna*”. S hogy nem antik sorstragédia mai külsőbe bújtatott ki tudja hányadik utánérzéséről van szó, azt Illés Endrének az újvidéki bemutatóval majdnem egyidőben publikált Kosztolányi-esszéjének néhány mondata mindennél meggyőzőbben mutatja: „A teljes csődöt, az életből való kiküszarást, az önmarcangoló félelmet Kosztolányi Dezső végül is regényeiben mondja el... ez a négy próza-ének felejthetetlenül ugyanazt a látomást mondja, az emberi társatlanság egyszerre tüzes és jeges vízióját. Minden szándék bukás itt, minden lét szakadék. Az élet bonyolultság, kiismerhetetlenség, átfoghatatlanság. Olyan végső értelmetlenség, hogy ezt a vádat már csak a csillagoknak érdemes felkiáltani, aztán az ember belehal sebeibe.”

És a regény szellemének megfelelően erről a csillagok felé küldött kiáltásról kíván szólni Harag György *Édes Anna* előadása is. Az egyes ember magánya ez, s különösképpen nem csak Édes Annáé, hanem Vízynéé is.

A drámává változtatás lehetőségének felismerése nem jelenti még a biztos sikert is. Elég végigpásztázni a regény irodalmán ahhoz, hogy lásuk, hányféle értelmezés, félreértés adódhat, főleg a címszereplő megítélésében. Volt, aki az öntudatlan lázadás gesztusát látta Édes Anna tettében. Bármennyire is különös, de éppen a *Gyászt* író Németin László kérdezi (igaz, még 1928-ban), hogy „... szabad volt-e ennyire a sötétben hagyni azt a lelki réteget, amelyben a regény voltaképp történik”, azaz Édes Annáét? Hasonló dilemmája van a filozófusnak is, aki az „erkölcsi normák felbomlását” vizsgálja Kosztolányi életművében — 1955-ben! —, s úgy látja, hogy „Édes Anna tettét Kosztolányi művésziéig nem tudja megindokolni... Anna alakja elvont, csak körvonalakban megrajzolt... a konfliktus döntő cselekménye pusztán ösztönös, hirtelen,

s ezzel együtt véletlen és indokolatlan tett: egy action gratuite benyomását kelti” (Heller Ágnes). Azt csak a kor szemléleti hozadékának kell tekinteni, miszerint az „osztályellentétek megmutatása kellett volna” ahhoz, hogy indokolt legyen Anna kirobbanónak, váratlannak ítélt gesztusa, hiszen már a *Nyugat* kritikusa érezte, hogy itt „úgy látszik . . . egyébről is, többről is van szó, mint egy kis cseléd lány tragédiájáról”. S Harag is így látja: „Szükségesnek éreztem — a magam szempontjából jobban megközelíteni a regény belső struktúráját, azt, hogyan kerül sor a szörnyű bűntettre.” Ehhez azonban a rendező elengedhetetlennek tartotta, hogy teljes értékű drámai szereplőként léptesse fel a konfliktus másik pólusán álló Vizynét is. Alki ugyancsak bonyolultabb, mint ahogy a Kosztolányi-irodalomban többnyire értelmezik. Devecseri Gábor esszéje és Kiss Ferenc monográfiája érez rá, hogy a méltóságos asszony nem csak a cseléd lány szükséges, más világba tartozó ellenfele, de ember is, aki éppen olyan magányos, mint Édes Anna. Érthető tehát, hogy megszállottként keresi azt, akihez több köze lehet, mint bárkihez közvetlen környezetéből van (férj, barát, szomszéd), s amikor rátalál, görcsösen ragaszkodik hozzá. Minden igyekezete arra irányul, hogy végérvényesen bekerítse azt, akit végre a sajátjának akar és tud. Hogy ebben a kóros aktivitásban nem lérez mértéket, s árunak tekintti, aki számára több pusztá tárgy-nál, de akit ő mégis csak tulajdonként képes kezelni. (Ebben osztálykötöttséget és egyéni korlátokat is látni kell.) Ily módon Vizyné szintén — ha nem is tragikus, de — szerencsétlen, emberien hiteles szereplő.

Kettejük kapcsolata viszont olyan modell, amelyben a mítikusan ősi (végzet) és az örökké visszerű egyedi (magány, kétségbeesés) fonódik egybe drámai intenzitással.

A drámai forma lehetőségét felismerve válogatta ki Harag György a regény alkalmas epizódjait és mondatait, s belőlük szerkesztette egybe az *Édes Anna* színpadi változatának *szövegkönyvét*. S ezt kétségtelenül annak tudatában tette, hogy a kiemelt részletek akusztikája a regényhez képest lényegesen módosul. Mivel még a prózai műhöz legszolgáibanban ragaszkodó színpadi átdolgozás is egyszerűsödést, szegényedést jelent, meg azzal jár, hogy a „könyv alakjai élesebb körvonalat” kapnak, mert ahhoz, hogy színpadon talpra állhassanak „ki kellett lépniök a regény mágikus közegéből (mintha a hold kilépne udvarából), a rejtelmes létezés helyett cselekedniök, rokonszenvet és ellenszenvet — kell — ébreszteniök” (Devecseri), nem nehéz elképzelni, hogy a Harag választottaút, amely két személy élethaláltságának — ebből győztesen, eleve tudottan, egyikük sem kerülhet ki — mutatja Édes Anna és Vizyné kölcsönös függőségviszonyát, az alapszöveghez képest milyen változtatásokat igényel.

Keményebbek, határozottabbak, önállóbbak lesznek a színpadon a szereplők. Az író helyett önmaguknak kell gesztusait, hangsúlyaikat megválasztani, természetesen nem függetlenül az előre megadott tartalmi ko-

reográfiától. Ellenkezőleg, azzal a feladattal, hogy indokolttá tegyék a befejezést: a gyilkosságot. Ha tudjuk, hogy Kosztolányit sem kerülte el a vád, miszerint az olvasót a „rémes gyilkolás... teljesen váratlanul éri” (Elek), vagy — dicséretbe burkoltan —: „Nem olvastam még ennél szűkszavúbb magyar regényt, ennél több balladai kihagyással” (Bálint György), akkor világos, hogy nem csak az egyes helyzeteket kell kristálytisztnak mutatni, hanem az előadás ívét is határozott, biztos kézzel kell a drámai befejezés csúcsára vezetni.

Hogy járja végig e nehéz, hamisíthatatlan, ám kitérőkre csábító drámai utat Harag György?

Hogy a rendező a hagyományos helyett a filmszerű jelenetelési eljárást választja, az a színpadi átdolgozás jellegéből következik: nem folyamatosan felépített történetet akar előadni, hanem egy kéthangra írt végzet-dráma lényeges mozzanatait rendezi drámai sorba, anélkül hogy különösebben ügyelne az átmenetekre. Élesen körvonalazott, lényegretörően csupasza, kevés szöveget tartalmazó, színszerű hatásra törekvő jeleneteket szerkeszt. (Hasonlóan, mint Dürrenmatt tette Strindberg *Haláltáncának* átírásakor.) Szándékának megfelelően a kettős gyilkosság jelzett módosítása mellett a rendező egyéb változtatásokat is eszközöl, melyek közül Ficsor, a házmester — Édes Anna rokona, aki beszervezi a cseléd lányt Vizyékhez — szerepének lényeges csökkentése, s Kosztolányinál csak említett cselédszerző szerepének növelése, valamint Jancsi úrfi és Édes Anna kapcsolatának áthangolása a legfontosabb.

Mit nyert és mit veszített Harag azzal, hogy Ficsor buzgó cselédszerzősét a hivatásos cselédbörzésre ruházza át? Azt hihetnénk, lényegtelen változtatás, holott Ficsor a regényben sem önmagáért, hanem Vizynéért érdekes. Ő az, aki Édes Annát beajánlja, naponta tudósít a tárgyalásokról, híreket hoz és visz, táplálja a méltóságos asszony kíváncsiságát, és mint egy idegbajos műgyűjtőben a mohó szenvedélyt, ha esély mutatkozik egy ritka példány megszerzésére, úgy fokozza az asszonyban az izgalmat. Előkészíti Édes Anna belépését a történetbe és Vizyné életébe. Nemcsak a találkozást hozza létre, hanem az asszony önjellemezésére is alkalmat nyújt. Olyan szerep, amelyet a két nő különös kapcsolatát eltérbe állító Harag-féle koncepció a regényhez hasonlóan jól kiaknázhathatna. A rendező mégis lemond róla, mert a hivatásos cselédszerző beiktatásával — más dramaturgiák híján nem sikerült megtudni, hogy ez Harag ötlete vagy átvétel — lehetőséget lát az előadás két fontos, szinte kulcsfontosságú jelenetének megkomponálására: Vizyné és Édes Anna kölcsönös egymásválasztására. Először Vizyné választja Édes Annát (a cselédszerzőnél találkoznak, innen szerződteti), majd pedig, a második részben, Édes Anna választja az úri asszonyok közül Vizynét, amivel Harag egyértelműen a sorsszerű kötődésre kíván utalni. Hogy azonban a regényben nem szereplő két jelenet ne bontsa meg a cselekmény menetét, arra főleg a má-

sodik részben kellett ügyelni. Míg érthető, hogy a cseléd nélkül maradt Vizyné, miután a felvágott nyelvű, matrózszerető Katica — heves szóváltás után — felmondott, felkeresi a bőrzést, addig a második, jellege szerint sokkal rendhagyóbb jelenetet, melyben a cseléd választja a gazdaszonyt, nagyobb körültekintéssel kellett elhelyezni a történet menetébe. Harag legalkalmasabbnak az Édes Annát feleségül kérő kéményseprő második feltűnését követő Vizyné s cselédje közötti párbeszéd — ez azzal zárul, hogy Édes Anna kimondja: „Méltóságos asszony, örökké én sem szolgálhatok...” — és Jancsi úrfi esküvője közé iktatja a második „választási” jelenetet. Tehát azt követően, hogy Vizyné lebeszéli Édes Annát a házasságról, s azt megelőzően, hogy a fiatalember, aki — az előadásban s nem a regényben is — egy picurka boldogságot nyújt a cselédlánynak, végérvényesen elszakad tőle. Ezek szerint nem merő konstrukció a sorszerűség, hanem folyománya egy adott élethelyzetnek, s a belőle fakadó lelkiállapotnak. Hogy a cselédszerzőnél történő két jelenet részletei, beállításai, sőt hangneme közt nem nehéz felismerni a párhuzamosság elvét, annak az eltervelt színháttájon kívül egyéb magyarázata is lehet. Harag a regény esetében nemegyszer túlhangsúlyozott osztályellentétes alárendeltséget próbálja emberi mellérendelt kapcsolatként jellemezni. Ennek annál is inkább szükségét érezhette, mert Vizyné visszatérő, önjellemző mondatát — „Ez az enyém!” — és Édes Annának a tárgyaláson mondott szavait — „Beszélj és rámnézett, és én akkor nem tudtam elmozdulni” —, melyekhez hozzá kell kapcsolni a cselédlány kitaró makacssággal ismételt félelmét, távozási szándékát, tehetetlenségét, északokkal megmagyarázhatatlan lebénulását, hatásosabb emberileg két azonos érdekű, helyzetben levő szereplő konfliktusaként értelmezni. Az egyik alkalommal — mielőtt sor kerülne a történet két szereplőjének egymásratalálására — a padon ülő cselédlányok mondják el keserű tapasztalataikat azokról, akiknél szolgáltak („Mindig megolvasta a kockacukrot.” „Amikor elment hazulról, bezárta a szobákat.” „Engem sokat vertek.”), másodsor pedig az úri asszonyok — Vizyné, Drumáné, Moviszterné — cselédekre vonatkozó mondatait halljuk: „Diétás kosztot a cselédnek!” „Egy asztalnál ehetünk!” Karácsonyra ruhaanyag, karóra, Vacsora után sör... Nem, cseléd, személyzet... Mint egy családtag.” Ám a két jelenet csak látszólag szól ugyanarról: az emberi kiszolgáltatottságról. Lényegében csak a cselédek kiszolgáltatottsága hiteles, de nem osztályhelyzetükből eleve adottan, hanem mert az első esetben a cselédek saját sorsukról vallanak, a másodikban pedig az úri asszonyok nem önmagukról, hanem ismét csak a cselédekről közölnek fontos információkat.

A két jelenet kapcsán még egy mozzanatra kell figyelni. Arra, hogy az első választás rendezőileg is, színészilag is kidolgozottabb. A színpad bal oldalán, egy padon ülnek a jelöltek, mögöttük, mint árus a pult mögött, a bőrzés — az alázatosság és a rámenőség karikatúrája, majd másodszorban jellegzetes póz nélkül, meglehetősen közömbösen —, hátulról

érkezik Vizyné (Romhányi Ibi), szemrevételez, megfordul, dolgavégezetlenül távoznia akar, amikor szembetalálja magát az akkor érkező lánnyal, Édes Annával (Rövid Eleonóra), s mert pillanat alatt felismeri, ő az, akit keresett, idegesen kérdezi: „Hogy hívják?” Majd türelmetlenségét cláruva megismétli a kérdést. Ezzel szemben Édes Anna, a második jelenetben, néhány lépésre megáll a padtól, ránéz az ott ülő Vizynére, de most nem érezzük a felismerés áramütését. Mindössze néhány kérdést intéz a hozzá legközelebb ülő nőhöz, majd együtt távoznak. Kétségtelen, hogy Harag próbálja tartalmában kiegyenlíteni a két jelenetet, aminek elsősorban dramaturgiai szükségét érzi. Vizyné fölényes, lekezelő viselkedését — a lányt, könnyét nézve vallatja, érezhetően azzal a szándékkal is, hogy a kezdet kezdetén csatát nyerjen vele szemben — egyensúlyozandó Édes Anna szintén megkérdezi: „Nem fél tőlem?”, azt ő is megnézi, épek-e a fogai, s megkérdezi — utalva egy előbb lejátszódó epizódra — szereti-e a piszkótát. A rendező kíváltk azzal próbálja megteremteni a két jelenet közötti egyensúlyt, hogy a cseléd lány nem érti a méltóságos asszony nevét: „Hogy hívják? — Viza Kornélné. — Gornél, Gornél. — Nem Gornél kérem. Kornél.” De azzal, hogy Édes Anna a Kornélt Gornélnak érti, Harag nemcsak a lány fölényét kívánja jelezni (miféle név ez?!), hanem arra is utalni akar, hogy ez a jelenet egyben vízió is. A cseléd lány ugyanis nem természetes hangon, hanem álmod, képzeletet érzékeltető hanghordozással beszél. Az előadás folyamán Harag többször is él ezzel a realitást és irrealitást jelölő megoldással, de itt — mintha — a párhuzamosság elvével szerkesztett jelenet alapfunkciója szerint nem tűrné el a lassított, tagolt, a természetellenes beszédet. Vagy csak a színészi rutin és türelem kérdése a két azonosra képzelt jelenet eltérő hatása? Romhányi kifejezőbbé tudja tenni, amit a pálya kezdetén álló színész nő még elcsúsz?

Bármennyire is jó dramaturgiai érzékre vall a két börsz-jelenet, a regényben a több fejezetre terjedő Ficsor-epizódok teljes értékű helyettesítését mégsem vállalhatja magára. Nem szólva arról, hogy a Ficsort alakító színész (Stevan Šalajić) elveszti lába alól a talajt. Harag ezt jól látja, mert megkísérli kárpótolni az előadásbeli Ficsort. Nem a legszerencsésebben teszi. Ő a cseléd bál központi szereplője: „... Világtörténelem. Csere. Türetket leszállítani innen a pincelakásba, a házmeistereket pedig felszállítani ide. Körbe-körbe. Mint a két vödör... Föl, föl, ti rabjai a földnek... Mindig voltak urak, és mindig voltak szolgák. Ez amindig így volt. Ez mindig így lesz. Punktum. Ezen mi nem változtathatunk. Csak maradjonak a cselédek... Andere Städchen, andere Mädchen. Kossuth Lajos azt üzenté... Annuska, manapság csak a cselédeknek van joguk. Tánkra kér egy cseléd lányt.) Wiener Frau... Megölök valakit. Megölöm a burzsujokat... Szeretnék május éjszakáján... Csitt, piszt! Bocsánat! Ön doktor úr, odaültetné asztalához a cselédjét? Hadd halljam! Nem? Ez csakugyan komédia lenne? Legalább egyelőre. Itt a földön. (Ordít.) Nincs rettenetesebb, mint a cseléd cselédjének lenni. Pardon... Elvégezte-

tett." Megszámolni is nehéz, hányféle síkot helyez egymás fölé a regényből vett és a regényen kívüli mondatok gyors váltásával a rendező ebben a monológban. Egy másik dráma ez, amit röpké két-három perc alatt lehetetlen eljátszani. A különben kiváló színész nem is érti a váltásokat, érzékeltetni sem tudja a különböző szinteket, utalásokat. Amit Ficsor kapott a regénybeli szerep helyett több is, de kevesebb is, de főleg hálátlanabb feladat.

Haragnál módosul Jancsi úrfi szerepe is. Szűkül. Azzal, hogy hiányzanak a fiatalember életének Annától független epizódjai (munkahely, szerelmek), a cselédlányhoz való viszonya is változik. Nem kalandhajász, nem is a magáévá tett s megejtett nőt gonoszul cserben hagyó férfi. Rokonszenvesebb, mint Kosztolányinál. Kedves link, aki valamicske szépet, parányi boldogságot jelent a Édes Anna számára, azt, amire szüksége van a cselédnek és rendezőnek is, hogy a lány magánya emberi mértékkel mérve hiteles és teljes legyen. A bemutatón Jancsi úrfi (Venczel Valentin) néhány nem egészen érthető, nem motivált gesztusa ellenére is szép és igaz volt kettejük (vas)ágyjelenete, elsősorban, mert a színésznőnek sikerült érzékeltetnie, hogy emberien, asszonyian vágyik valamire, amiről nem tudja még micsoda, milyen, de biztos benne, hogy szüksége van rá, akarja, mert boldog szeretne lenni. Ehhez valóban egy rokonszenves fiú kell. Jancsi úrfi szerepe az előadásban ennél lényegében nem is több. Csupán az marad meg talánynak, hogy a zárójelenetben miért tűnik fel ismét Jancsi úrfi, most már feleségével. Azzal, hogy elfoglalják Vizyék helyét, lakását, ugyanoda ülnek, ahol Vizyné ült, amikor a cselédlány megölte, vajon a ifolytonosságot akarja-e a rendező érzékeltetni, azt, hogy minden kezdődik előlről, vagy pedig a befejezéssel — visszamenőleg — minősíti a cselédlány és az úrfi szerelmi jelenetét?

A rendező-adaptáló eljárásához tartozik, hogy apró módosításokat, szövegátcsoportosításokat és szerepösszevonásokat végez. Összevetve a regényt és az előadás szövegváltozatát megállapítható, hogy ezek két esetben sikerültebbek, több helyen pedig vagy feleslegesek vagy hatástalanok. Báthory (Ferenczi Jenő), a kéményseprő kétszer lép színre, először Édes Anna és Jancsi úrfi szerelmi jelenete előtt, ekkor teszi az első házassági ajánlatot, majd pedig a gyűlkosság előtt, vitathatatlanul azzal a dramaturgiai funkcióval, hogy a végsőkig imegalázott lány utolsó szabadulási esélyét is elveszítse. Célszerű a cselédlányoknak az a szerepe, hogy visszhangként elismételjenek egy-egy jellegzetes mondatot, amit előbb — vagy a regényben — gazdáiktól hallunk. Ezzel ugyanis groteszkké, torzzá válnak a másik világot jellemző szövegtöredékek. Sajátos, hogy Édes Anna nem vesz részt a többi cseléd játékában. Félre áll. S ezzel nemcsak önmagát jellemzi, hanem azt is jelzi, hogy mind a két világ — önmagán belül — kaotikus, számára idegen. Kár, hogy a cselédből, amely Bunuel Viridianájának koldusbálját juttatja eszünkbe, Ficsor túlméretezett feladatokból adódóan sokat veszít erejéből.

A többi szereplő csak panelfigura. Háttér helyett funkciótlan statisztéria, s ezen a szöveg- és szerepjátások sem segítenek. Tény, hogy Kosztolányinál is — Vizynét és Édes Annát kivéve — mindenki mellékalkal, de ugyanakkor senki sem az. Devecseri írja: „Mi vagyunk a ház”, amivel az ún. mellékszereplők fontos, a befogadók szempontjából lényeges funkciójára kíván figyelmeztetni. Az előadásban sem Moviszter, sem Druma, de még Vízy sem kap olyan helyet, hogy a Devecseri-féle belső azonosulásunkra alkalmat nyújtanának.

Vitathatatlan, hogy Harag az epizódok kiválasztásával mindenekelőtt az Édes Anna—Vizyné kapcsolatot kívánna kifejezni. S ebben nagyfokú tudatosságot mutat. A regényhez (viszonyítva Édes Anna távozását hangoztató igénye, kérése, könyörgése, fenyegetése, emberi jogainak (házasság, kilépés, megbecsülés) emlegetése, emberi méltóságra való hivatkozása koncentráltabb. Az egyes epizódok kijelölése és összerakásuk mind a drámai feszültség e fokozásának, mind pedig az egyes jelenetek minidramákká történő kiteljesítésének szándékát mutatja. A cselédváltást, a cselédszerződés követi — a szemrevételezés, bizalmatlanság s a fölény érzékeltetésének ismert mozzanataival —, majd következik a piskóta-epizód, melyben Vizyné produkciója nem sikerül, a cseléd visszautasítja a jutalmul felkínált kalácsot. A remekül kiöltött pítizés visszajára sikerül: Vizynének kell szegyenkeznie, s nem a cselédlánynak. S hogy ez a jelenet nem sikkad el, ahogy a teadélután mellékszereplőinek figyelmetlensége miatt ettől tartani kell, az Romhányi Ibi Vizynéjének kivételes pillanatán múlik. Nyugodtságot erőltet magára, de alóla érződik a visszautasítás kíváltkötta fájdalom. A második részben Harag hasonlóan jól válogat a két nő se együtt, se egymás nélkül kapcsolatának kifejezésére; de kevésbé hatásosak ezek a jelenetek. Nemcsak a megejtett cselédlány ájulására gondolok a gőzölgő mosófazék felett, hanem a hosszabb epizódokra is. Köztük a már említett második „választási” jelenetre, de sokkal inkább arra, amikor az esküvői menetet szemlélő lányt a méltóságos asszony, mert szegyéllli, félreküldi, főleg pedig a gyilkossági jelenetre kell gondolni, amelyek nemcsak elsietett, hanem ügyetlen is. Heves szóváltás után Édes Anna felveszi az asztalról a hatalmas kést, odalép a kétszemélyes kerti padon ülő (sőt alvó!) Vizynéhez és belemártja a reflektorfényben felvillanó pengét.

Mivel magyarázható, hogy az előadás csúcscszenete nem effektív? Azaz-e, amivel Kosztolányit is terhelték, hogy váratlan a gyilkosság? Vagy hogy az előadás nem fejezi ki azt, amire Devecseri figyel fel, s ami meghatározó a két nő kapcsolatában, hogy a tettes nem is a cselédlány, hanem a méltóságos asszony, aki „úgy bívölí — a lányt —, mint a kígyó a nyulacsakát”, míg végül ez „ijedtben bekapja a kígyót”. Nem Édes Anna gyilkolt, hanem Vizyné lett öngyilkos, úgy, hogy „halálát ő maga választotta magának”. Cseléd által, „mert életét a cselédprobléma nyűgözte le”. Hogy a Devecseri felismerte megoldás nem az előadásra ráfércelt

külsőség lenne, azt a már jelzett végzetszerűség, amely az előadásban épp úgy megvan, mint a regényben, épp úgy Harag, mint Devecseri felismerése, meggyőzően bizonyíthatja. Tehát nem a szándékon, hanem a megvalósításon múlik, hogy a befejezés hatástalan. Egy későbbi előadásán még inkább elsiettetnek tűnt, mint a különben nagyobb színészi feszültséggel járó bemutatón. Romhányi mintha lazítana, siettetné a véget, anélkül hogy kellően előkészítené, s Rövid Eleonórának sem sikerül érzékeltetnie, hogy a megaláztatások során, a „gyilkosság előtt megpattan benne valami” (Rónay László). Mert csak így, kétoldali teljes előkészítéssel válhat az előadás csúcspontjává a gyilkossági jelenet. Ehhez azonban más rendezői beállítás is szükséges.

Ettől függetlenül az előadásban két jelentős színészi alakítás van: Romhányi Ibié és Rövid Eleonóráé. Néhány jelenetben, főleg az első részben — kiválóak. A többiek, csökkentett funkciójuknak megfelelően és kellő segítség vagy önkezdeményezés híján, csak jelen vannak, figyelemre méltó színészi hozzájárulás nélkül. Célját tévesztett a láthatóan szecessziós elemeket magába foglaló, de bántóan füstölt keret is (Doina Levinta).

Harag György Édes Anna olvasata pontos. színpadi szenzibilitást is nagyfokú tudatosságot mutat az előadás, hogy mégsem függetleníthető a színpadi változat a regénytől, az azon múlik, hogy a rendezői alap gondolatot, elképzelést nem igazolják vissza teljes mértékben, kellően hatásosan az előadás egyes jelenetei. Ilyenkor szokta a kritika feltételezni, hogy gyorsan készült a produkció.

GEROLD László

KRÓNIKA

KÉT NOBEL-DÍJ JELÖLT. A Svéd Akadémia felkérésére a Horvát PEN-Club Ranko Marinkovićot, a Szerb Íróegyesület pedig Desanka Maksimovićot ajánlotta az idei Nobel-

MANOJLOVIĆ-NAPLÓ A HAGYATÉKBÓL. Todor Manojlović születése 100. évfordulóján a zrenjanini *Ulaznica* folyóirat 1983. decemberi száma közli az írónak 1903 és 1908 között írott naplóját, amelynek létezéséről az irodalmi közvélemény tudott ugyan, de mindeddig csupán a hagyatékkézírték ismerték közelebbről is.

A folyóiratközlésből kiderül, hogy Manojlović naplóját 1903. január elsején kezdte írni, az utolsó bejegyzések viszont 1908-ból valók és a nagyváradi Holnap Társaság megalakulására és Adyval való találkozásaira vonatkoznak. Bár a napló eléggé szűkszavú bejegyzéseket tartalmaz, és elsősorban olvasmányélményekről ad számot, belőle mégis nyomon követhető a fiatal Manojlović irodalmi munkássága. A naplóval egyidőben keletkezett kéziratok között ugyanis két befejezetlen regény található, több novella, ballada, valamint eredeti versek és versfordítások: ez utóbbiak közül Zmaj versei magyarra, Petőfi, Ady és az aradi Farkas Béla versei pedig szerbre fordítva. Egy irodalmi tanulmányt is őriz a napló Makszim Gorkijról és egy történetet J. (Nagy) Péterről. Ezeknek a főljegyzéseknek számos magyar vonatkozásuk van, a már említetteknek kívül Dutka Ákos, Juhász Gyula, Kosztolányi és Nagy Miklós filológus neve szerepel. A naplót Vukica Popović és Svetislav Vrška adta közre.

ZMAJ ÉS A MAGYAR IRODALOM. Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Jovan Jovanović Zmaj születése 150. évfordulója tiszteletére *Zmaj és a magyar irodalom* címmel kétnapos tudományos tanácskozást szervezett. A január 26-án és 27-én megtartott ülésen a következő szakdolgozatok hangzottak el: Szeli István: Komparatizisztikai tapasztalatok és tanulságok; Lazar Čurčić: Zmaj a szerb—magyar irodalmi kapcsolatok határmezsgyéjén; Fried István: Zmaj összehasonlító szempontból; Božidar Kovaček: Zmaj és Jókai; Pál Sándor: Kranjčević, Zmaj, Petőfi; Póth István: Zmaj és a Kiszaludny Társaság, Sava Babić: Zmaj fordításai a magyar irodalomból, Mikes Melánia: A Dzulici magyar fordításai; Vasa Milinčević: Zmaj magyar fordításai a XIX. századi szerbhorvát periodikában; Veselinović Sulc Magdolna: Zmaj magyar fordításainak visszhangja.

DÍJAZOTT SZABADKAI MŰVÉSZEK. A szabadkai községi Művelődési Onigazgatási Érdekközösség immár ötödik éve jutalmazza azokat a művészeket, akik alkotásaikkal és munkájukkal öregbítik a város hírnevét. Az első díjazotról, Bodrogvári Ferencről elnevezett kitüntetést a múlt évben Ana Bešlić szobrásznő, Kinka Rita zongoraművész és az Életjel Irodalmi Élőűjság érdemelte ki. Ana Bešlić bajmoki születésű Belgrádban élő szobrásznő tavaly nagysikerű kiállítás rendezett Szabadkán. Kinka Rita tavaly mindössze huszonegy évesen lett az ország legfiatalabb zene-tudományi magisztere, s emellett számos külföldi hangversenyen (többek

között a moszkvai Csajkovszkij-vetélkedőn) képviselte méltóképpen hazánkat. Kinka Rita tavalyi sikeres szerepléséért elnyerte a Jugoszláv Zene-szerzők Szövetségének nagydíját és Belgrád város Októberi-díját is. Az Életjel most ünnepelte megalakításának 25. évfordulóját. A két és fél évtized alatt több mint 550 előadást tartottak, megalakították a Kosztolányi nevet viselő irodalmi színpadot és a Csáth Géza Művészbaráti Kört. Az Életjel Miniaturók és az Életjel Könyvek sorozatban eddig már több mint ötven könyv jelent meg.

A JUGOSZLÁVIAI ALBÁN IRODALOM KIBONTAKOZÁSA. A jugoszláviai albán könyvkiadás negyvenedik évfordulóját ünnepli. 1944 elején jelent meg az első albán nyelvű könyv, Josip Broz Tito *A nemzeti kérdés Jugoszláviában a népfelszabadító háború tükrében* címmel. Azóta mintegy 3000 könyv és brosúra látott napvilágot, tizenhárom millió példányban. Közvetlenül a fõlszabadulás utáni könyvkiadás elsõsorban az írástudatlanság csökkentését szolgálta, hiszen a negyvenes években a jugoszláviai albán lakosság mintegy 90 százaléka volt írástudatlan. Az elsõ ABC-bõl a szülõk gyermekeikkel tanultak együtt. Az írástudatlanság leküzdése máig feladata ennek a könyvkiadásnak.

1950-tõl kezdve jelennek meg Kosovo tartományban szépirodalmi mûvek is. Elõbb a Musztafa Bekiju majd

a Miladin Popović kiadó kezdi kiadásukat. 1958-ban egyesültek a kiadók és azóta Rilindja néven dolgozik egy szerteágazó tevékenységû lap, folyóirat- és könyvkiadással foglalkozó munkaszervezet. Az ötvenes évek második fele egyébként is fordulópont a jugoszláviai albán irodalom számára. Ekkor jelenik meg elsõ regényük Sinan Hasani *Rrusi ka nise me u pjeke* (Amikor a szõlõ érni kezdett) címû alkotása. Azóta hatvan regény jelent meg összesen, s csak az utóbbi években (átlagban hat-nyolc új kiadásra érdemes regény születik. A jugoszláviai albán könyvkiadás (mintegy 100 cím-szó jelenik meg évente) felét eredeti alkotások képezik, míg a többi könyvek a jugoszláv népek irodalmának fordításkötetei. A kimutatás szerint éppen az idén jelenik meg az ezredik fordításos mû. A Rilindja jelenleg albán nyelvû napilapot ad ki, több folyóiratot, közülük a legnagyobb hagyományú a *Jeta e re*, valamint a *Fjale* és a *Zani i Rinise* címû két könyveket.

A jugoszláviai albán irodalom, amelyet csak a népfelszabadító háború óta tekinthetünk szervezett és elismert szellemi tevékenységnek, nagy lemaradásokat pótolva zárkózott föl a nagyobb hagyományokkal rendelkező irodalmak mellé, s ebben nem kis szerepe van a társadalomnak, amely támogatásával hozzájárult ennek az irodalomnak a gyors szellemi és erkölcsi evolúciójához.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

- Josip Broz Tito összegyűjtött művei XIV.* (1943. január 21—április 16.)
- Josip Broz Tito összegyűjtött művei XV.* (1943. április 16—június 30.)
- Gál László: *Szikleáévek* (hátrahagyott versek 1969—1975)
- Kalapáti Ferenc: *Óriásfelirat* (versek)
- Beder István: *Kecsketemplom* (regény)
- Bognár Antal: *Esélyek könyve* (regény)
- Dudás Károly: *Ketrecbál* (regény)
- Kopeczky László: *Savanya, lóra!* (regény)
- Végh László: *Attünetések* (regény)
- Juhász Erzsébet: *Gyöngyhalászok* (novellák)
- Tolnai Ottó: *Virág utca 3* (kispróza)
- Ügart kell törnünk* (Válogatás a Vajdasági Írásból)
- Bela Duranci: *A vajdasági építészeti szecesszió* (tanulmányok)
- Hódi Sándor: *Magatartásformák és társadalmi viszonyok* (értekezés)
- Madarász Ferenc: *Óvodai környezetismeret* (tanulmány)
- Rehák László: *Világnézet, ideológia, tudományos megismerés* (cikkek, tanulmányok világnézetünk alapjairól)
- Petkovics Kálmán: *Régi szabadkai játékok* (értekezés)
- Geleta Pirooska: *Így zajlott az életem* (népi önéletrajz)
- Bodrogvári Ferenc: *Érték és utópia* (értekezés)
- Herceg János: *Távlatok* (esszék)
- Alberto Moravia: *A római lány* (regény)

VITA

Vajda Gábor: Manipuláló dilettantizmus — a mindent egy kaptafára húzás erőfeszítése 216

KRITIKAI SZEMLE

Tolnai Ottó: Mladen Leskovac apróságai 223

K ö n y v e k

Kaszás József: Hangulati gyermekversek (Fehér Ferenc: Szeptemberi útravaló) 226

Szombathy Bálint: A festés mint imádság (Leonid Šejka: Grad—dubrište—zamak) 228

Sebők Zoltán: A japán teaszertartás (Kakuzo Okakura: Knjiga o čajju) 230

Sebők Zoltán: Az „új festészet” (Nova slika) 232

Tomán László: Könyv a „legérdekesebb szerb” íróról (Slavko Leovac: *Momčilo Nastasijević*) 234

S z í n h á z

Gerold László: Bemutató — Édes Anna 236

KRÓNKA

Két Nobel-díj jelölt; Manojlović-napló a hagyatékból; Zmaj és a magyar irodalom; A jugoszláviai albán irodalom kibontakozása

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1984. február. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišića utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 200, fél évre 100, egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár; külföldre egy évre 400, fél évre 200 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.